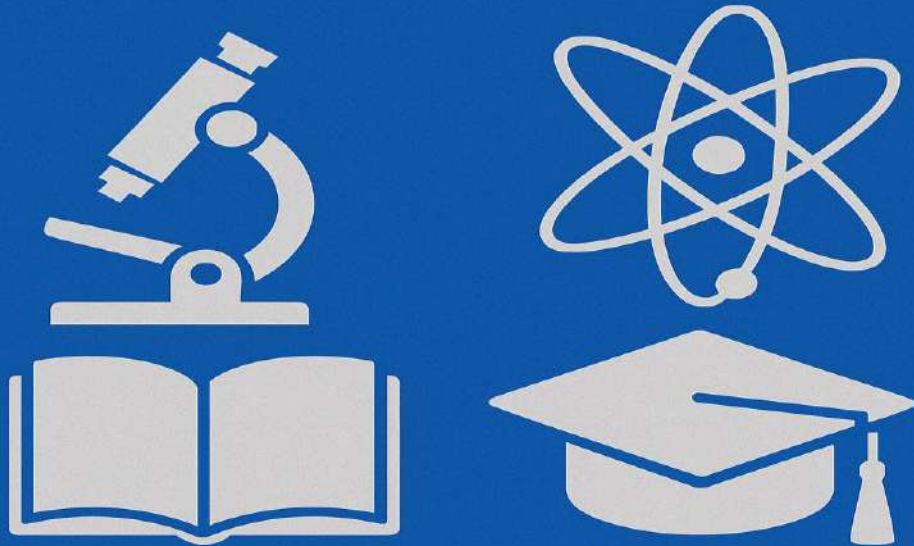

ԳԻՏԱԿՐԹԱԿԱՆ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԿԵՆՏՐՈՆ
МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ
ЦЕНТР
INTERNATIONAL SCIENTIFIC-EDUCATIONAL CENTER

ՈՒՍԱՆՈՂԱԿԱՆ ԳԻՏԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹՅՈՒՆ
СТУДЕНЧЕСКОЕ НАУЧНОЕ ОБЩЕСТВО
STUDENT SCIENTIFIC SOCIETY

«Գիտակրթական ոլորտի մարտահրավերներն
ու հնարավորությունները»

ՈՒՍԱՆՈՂԱԿԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԳԻՏԱԺՈՂՈՎ

ԱՊՐԻԼԻ 29

ԵՐԵՎԱՆ/YEREVAN/ԵՐԵՎԱՆ

2025

ԳԻՏԱԿՐԹԱԿԱՆ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԿԵՆՏՐՈՆ
МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ ЦЕНТР
INTERNATIONAL SCIENTIFIC-EDUCATIONAL CENTER

ՈՒՍԱՆՈՂԱԿԱՆ ԳԻՏԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹՅՈՒՆ
СТУДЕНЧЕСКОЕ НАУЧНОЕ ОБЩЕСТВО
STUDENT SCIENTIFIC SOCIETY

Գիտակրթական ոլորտի մարտահրավերներն ու հնարավորությունները

ՈՒՍԱՆՈՂԱԿԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԳԻՏԱԺՈՂՈՎԻ ՆՅՈՒԹԵՐ
ԳԻՏԱԿԱՆ ՀՈԴՎԱԾՆԵՐԻ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ
ԱՊՐԻԼԻ 29, 2025

Challenges and Opportunities in the Field of Education and Science

PROCEEDINGS OF THE REPUBLICAN STUDENT SCIENTIFIC CONFERENCE
COLLECTION OF SCIENTIFIC ARTICLES
APRIL 29, 2025

ВЫЗОВЫ И ВОЗМОЖНОСТИ в сфере науки и образования
МАТЕРИАЛЫ РЕСПУБЛИКАНСКОЙ СТУДЕНЧЕСКОЙ НАУЧНОЙ
КОНФЕРЕНЦИИ
СБОРНИК НАУЧНЫХ СТАТЕЙ
29 АПРЕЛЯ 2025 Г.

ԵՐԵՎԱՆ/YEREVAN/ЕРЕВАН

Երաշխավորվել է տպագրության ՀՀ Գիտությունների ազգային ակադեմիայի
գիտակրթական միջազգային կենտրոնի գիտական խորհրդի կողմից Рекомендовано к
печати Ученым советом Международного научно-образовательного центра Национальной
Академии наук РА Recommended by the Scientific Council of the International Scientific-
Educational Center of NAS RA

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱԶՄ

Խմբագրական խորհրդի նախագահ **Արմեն Սարգսյան**, տնտեսագիտության թեկնածու
Գլխավոր խմբագիր՝ **Նաիրա Հակոբյան**, հոգեբանական գիտությունների դոկտոր,
պրոֆեսոր

Պատասխանատու քարտուղար՝ **Լուսինե Մխիթարյան**, սոցիալական և քաղաքական
հոգեբանության մագիստրանտ, քաղաքագիտության մագիստրոս, ՈւԳԸ փոխնախագահ

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ՝

Արմեն Սարգսյան՝ տնտեսագիտության թեկնածու

Կարեն Խաչատրյան՝ պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Ատոմ Մխիթարյան՝ ֆիզիկամաթեմատիկական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ

Հայկ Պետրոսյան՝ մանկավարժական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Ռոբերտ Ղազարյան՝ պատմական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ

Աննա Աբաջյան՝ բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Տիգրան Քոչարյան՝ քաղաքագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր

Հայկ Պետրոսյան՝ մանկավարժական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Աշոտ Խաչատրյան՝ իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Նարինե Վարդանյան, բանասիրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ

Կարեն Սարգսյան՝ տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ

Մերի Սարգսյան՝ բանասիրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ

Գոհար Գրիգորյան՝ բանասիրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ

Մարիաննա Ավետիսյան՝ հոգեբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ

Աննա Խաչատրյան՝ հոգեբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ

Նաիրա Համբարձումյան՝ բանասիրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ

Միրա Անտոնյան՝ սոցիոլոգիական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ

Լիլիթ Ղազանջյան՝ իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ

Կարինե Ավետիսյան՝ քիմիական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ

Արփինե Հարությունյան՝ քիմիական գիտությունների թեկնածու

EDITORIAL BOARD

Chief of the Editorial Board **Armen Sargsyan**, PhD in Economics

Editor-in-Chief: **Naira Hakobyan**, Doctor of Psychological Sciences, Professor

Executive Secretary: **Lusine Mkhitarian**, Master's Student in Social and Political Psychology, Master of Political Science, Vice-President of the Student Scientific Society

EDITORIAL BOARD:

Karen Khachatryan	Doctor of Historical Sciences, Professor
Atom Mkhitarian	PhD in Physical and Mathematical Sciences
Hayk Petrosyan	Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Robert Ghazaryan	PhD in History, Associate Professor
Anna Abajyan	Doctor of Philology, Professor
Tigran Kocharyan	Doctor of Political Science, Professor
Hayk Petrosyan	Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Ashot Khachatryan	Doctor of Law, Professor
Karen Sargsyan	PhD in Economics, Associate Professor
Meri Sargsyan	PhD in Philology, Associate Professor
Gohar Grigoryan	PhD in Philology, Associate Professor
Marianna Avetisyan	PhD in Psychology, Associate Professor
Anna Khachatryan	PhD in Psychology, Associate Professor
Naira Hambardzumyan	PhD in Philology, Associate Professor
Mira Antonyan	PhD in Sociology, Associate Professor
Lilit Ghazanchyan	PhD in Law, Associate Professor
Karine Avetisyan	PhD in Chemistry, Associate Professor
Arpine Harutyunyan	PhD in Chemistry

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Преседатель редакционной коллегии **Армен Саргсян**, кандидат экономических наук

Главный редактор: **Наира Акопян**, доктор психологических наук, профессор

Ответственный секретарь: **Лусине Мхитарян**, магистрант социальной и политической психологии, магистр политологии, заместитель председателя Студенческого научного общества

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ:

Карен Хачатрян	доктор исторических наук, профессор
Атом Мхитарян	кандидат физико-математических наук, доцент
Айк Петросян	доктор педагогических наук, профессор
Роберт Газарян	кандидат исторических наук, доцент
Анна Абаджян	доктор филологических наук, профессор
Тигран Кочарян	доктор политических наук, профессор
Айк Петросян	доктор педагогических наук, профессор
Ашот Хачатрян	доктор юридических наук, профессор
Карен Саргсян	кандидат экономических наук, доцент
Мери Саргсян	кандидат филологических наук, доцент
Гоар Григорян	кандидат филологических наук, доцент
Марианна Аветисян	кандидат психологических наук, доцент
Анна Хачатрян	кандидат психологических наук, доцент
Наира Амбарцумян	кандидат филологических наук, доцент
Мира Антонян	кандидат социологических наук, доцент
Лилит Газанчян	кандидат юридических наук, доцент
Каринэ Аветисян	кандидат химических наук, доцент
Арпине Арутюнян	кандидат химических наук

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ԲՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Հռիփսիմե Խաչատրյան

Գայլուկ սովորական (humulus lupulus L., хмель) խոտաբույսը և իր ամինաթթվային կազմը .. 13

Ստեյլա Օհանյան, Արփինե Հարությունյան

Էստրոգենների տարածվածությունը եվ նշանակությունը20

Տիգրանուհի Կարապետյան, Աննա Հովհաննիսյան, Արփինե Հարությունյան

Ածխածնի երկօքսիդի կլանումը հիդրոֆիլ ամինաթթուների ջրային լուծույթներով34

Միլենա Սարգսյան, Սուսաննա Ասլանյան, Մելինե Բարսեղյան

Օդի աղտոտվածության մակարդակի մասին մոնիթորինգ Հայաստանում և հարևան երկրներում46

ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՄԱՆԿԱՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆ

Լուսինե Մխիթարյան

Հուզական ինտելեկտի դերը հաղորդակցության, հանրային կապերի ու մեդիա մասնագետների աշխատանքային գործունեության մեջ54

Լիլյա Գրիգորյան

Ուսանողների շրջանում պերֆեկցիոնիզմի ֆենոմենը կյանքի հեռանկարի համատեքստում 69

Մերի Գորգիյան, Ատոմ Մխիթարյան

Բարձրագույն կրթության եվ աշխատաշուկայի համապատասխանության հիմնախնդիրները Հայաստանում78

ԻՐԱՎԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Էդմոն Շահմուրադյան

Բաղկացական հանցագործություններ. ընդհանուր բնութագիրը և որակման առանձնահատկությունները92

Էլեն Ասատրյան

Հայաստանի քրեակատարողական համակարգի բարեփոխումների վրա ԽԿԿ զեկույցների ազդեցությունը 102

Իվետա Գրիգորյան

ԽԿԿ հանձնարարականները որպես Հայաստանի քրեակատարողական հիմնարկներում մարդասիրական վերաբերմունքի խթան 110

Տիգրան Դավթյան, Մարտին Թադևոսյան

Ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց քրեական պատասխանատվության որոշակի առանձնահատկությունների մասին՝ ըստ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 117

Սոնա Հարությունյան, Իզաբելլա Իսկանդարյան

Կրթության իրավունքի իրացման իրական նախադրյալները քրեակատարողական հիմնարկում պատիժը կրող անձանց համար 130

Արաքս Աբգարյան

Փոքր պետությունների մասնակցությունը միջազգային կազմակերպություններին (Միացյալ ազգերի կազմակերպության օրինակով) 144

Արևիկ Արզումանյան

Պետական և ժողովրդական ինքնիշխանության (սուվերենիտետի) գաղափարը հայ պատմաիրավական աղբյուրներում (Մխիթար Գոշ, Սմբատ Սպարապետ) 154

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Լիանա Գյուրջյան

Եկեղեցին՝ որպես խոշոր կալվածատեր. Տաթևի վանքի օրինակով 162

Տիգրանուհի Վարդպարոնյան, Նելլի Մինասյան

Հարեմն Օսմանյան կայսրության ժամանակաշրջանում 173

Լիլիթ Հակոբյան, Մարիա Բրուտյան

Գող Վասիլի իշխանությունը 185

Մանե Արջունց

«Մշակ» թերթի անդրադարձը Բաքվի հայ-թաթարական բախումներին 193

CONTENTS

NATURAL SCIENCES

Hripsime Khachatryan

The common hop (*humulus lupulus* L.) herb and its amino acid composition 13

Stella Ohanyan, Arpine Harutyunyan

The distribution and significance of estrogens 20

Tigranuhi Karapetyan, Anna Hovhannisyan, Arpine Harutyunyan

Carbon dioxide absorption by some hydrophilic amino acids 34

Milena Sargsyan, Susanna Aslanyan, Meline Barseghyan

Monitoring air pollution levels in Armenia and neighboring countries 46

PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY

LUSINE Mkhitarian

The Role of Emotional Intelligence in the Professional Activities of Communication, Public Relations, and Media Specialists 54

Lily Grigoryan

The phenomenon of perfectionism among students in the context of a life perspective 69

Meri Gorgiyan, Atom Mkhitarian

Issues of higher education and labor market relevance in Armenia 78

LAW AND INTERNATIONAL RELATIONS

Edmon Shahmuradian

Divisible crimes: general characteristics and peculiarities of the qualification 92

Elen Asatryan

The impact of cpt reports on the reform of Armenia's penitentiary system 102

Iveta Grigoryan

CPT recommendations as a stimulus for humanitarian approaches in the penitentiary institutions of Armenia 110

Tigran Davtyan, Martin Tadevosyan

On certain features of criminal liability of physical and legal persons according to the criminal code of the RA	117
Sona Harutyunyan, Izabella Iskandaryan	

The actual preconditions for the realization of the right to education for individuals serving sentences in penitentiary institutions	130
---	-----

Araks Abgaryan

Participation of small states in international organizations (Case of The United Nations)	144
---	-----

Arevik Arzumanyan

The concept of state and popular sovereignty in armenian historical and legal sources (Mkhitar Gosh, Smbat Sparapet)	154
--	-----

HISTORY AND ORIENTAL SCIENCES

Liana Gyurjyan

The church as a large landowner: the case of Tatev monastery	162
--	-----

Tigranuhi Vardparonyan, Nelli Minasyan

The harem in the Ottoman Empire period	173
--	-----

Lilit Hakobyan, Maria Brutyan

Principality of Gogh Vasil	185
----------------------------------	-----

Mane Arjunts

Reflection of the newspaper «Mshak» about the armenian-tatar collisions in Baku	193
---	-----

СОДЕРЖАНИЕ

ЕСТЕСТВЕННЫЕ НАУКИ

Рипсима Хачатрян

Хмель обыкновенный (*humulus lupulus* L.) и его аминокислотный состав 13

Стелла Оганян, Арпине Арутюнян

Распространённость и значение эстрогенов 20

Тигрануи Карапетян, Анна Ованнисян, Арпине Арутюнян

Выведение углекислого газа некоторыми гидрофильными аминокислотами 34

Милена Саргсян, Сусанна Асланян, Мелине Барсегян

Мониторинг уровня загрязнения воздуха в Армении и соседних странах 46

ПСИХОЛОГИЯ И ПЕДАГОГИКА

Лусине Мхитарян

Роль эмоционального интеллекта в профессиональной деятельности специалистов по коммуникациям, связям с общественностью и средствам массовой информации 54

Лилия Григорян

Феномен перфекционизма среди студентов в контексте жизненной перспективы 69

Мери Горгиян, Атом Мхитарян

Вопросы высшего образования и актуальности рынка труда в Армении 78

ЮРИДИЧЕСКАЯ НАУКА И МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ

Эдмон Шахмурадян

Составные преступления: общая характеристика и специальности квалификации 92

Элен Асатрян

Влияние докладов екпп на реформы пенитенциарной системы Армении 102

Ивета Григорян

Рекомендации ЕКПП как стимул для гуманного подхода в пенитенциарных учреждениях Армении 110

Тигран Давтян, Мартин Тадевосян

О некоторых особенностях уголовной ответственности физических и юридических лиц по уголовному кодексу РА	117
--	-----

Сона Арутюнян, Изабелла Искандарян

Реализации права на образование лицами, отбывающими наказание в уголовно-исполнительных учреждениях	130
---	-----

Аракс Абгарян

Участие малых государств в универсальных организациях (на примере ООН)	144
--	-----

Аревик Арзуманян

Идея государственного и народного суверенитета в армянских историко-правовых источниках (Мхитар Гош, Смбат Спарпет)	154
---	-----

ИСТОРИЯ И ВОСТОКОВЕДЕНИЕ

Лиана Гюрджян

Церковь как крупный землевладелец: на примере Татевского монастыря	162
--	-----

Тигранухи Вардпаронян, Нелли Минасян

Гарем в период Османской империи	173
--	-----

Лилит Акобян, Мария Брутян

Княжение Гох Василя	185
---------------------------	-----

Мане Арджунц

Реагирование армянской газеты «Мшак» об армяно-татарских столкновениях в Баку	193
---	-----

**ԳԱՅԼՈՒԿ ՍՈՎՈՐԱԿԱՆ (HUMULUS LUPULUS L., ХМЕЛЬ) ԽՈՏԱԲՈՒՅՍԸ ԵՎ ԻՐ
ԱՄԻՆԱԹԹՎԱՅԻՆ ԿԱԶՄԸ**

ՀՌԻՓՍԻՄԵ ԽԱԶԱՏՐՅԱՆ

Արարատի պետական բժշկական քոլեջի դասախոս

ԳԱԱ ԳԿՄԿ ՈՒԳԸ նախագահ

rip.khachatryan@mail.ru

Համառոտագիր

Գայլուկ սովորականի (*Humulus lupulus L.*) եթերայուղը և հումուլինը ունեն հանգստացնող հատկություն և մտնում են վալուկորդինի բաղադրության մեջ, որը կիրառվում է կրծքային հեղձուկի, սրտանոթային խանգարումների, մի շարք աղիքային կծկումնային ցավերի ժամանակ: Լուպուլինը հարուստ է դառը նյութերով, եթերայուղով, խեժով, դաբաղիչ և ներկող նյութերով, հումուլինային թթուներով, ալկալոիդներով [1]: Կոների մեջ հայտնաբերվել է դեղնակարմրավուն եթերայուղ, խոլին, տրիմեթիլամին, ասպարագին, խեժ (մինչև 16%), տանին (մինչև 4%), կիտրոնաթթվական աղեր, վալերիանաթթվական եթեր, ֆիտոստերին, C վիտամին, պալմիտինաթթվային միրիցիլ, ալկալոիդ խումուլին, իսկ ծաղիկների, տերևների և ցողունների մեջ կան հիմքերի հետքեր և C վիտամին: Գայլուկի պատրաստուկներն ունեն կարդիոտոնիկ, դիուրետիկ, հակաբորբոքիչ հատկություն և կարելի է օգտագործել երիկամային հիվանդությունների, հիպերտոնիկ հիվանդության և աթերոսկլերոզի ժամանակ: Կոների փոշուց պատրաստված քսուքը օգտագործվում է սալջարդի, պոդագրիկ և ռևմատիկ հոդացավերի, թարախապալարների բուժման ժամանակ որպես ցավազրկող և ներծծող միջոց: Դարերի ընթացքում գայլուկը օգտագործվել է որպես թոքային տուբերկուլյոզի, մարսողության խանգարման, ականջի վարակի և բազմաթիվ այլ գանգատների դեմ դեղամիջոց [2, 3]:

Բանալի բաղեր՝ գայլուկ, հիվանդությունների կանխարգելում, կենսաակտիվ միացություններ, հետազոտություններ, ամինաթթվային կազմ:

THE COMMON HOP (HUMULUS LUPULUS L.) HERB AND ITS AMINO ACID COMPOSITION

HRIPSIME KHACHATRYAN

Lecturer at Ararat State Medical College

Chair of the Student Scientific Society

International Scientific-Educational Center, NAS RA

Abstract

The essential oil and humulin of common hops (*Humulus lupulus* L.) have sedative properties and are included in the composition of valocordin, which is used in angina pectoris, cardiovascular disorders, and a number of intestinal spasms. Lupulin is rich in bitter substances, essential oil, resin, tannin and dye. with substances, humulinic acids, alkaloids [1]. Yellowish-red essential oil, choline, trimethylamine, asparagine, resin (up to 16%), tannin (up to 4%), citric acid salts, valeric acid ether, phytosterol, vitamin C, palmitic acid myricyl, alkaloid humulin, and flowers, leaves and stems were found in the cones. contains traces of bases and vitamin C. Hop preparations have cardiotonic, diuretic, anti-inflammatory properties and can be used in kidney diseases, hypertension and atherosclerosis. Ointment made from cone powder is used as an analgesic and absorbent agent in the treatment of bruises, gouty and rheumatic joint pains, abscesses. For centuries, hops have been used as a remedy for pulmonary tuberculosis, indigestion, ear infections, and many other complaints [2,3].

Keywords: humulus, disease prevention, bioactive compounds, studies, amino acid composition.

ХМЕЛЬ ОБЫКНОВЕННЫЙ (HUMULUS LUPULUS L.) И ЕГО АМИНОКИСЛОТНЫЙ СОСТАВ

РИПСИМЕ ХАЧАТРЯН

Преподаватель Араратского государственного медицинского колледжа

Председатель студенческого научного общества

Международный научно-образовательный центр НАН РА

Абстракт

Эфирное масло и хумулин хмеля обыкновенного (*Humulus lupulus* L.) обладают седативными свойствами и входят в состав валокордина, который применяют при стенокардии, сердечно-сосудистых расстройствах, ряде кишечных спазмов. Лупулин богат горькими веществами. эфирное масло, смолы, дубильные вещества и красители с веществами, гумулиновыми кислотами, алкалоидами [1]. Эфирное масло желтовато-красного цвета, холин, триметиламин, аспарагин, смола (до 16%), танин (до 4%), соли лимонной кислоты, эфир валериановой кислоты, фитостерин, витамин С, пальмитиновая кислота, мирицил, алкалоид гумулин, цветки, в листьях и стеблях обнаружены следы оснований и витамина С. Препараты хмеля обладают кардиотоническими, мочегонными, противовоспалительными свойствами и могут применяться при заболеваниях почек, гипертонической болезни и атеросклерозе. Мазь из порошка шишек применяют как болеутоляющее и рассасывающее средство при лечении ушибов, подагрических и ревматических болей в суставах, нарывов. На протяжении веков хмель использовался как средство от туберкулеза легких, расстройства желудка, ушных инфекций и многих других заболеваний [2,3].

Ключевые слова: хмель, профилактика заболеваний, биологически активные соединения, исследования, аминокислотный состав.

Ներածություն

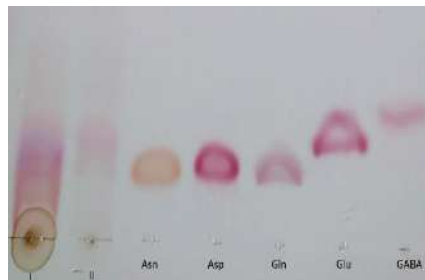
Գայլուկ սովորականը (*Humulus lupulus* L.) երկտուն, բազմամյա մազլցող բույս է, որը պատկանում է թթազգիների (*Cannabaceae*) ընտանիքին [4]: Այն պարունակում է ֆիտոքիմիկան նյութեր և ունեն որոշակի պոտենցիալ դեղաբանական և բուժիչ արժեք: Հատկապես էգ ծաղկաբույլերը, հարուստ են տարբեր կենսաբանական ակտիվ մոլեկուլներով, որոնք պատասխանատու են մի շարք առողջարար ազդեցությունների և կենսաակտիվությունների համար (հակամանրէային, հակաօքսիդանտ և հակասնկային ակտիվություն): Լուպուլինը դեղնավուն-շագանակագույն հատիկավոր փոշի է, որը հարուստ է դառը նյութերով, եթերայուղով, խեժով, դաբաղիչ և ներկող նյութերով, հումուլինային թթուներով, ալկալոիդներով: Այն ունի հանգստացնող հատկություն և մտնում են հանրահայտ վալոկորդինի բաղադրության մեջ, որը կիրառվում է կրծքային հեղձուկի, սրտանոթային խանգարումների, մի շարք վեգետաներոզների և աղիքային կծկումային ցավերի ժամանակ: Գայլուկ սովորականը մի շարք դեղերի մաս է կազմում՝ Վալոկորդին, Վալոսեդան, Նովո-Պասսիտ, Սեդավիտ եւ այլն: Այն նաև օգտագործվում է հացաթխման և գարեջրի պատրաստման պրոցեսներում:

Նյութը և մեթոդը:

1. Ամինաթթուների որակական անալիզը նրբաշերտային քրոմատոգրաֆիայի մեթոդով
2. Ամինաթթուների քանակի անալիզը մեթոդով Specol-11-ով, 509 նմ:

Արդյունքներ և քննարկում:

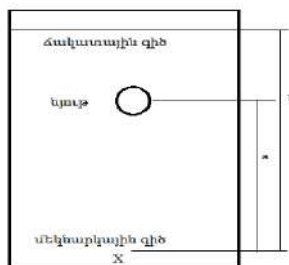
Նրբաշերտային քրոմատոգրաֆիայի եղանակով պարզել ենք գայլուկի ջրային և սպիրտային լուծույթների ամինաթթվային որակական կազմը (Նկ. 1):

Նկար 1. Գայլուկի ջրային (I), սպիրտային (II) թուրմերի և որոշ ամինաթթուների սրանդարտ լուծույթների նրբաշերտային քրոմատոգրաֆիա

Հետազոտվող *Humulus lupulus* L ջրային և սպիրտային լուծամզվածքի նմուշներում որակական կազմը որոշելու համար այն համեմատվում է որոշ ամինաթթուների հայտնի կոնցենտրացիաներով ստանդարտ լուծույթների հետ: Ըստ գրականության տվյալների *Humulus lupulus* L խոտաբույսում ամինաթթուներից առկա էր միայն ասպարագինը, սակայն մեր կողմից կատարված նրբաշերտային քրոմատոգրաֆիայի եղանակով բացահայտեց այլ ամինաթթուներ նույնպես: Ինչպես երևում է (Նկ. 1)-ից գայլուկի ջրային (I) թուրմում բավականին լավ է արտահայտված գլյուտամինը, ասպարագինը և գլյուտամինաթթուն: Թույլ նկատվում է նաև ԳԱԿԹ-ը: Գայլուկի սպիրտային (II) թուրմում նշված

ամինաթթուները քիչ են էքստրակցվել: Առավել տեսանելի են գլյուտամինը և ասպարագինը: Նրբաշերտային քրոմատոգրաֆիայի մեթոդով ամինաթթուների անալիզը բնորոշող որակական ցուցանիշը համարվում է Rf-ի արժեքը, որը բնութագրում է սորբենտի շերտում ամինաթթվի շարժունակությունը (Նկ.2):

Նկար 2 . Rf-ի որոշումը սորբենտի շերտում ամինաթթվի շարժունակությանը

Նրբաշերտային քրոմատոգրաֆիայի Rf-ի արժեքը որոշել ենք բանաձևի միջոցով

$$R_f = \frac{Y}{X} \quad (1) \text{ որտեղ՝}$$

Rf – ը քրոմատոգրաֆիկ ամինաթթվի կանգնելու կետն է

X – մեկնարկից մինչև ամինաթթվային կետ ընկած հատվածքն

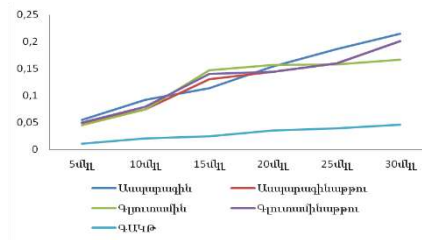
Y – մեկնարկից մինչև վերջնագիծ ընկած հատվածն

Աղյուսակ 1. Նրբաշերտային քրոմատոգրաֆիայի Rf-ի արժեքի որոշումը

Rf-ը (Asn) (5:3:2)=0,625
Rf-ը (Asp) (5:3:2)=0,475
Rf-ը (Gln) (5:3:2)=0,54
Rf-ը (Glu) (5:3:2)=0,641
Rf-ը (GABA) (5:3:2)=0,683

Նշենք, որ յուրաքանչյուր ամինաթթվին բնորոշ է Rf-ի արժեքը, որը կարող է փոխվել կախված բույսերից, սորբենտի և քրոմատոգրաֆիական թիթեղի տեսակից, սորբենտի շերտի հաստությունից, ինչպես նաև անալիզի իրականացման պայմաններից:

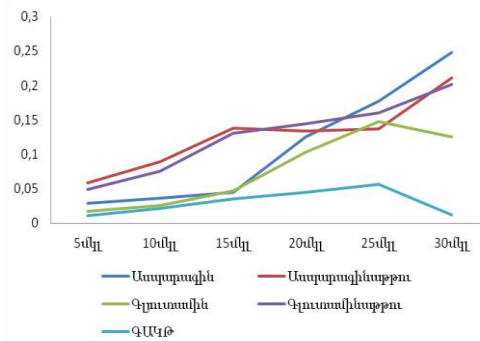
Որակական հետազոտությունը կատարելուց և Rf-ի արժեքը որոշելուց հետո կատարվել է քանակական հետազոտություն՝ *Humulus lupulus* բույսի սպիրտային և ջրային լուծամզվածքներում: Քանակական հետազոտությունը կատարվել է Agilent Technologise Cary 60 UV-Vis սարքի սպեկտրոմետրի օգտագործվել է չափումների հավաքագրման համար: Սպեկտրային չափումը կատարվել է 400-ից 600 սմ⁻¹ սպեկտրային տիրույթում: Տարբեր կոնցենտրացիաներով չափվել է տրամագիծը ներկայացված է (Գծ.1):

Գծապատկեր 1. Ստորագիշ ամինաթթուներ

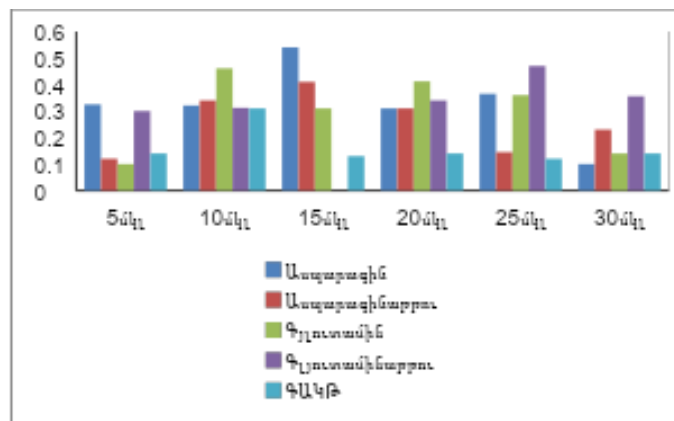
Գծապատկեր 1-ում ներկայացված տվյալների համաձայն ամինաթթուների ասպարագի, ասպարագինաթթվի, գլյուտամին, գլյուտամինաթթու, և ԳԱԿԹ-ի քանակությունը 5 մկ-ից մինչև 30 մկ դեպքում աստիճանաբար բարձրացում է նկատվում: Ստացված տվյալները վկայում են որ ամինաթթուների որակական անալիզը կատարվել է ճիշտ բուժերում: Սպեկտրոֆոտոմետրի պիկը նկատվում է ստանդարտում 509 նմ ալիքում:

Ստանդարտի ամինաթթվային քանակի ալիքի որոշելուց հետո որոշվել է *Humulus lupulus* L ջրային և սպիրտային լուծանգվածքի նմուշներում ըստ (Գծ.2)-ի:

Գծապատկեր 2. Գալլուկր ջրային թուրմում առկա ամինաթթուներ

Ըստ (Գծ.2)-ի նկատվում է տարբեր մկ-ի քանակություններում քանակի տատանումներ, որը բացատրվում է ամինաթթվի լուծելիության CdSO_4 սպիրտային լուծույթում:

Գծապատկեր 3. Գալլուկր սպիրտային թուրմում առկա ամինաթթուներ

(Գծ.3)-ում *Humulus lupulus* բույսի սպիրտային և ջրային լուծամզվածքների իրար հետ համեմատելիս կարող ենք ասել որ այստեղ առկա է նույն կոնցենտրացիան սակայն տարբեր պիկեր քանի որ ամինաթթուները լուծվել են CdSO_4 պարունակող 50% սպիրտային լուծույթում, ինչն էլ նպաստել է նմուշներում ամինաթթուների տատանումների: Նման տատանումները մեր կողմից կարող է բացատրվել հետևյալ կերպ, որ սորբենտը լավ չի լուծվել կամ սորբենտի լուծելիությանը խանգարել է CdSO_4 պարունակող 50% սպիրտային լուծույթը ինչպես նաև ցետրիֆուգելու ժամանակ կորուստ է եղել: Այսպիսով տատանումները կարող են լինել սպիրտային լուծույթի, ցետրիֆուգման հետամքով: Վերը նշվածից եզրակացնում ենք, որ կիրառելու ենք գալլուկի ջրային լուծույթ, քանի որ ջրային լուծույթում ավելի շատ են արտահայտված ամինոթթուները քան սպիրտայինում:

Եզրակացություն

Ամփոփելով աշխատանքը կարող ենք նշել, որ ուսումնասիրվել է գալլուկից ստացված լուծամզվածքի ամինաթթվային կազմը և հայտնաբերվել է մի շարք ամինաթթուներ: Համեմատվել են գալլուկից ստացված սպիրտային և ջրային լուծամզուկների ամինոթթվային կազմերը, որի արդյունքում ընտրվել է ջրային լուծամզվածքը: Արաջարկում ենք նաև շարունակել աշխատանքը և հետագա ուսումնասիրությունները հավանաբար կբերեն նոր բուժիչ և կանխարգելիչ միջոցների ստեղծմանը:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Թորոսյան Ա. Ա. Հայաստանի դեղաբույսերը: Երևան: «Հայաստան» հրատարակչություն: 1983: 289 էջ:
2. Labadie R.P., Van Der Nat J.M., Simons J.M., Kroes B.H., Kosasi S., Van Den Berg A.J., Hart L.A., Van Der Sluis W.G., Abeysekera A., Bamunuarachchi A. et al An ethnopharmacognostic approach to the search for immunomodulators of plant origin.// *Planta Med.* 1989. 55. P. 339–348. DOI: 10.1055/s-2006-962024.
3. Muzykiewicz A., Nowak A., Zielonka–Brzezicka J., Florkowska K., Duchnik W. and A. Klimowicz. Comparison of antioxidant activity of extracts of hop leaves harvested in different years. *Herba Polonica* 2019. p. 65(3)1–9.
4. Ruiz Del Castillo M.L., Blanch G.P., Herraiz M. Natural variability of the enantiomeric composition of bioactive chiral terpenes in *Mentha piperita*. *J.Chromatogr. A.*, 2004;1054:87–93. doi: 10.1016/j.chroma.2004.08.055. [PubMed] [CrossRef] [Google Scholar]

ԷՍՏՐՈԳԵՆՆԵՐԻ ՏԱՐԱԾՎԱԾՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

ՍՏԵԼԼԱ ՕՀԱՆՅԱՆ

Հայկական Բժշկական Ինստիտուտ, Բժշկական քիմիայի ամբիոն,

Բուժական ֆակուլտետ, 1-ին կուրս

Stellaohanyan61@gmail.com

ԱՐՓԻՆԵ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ Օրգանական և դեղագործական քիմիայի գիտատեխնոլոգիական կենտրոնի

Ա. Լ. Մնջոյանի անվ. Նուրբ օրգանական քիմիայի ինստիտուտի

Հոգեմետ միացությունների սինթեզի լաբորատորիայի ավագ գիտաշխատող,

«Իոնական հեղուկների մշակումը և կիրառությունները քիմիայում» խմբի ղեկավար,

Հայկական Բժշկական Ինստիտուտ, Բժշկական քիմիայի ամբիոնի դասախոս, քիմիական գիտությունների թեկնածու

harutyunyan_arpi@mail.ru

Համառոտագիր

Հոդվածում ուսումնասիրվում է էստրոգեն հորմոնի բազմակողմանի կենսաբանական ազդեցությունը մարդու օրգանիզմի վրա: Մանրամասն նկարագրվում է էստրոգենի սինթեզի գործընթացը, նրա դերակատարումը իգական սեռական հասունացման, վերարտադրողական ֆունկցիայի, ոսկրային և սրտանոթային համակարգերի կարգավորման գործում: Ընդգծվում է նեյրոհոգեբանական գործընթացներում էստրոգենի ներգրավվածությունը, մասնավորապես տրամադրության կայունացման, մտավոր գործունեության և սինապտիկ պլաստիկության խթանման գործում: Հոդվածը դիտարկում է էստրոգենի մակարդակի տատանումների ազդեցությունը դաշտանադադարի, անպտղության, օստեոպորոզի և հորմոնալ կախյալ նորագոյացությունների զարգացման վրա: Ներկայացվում են էստրոգենի պակասի և ավելցուկի ախտանշանները և դրանց հնարավոր կանխարգելման և շտկման մեթոդները: Հատուկ ուշադրություն է դարձվում բնակչության իրազեկվածության մակարդակին՝ սոցիոլոգիական հարցման տվյալների հիման վրա: Հարցումն իրականացվել է համացանոցով, անանուն և պատահական տեսանելիության եղանակով: Հարցման նպատակն էր պարզել էստրոգեն հորմոնի վերաբերյալ բնակչության իրազեկվածության մակարդակը, օգտագործման տարածվածությունը և հորմոնի կիրառման պայմանները՝ հիմնվելով տարիքային և մասնագիտական պատկանելիության վրա: Արդյունքները վկայում են, որ հանրության զգալի մասը տեղյակ է էստրոգենի դերի մասին, սակայն կիրառությունը հիմնականում իրականացվում է մասնագիտական հսկողությամբ: Հոդվածը կարևորում է առողջ ապրելակերպի խթանումը և

կրթական ծրագրերի անհրաժեշտությունը՝ էստրոգենային թերապիայի անվտանգ օգտագործման ապահովման համար:

Բանալի բառեր: էստրոգեն, սեռական հորմոն, դաշտանադադար, վերարտադրողական առողջություն, սոցիալացում

THE DISTRIBUTION AND SIGNIFICANCE OF ESTROGENS

STELLA OHANYAN

Armenian Medical Institute

Department of Medicinal Chemistry

First-year student of the Faculty of Medicine

Stellaohanyan61@gamil.com

ARPINE HARUTYUNYAN

PhD in Chemical Sciences,

Head of the Group «Development and Applications of Ionic Liquids in Chemistry»,

Senior researcher at the Laboratory of Synthesis of Psychotropic Compounds,

Institute of Fine Organic Chemistry after A.L. Mnjoyan

Scientific and Technological Center of Organic and Pharmaceutical Chemistry

National Academy of Sciences of the Republic of Armenia,

Armenian Medical Institute, Department of Medicinal Chemistry

harutyunyan_arpi@mail.ru

Abstract

This article comprehensively explores the multifaceted biological effects of the estrogen hormone on the human body. It provides a detailed description of estrogen synthesis processes and its role in female sexual maturation, reproductive function, skeletal regulation, and cardiovascular health maintenance. Special emphasis is placed on estrogen's involvement in neuropsychological processes, particularly in mood stabilization, cognitive performance, and the promotion of synaptic plasticity. The article discusses the impact of estrogen level fluctuations on the development of menopause, infertility, osteoporosis, and hormone-dependent neoplasms. It presents clinical manifestations of estrogen deficiency and excess, along with possible methods for prevention and correction. Special attention is given to assessing public awareness based on sociological survey data. The survey was conducted anonymously online using a random visibility method and aimed to determine the population's knowledge about estrogen, its usage prevalence, and application conditions, considering age and professional affiliation. The results demonstrate that a significant portion of the population is aware of the role of estrogen, although its use mainly occurs under professional supervision. The article highlights the importance of promoting a healthy lifestyle and implementing educational programs to ensure the safe application of estrogen therapy.

Keywords: Steroids, estrogen, female hormone, research in the regions, estrogen-related diseases.

РАСПРОСТРАНЁННОСТЬ И ЗНАЧЕНИЕ ЭСТРОГЕНОВ

СТЕЛЛА ОГАНЯН

Армянский Медицинский Институт

Кафедра медицинской химии,

студентка первого курса медицинского факультета

Stellaohanyan61@gmail.com

АРПИНЕ АРУТЮНЯН

Ст. научный сотрудник лаборатории синтеза психотропных соединений

Руководитель группы «Разработка и применение ионных жидкостей в химии»

Институт тонкой органической химии им. А.Л. Мнджояна

Научно-технологический центр органической и фармацевтической химии (НТЦОФХ)

Национальная академия наук Республики Армения,

Армянский Медицинский Институт

Кафедра медицинской химии

harutyunyan_arpi@mail.ru

Аннотация

В статье всесторонне исследуется многогранное биологическое влияние гормона эстрогена на организм человека. Подробно описаны процессы синтеза эстрогена, его роль в половом созревании женщин, функционировании репродуктивной системы, регуляции костной массы и поддержании сердечно-сосудистого здоровья. Особое внимание уделено участию эстрогена в нейropsychологических процессах, включая стабилизацию настроения, когнитивную активность и стимулирование синаптической пластичности. Рассматривается влияние колебаний уровня эстрогена на развитие менопаузы, бесплодия, остеопороза и гормонозависимых новообразований. Представлены клинические признаки дефицита и избытка эстрогена, а также возможные пути профилактики и коррекции. Отдельная часть работы посвящена уровню осведомленности населения об эстрогене, основанному на данных социологического опроса. Опрос был проведен анонимно в формате онлайн-опросника методом случайной видимости, с целью оценки уровня знаний о гормоне, распространенности его использования и условий применения в зависимости от возрастных и профессиональных характеристик. Результаты показывают, что значительная часть населения осведомлена о роли эстрогена, однако его применение в основном осуществляется под контролем специалистов. Статья акцентирует внимание на важности пропаганды здорового образа жизни и реализации образовательных программ для обеспечения безопасного применения эстрогеновой терапии.

Ключевые слова: Эстроген, половые гормоны, менопауза, репродуктивное здоровье, социологический опрос

Ներածություն

Էստրոգենը իգական սեռական հորմոն է, որը պատկանում է ստերոիդների դասին: Սինթեզվում է հիմնականում ձվարաններում, իսկ հղիության ընթացքում՝ ընկերքում: Սինթեզի նախանյութն է խոլեստերոլը [1-3]: Էստրոգենները նպաստում են սաղմի սեռային տարբերակմանը, իսկ սեռահասունացման շրջանում կանանցի առաջնային սեռական հատկանիշների զարգացմանը: Նպաստում են աղջիկների կաթնագեղձերի ձևավորմանը, ինչպես նաև կրծքագեղձերում ճարպային հյուսվածքի ներդրմանը: Ունեն նյութափոխանակությունը խթանող ազդեցություն, էստրոգենները էապես խթանում են կմախքի աճը, մասնակցում են դաշտանային ցիկլի կարգավորմանը և այլն [2]:

Կարևոր դեր ունեն սեռական և վերարտադրողական առողջության պահպանման գործում: Էստրոգենի մակարդակները նվազում են դաշտանադադարի ժամանակ: Էստրոգենի կայուն, բարձր կամ ցածր մակարդակները կարող են վկայել առողջական վիճակի մասին, որը պահանջում է բժշկի ուշադրությունը [3]: Բազմաթիվ ուսումնասիրություններ ցույց են տվել, որ էստրոգենի ազդեցությունը կարող է հանգեցնել վերարտադրողական խանգարումների [4]:

Անհրաժեշտ է ուսումնասիրել անդրոգենների, դրանց նախորդների և մետաբոլիտների ազդեցությունը նաև կանանց մոտ, քանի որ մինչ այժմ եղած հետազոտությունները հիմնականում կենտրոնացած են եղել տղամարդկանց վրա: Ընդհանուր առմամբ, անդրոգենների նման ստերոիդների ազդեցության համակողմանի վերլուծությունը վարքի վրա կարևոր նշանակություն ունի սոցիալական մտածողության հիմքում ընկած նյարդաբանական մեխանիզմները լիովին հասկանալու համար, ներառյալ մարդկանց մոտ [4]:

Իգական սեռական հորմոններ: Իգական սեռական հորմոններն են էստրոգենները և գեստագենները:

Էստրոգեններ: Նպաստում են սաղմի սեռային տարբերակմանը, իսկ սեռահասունացման շրջանում կանանցի առաջնային սեռական հատկանիշների ձևավորմանը: Մի քանի անգամ մեծանում են արգանդի, ձվարանների, արգանդային փողերի և հեշտոցի չափերը: Մասնակցում են դաշտանային ցիկլի կարգավորմանը: Խթանիչ ազդեցություն ունեն նյարդային համակարգի տարբերակման, միջկիսագնդային կապերի ապահովման, ուղեղի էլեկտրական ակտիվության ձևավորման վրա:

Գեստագեններ: Գեստագեն նշանակում է հղիություն առաջացնող հորմոն: Կնոջ օրգանիզմի հիմնական գեստագենը պրոգեստերոնն է: Այն տինթեզվում է դեղին մարմնում, մակերիկամների կեղևի ցանցանման գոտում, ձվարաններում, իսկ հղիության երկրորդ եռամսյակից սկսած՝ ընկերքում: Արյան պլազմայում պրոգեստերոնը փոխադրվում է հիմնականում տրանսկորտին սպիտակուցին կապված, որը փոխադրում է նաև գլյուկոկորտիկոիդների մեծ մասը [4]:

Մտածողական գործընթացները կարող են տարբերվել տղամարդկանց և կանանց միջև, և տարբեր գործոններ, ներառյալ սեռական հորմոնները, կարող են ազդեցություն ունենալ: Կարևոր է ընդգծել, որ սոցիալական մտածողության խանգարումներով բնութագրվող նյարդաբանական և նյարդահոգեբանական խանգարումների մեծ մասը սեռային անհավասարակշռություն են ցուցաբերում՝ տղամարդկանց և կանանց վրա տարբեր կերպ ազդելով՝ ըստ տարածվածության,

ախտանիշների, ծանրության և բուժման արձագանքման: Նյարդահոգեբանական խանգարումներում սեռերի հարաբերակցությունների տարբերությունը հանգեցնում է այն հիպոթեզին, որ սեռական հորմոնները առանցքային դեր ունեն սոցիալական մտածողության գործընթացների կառավարման մեջ: Իրականում, լավ հայտնի է, որ սեռական հորմոնները ազդում են սոցիալական մտածողության վրա, ինչպես լաբորատոր կենդանիների, այնպես էլ՝ մարդկանց մոտ: Երեք տասնամյակից ավել շարունակվող հետազոտությունների արդյունքները ցույց են տվել, որ էստրոգենները կարող են մոդուլացնել մտածողությունը, ներառյալ՝ սոցիալական մտածողությունը կենդանիների մոտ [5]:

Այս աշխատանքում ավելի մանրամասն կքննարկենք էստրոգեն հորմոնը, որը սովորաբար կապվում է կանանց հետ և երկու հիմնական սեռական հորմոններից մեկն է: Մինչև սեռահասունացման շրջանը աղջիկների օրգանիզմում էստրոգենների քանակը չնչին է, հասունացման շրջանում այն մի քանի տասնյակ անգամ ավելանում է: Բանն այն է, որ մանկության տարիներին ենթատեսաթմբում չի սինթեզվում գոնադոտրին, որի հետևանքով մակուղեղում չեն առաջանում գոնադոտրոպ հորմոններ: Նախահասունացման շրջանում ենթատեսաթմբ-մակուղեղ համալիրի այս օղակը կտրուկ ակտիվանում է, որը հանգեցնում է ձվարաններում էստրոգենների սինթեզին ու հյութացատմանը:

Էստրոգենը շարունակաբար ուսումնասիրության տակ է՝ կապված այլ մարմնի համակարգերի վրա ազդող վիճակների հետ: Օրինակ, էստրոգենը կապ է ունենում որոշ էնդոկրին խանգարումների և աղեստամոքսային հիվանդությունների հետ [5-6]:

Էստրոգենը գոյություն ունի երեք հիմնական ձևով [7].

- Էստրոն (E1) – դառնում է էստրոգենի հիմնական ձևը դաշտանադադարից հետո:
- Էստրադիոլ (E2) – էստրոգենի հիմնական ձևն է վերարտադրողական տարիներին: Սա ամենաակտիվ և ուժեղ ձևն է:
- Էստրիոլ (E3) – դառնում է էստրոգենի հիմնական ձևը հղիության ընթացքում:

Դաշտանադադար: Էստրոգենի մակարդակը նվազում է պարիմենոփաուզայի ընթացքում, որը դաշտանադադարից առաջ ընթացող ժամանակահատվածն է: Պարիմենոփաուզան կարող է տևել մի քանի տարի նախքան դաշտանադադար: Դաշտանադադարն պաշտոնապես սկսվում է, երբ 12 ամիս շարունակ չկա դաշտան: Սա սովորաբար տեղի է ունենում մոտ 51 տարեկանում: Դաշտանադադարի ընթացքում էստրոգենի մակարդակը նվազում է, և այլևս չի լինում օվուլյացիա: Էստրոգենի նվազումը կարող է հանգեցնել միզապարկի չորության, տրամադրության փոփոխությունների, գիշերային քրտնարտադրության և տաք հարձակումների: Դաշտանադադարի ընթացքում օրգանիզմում հիմնական էստրոգենը փոխվում է էստրադիոլից (E2)՝ էստրոնին (E1) [1]:

Որո՞նք են էստրոգենի հետ կապված տարածված հիվանդությունները և խանգարումները:

Էստրոգենը կարևոր դեր է խաղում շատ հիվանդությունների զարգացման մեջ, որոնք վերաբերում են կանանց առողջությանը: Ամենատարածվածներից են՝

- Անորեքսիա ներվոզա: Անորեքսիա ներվոզայի նման վիճակները կապված են էստրոգենի ցածր մակարդակների հետ: Չափազանց ցածր էստրոգենը կարող է հանգեցնել դաշտանադադարի Շատ քիչ մարմնի ճարպ ունեցող մարդիկ (մոդելներ, մարզիկներ) կամ անսովոր սննդակարգով զբաղվողները կարող են նույնպես ունենալ ցածր էստրոգեն:
- Կրծքագեղձի քաղցկեղ: Էստրոգենի բարձր մակարդակներին երկարատև ենթարկվելը՝ բնականոն կամ որոշ հորմոնային փոխարինող թերապիայի (HRT) միջոցով՝ կարող է բարձրացնել կրծքագեղձի քաղցկեղի վտանգը: HRT-ն ունի ինչպես առողջական օգուտներ, այնպես էլ ռիսկեր, որոնք կարող են բարձր լինել որոշ մարդկանց համար:
- Էնդոմետրիոզ: Արգանդի քաղցկեղ (էնդոմետրիալ քաղցկեղ): Էստրոգենը չի առաջացնում էնդոմետրիոզ, բայց կարող է վատթարացնել էնդոմետրիոզի ցավերը: Բարձր էստրոգենը կարող է առաջացնել արգանդի պատի հաստություն: Արդյունքում, քաղցկեղային բջիջները կարող են սկսել աճել:
- Կանանց սեռական դիսֆունկցիա (FSD): Էստրոգենի մակարդակի անկումը կարող է առաջացնել ֆիզիկական և էմոցիոնալ փոփոխություններ, որոնք դարձնում են սեռական հարաբերությունները ավելի տհաճ: Սակայն, էստրոգենը չի դիտվում որպես հորմոնային փոխարինում մինչև դաշտանադադարի չհասնի:
- Անպտղություն: Ցածր կամ բարձր էստրոգենը կարող է խանգարել դաշտանային ցիկլը: Էստրոգենի ցածր կամ բարձր մակարդակները կարող են կապված լինել անպտղության հետ:
- Գլխավոր ձվարանային անբավարարություն (մինչ դաշտանադադարից առաջ): Այս վիճակում ձվարանները վաղաժամ դադարում են ձվաբջիջներ արտադրել (մինչ 40 տարեկան):
- Թեոների համախտանիշ: Թեոների համախտանիշով մարդկանց մոտ ձվարանները հաճախ քիչ են զարգացած՝ ցածր էստրոգեն:
- Պրեմենստրուալ համախտանիշ (PMS) և պրեմենստրուալ դիսֆորիկ խանգարում (PMDD): Դաշտանային ցիկլի հետ կապված հորմոնների փոփոխությունները կարող են առաջացնել անբավարար ֆիզիկական ախտանշաններ և տրամադրության փոփոխություններ: Էստրոգենի անկումը օվուլյացիայի ընթացքում կարող է լինել PMS և PMDD-ի պատճառը:
- Օստեոպորոզ: Ցածր էստրոգենի մակարդակները կարող են թուլացնել ոսկորները՝ դրանք դարձնելով ավելի հեշտ փշրվող:

Էստրոգենի մակարդակները բարձրանում են և իջնում կյանքի ընթացքում: Այս փոփոխությունները նորմալ են: Օրինակ, նորմալ է, որ էստրոգենի մակարդակը բարձրանա սեռական հասունացման ժամանակ և նվազի դաշտանադադարի ժամանակ: Նորմալ է, որ էստրոգենի մակարդակը բարձրանա օվուլյացիայի ժամանակ, որպեսզի մարմինը պատրաստվի հղիության համար: Նորմալ է, որ մակարդակները իջնեն դաշտանի ժամանակ, երբ հղիության համար անհրաժեշտ փոփոխություններ չեն պահանջվում: Սակայն, եթե էստրոգենի մակարդակները մշտապես ցածր կամ բարձր են, դա կարող է վկայել խնդիրների մասին, որոնք պահանջում են բժշկական ուշադրություն:

Էստրոգենի ցածր մակարդակը հաճախ նշան է այն բանի, որ մոտենում եք դաշտանադադարին: Ցածր էստրոգենը կարող է նաև ցույց տալ պտղաբերության խնդիրներ, սննդակարգի պակաս, Թեոների համախտանիշ նման վիճակներ և այլ խնդիրներ: Ախտանշանները կարող են ներառել՝

- Կրծքերի զգայունություն
- Փխրուն ոսկորներ
- Տաք հարձակումներ և գիշերային քրտինք
- Դաշտանադադար
- Դժվարություն կենտրոնանալու մեջ
- Թուլություն, քնկոտություն, քնի դժվարություններ
- Տրամադրության փոփոխություններ, կշտամբություն և դեպրեսիա
- Վազինալ չորություն, ինչը կարող է հանգեցնել ցավոտ սեռական հարաբերությունների:

Էստրոգենի ավելցուկը մարմնում կարող է կապված լինել մի քանի վիճակների հետ՝ պոլիպներ, ֆիբրոիդներ, PCOS, էնդոմետրիոզի ցավեր, ձվարանային ուռուցքներ և այլն: Էստրոգենի մակարդակները կարող են բարձր լինել, եթե այն շատ է պրոգեստերոնի համեմատությամբ՝ մյուս սեռական հորմոնի հետ: Հորմոնալ դեղամիջոցները, որոնք պարունակում են էստրոգեն, կարող են նպաստել, որ մարմնում գերազանց լինի նրա մակարդակը:

Ախտանշանները կարող են ներառել՝

- Սեռական ցանկության նվազում
- Քաշի ավելացում, հատկապես փորում և կոնքերում
- Պրեմենստրուալ համախտանիշի (PMS) կամ պրեմենստրուալ դիսֆորիկ խանգարման (PMDD) ախտանշանների վատթարացում

Որո՞նք են էստրոգենին կապված վիճակների տարածված բուժումները:

Հորմոնային փոխարինող թերապիան (HT) տարածված բուժում է ցածր էստրոգենի համար, հատկապես նրանց համար, ովքեր անցնում են դաշտանադադարի: Սակայն HT-ն ունի ռիսկեր, և այն բոլորի համար չէ:

Ինչպե՞ս պահպանել առողջ էստրոգենի մակարդակները:

Չնայած միշտ չեք կարող կանխել հորմոնների անհավասարակշռության հետ կապված վիճակները, սակայն կարող եք կիրառել լավ սովորություններ՝ ընդհանուր առողջությունը պահպանելու համար:

- Բավարար քուն: Բավարար, անխափան քուն ստանալը կարևոր է՝ մարմնին թույլ տալու համար պահպանել առողջ հորմոնների մակարդակները, որոնք անհրաժեշտ են կարևոր գործառույթների իրականացման համար:
- Սթրեսի կառավարում: Բարձր սթրեսը կարող է հանգեցնել մարմնի շատ կորտիզոլի և ադրենալինի արտադրության: Սթրեսի ավելցուկային հորմոնները կարող են առաջացնել հորմոնային անհավասարակշռություն, որը բացասաբար է ազդում էստրոգենի մակարդակների վրա:
- Անհրաժեշտ քանակությամբ ֆիզիկական վարժությունները կարող են օգնել կարգավորել, նաև ավելի լավ քնել:
- Ալկոհոլը կարող է բարձրացնել էստրոգենի մակարդակները: Ժամանակի ընթացքում ալկոհոլի չափազանց շատ օգտագործումը կարող է բարձրացնել քաղցկեղի վտանգը:
- Պատշաճ սնվելու սովորություններ՝ պարբերաբար: Պետք է հետևել սննդի ընդունմանը հորմոնների հավասարակշռությունը պահպանելու համար: Շաքարի օգտագործման նվազեցումը և մանրաթելերի և առողջ յուղեր պարունակող սնունդների (օրինակ՝ ձիթապտղի յուղ, ընկուզեղեն, սերմեր և ձուկ) ընդունումը կարող է օգնել հորմոնների հավասարակշռության պահպանմանը:

Էստրոգենի նեյրոհոգեբանական ազդեցությունները

Էստրոգենը կարգավորում է նեյրոհաղորդիչների աշխատանքը (սերոտոնին, դոֆամին), նպաստում է սինապտիկ պլաստիկությանը և բարելավում է տրամադրությունը: Այդազդեցությունները կարևոր են նաև հղիությունից հետո կամ դաշտանադադարի ժամանակը նկճախտի կանխարգելման գործում:

Էստրոգենի դերը.

- Վերարտադրություն: Այն վճռորոշ դեր է խաղում դաշտանային ցիկլի մեջ՝ նախապատրաստելով արգանդը հղիության համար և աջակցելով էնդոմետրիումի աճին:
- Ոսկորների առողջություն: Էստրոգենն օգնում է պահպանել ոսկրերի խտությունն ու ամրությունը՝ նվազեցնելով օստեոպորոզի վտանգը:
- Սրտանոթային առողջություն: Էստրոգենը պաշտպանիչ ազդեցություն ունի սրտի և արյան անոթների վրա՝ օգնելով նվազեցնել խոլեստերինի մակարդակը և նվազեցնել սրտի հիվանդությունների վտանգը:
- Տրամադրության կարգավորում: Էստրոգենը ազդում է տրամադրության և հուզական բարեկեցության վրա: Էստրոգենի մակարդակի տատանումները կարող են նպաստել տրամադրության փոփոխության, դյուրագրգռության և դեպրեսիայի, հատկապես դաշտանային ցիկլի և դաշտանադադարի ժամանակ:

Էստրոգենի մակարդակի վրա ազդող գործոններ.

- **Տարիքը:** Էստրոգենի մակարդակը բնականաբար նվազում է տարիքի հետ՝ հանգեցնելով դաշտանադադարի:
- **Գենետիկան:** Գենետիկական գործոնները կարող են ազդել էստրոգենի արտադրության և նյութափոխանակության վրա:
- **Բժշկական պայմաններ:** Որոշ բժշկական պայմաններ, ինչպիսիք են պոլիկիստոզային ձվարանների համախտանիշը (PCOS) և վահանաձև գեղձի խանգարումները, կարող են խաթարել էստրոգենի արտադրությունը:
- **Դեղեր:** Որոշ դեղամիջոցներ, ներառյալ հակաբեղմնավորիչ հաբերը և քաղցկեղի որոշ բուժում, կարող են ազդել էստրոգենի մակարդակի վրա:

Ինչպե՞ս է էստրոգենը նպաստում քաղցկեղի զարգացմանը:

1. Բջջիների պրոլիֆերացիայի խթանում – Էստրոգենը խթանում է կրծքագեղձի բջջիների բաժանումը, ինչը մեծացնում է ԴՆԹ մուտացիաների հավանականությունը:
2. ԴՆԹ-ի վնասման մեծացում – Էստրոգենի մետաբոլիտները կարող են առաջացնել ազատ ռադիկալներ, որոնք վնասում են ԴՆԹ-ն և նպաստում ուռուցքային բջջիների առաջացմանը:
3. Հորմոնային ռեցեպտորների ազդեցություն – Կրծքագեղձի քաղցկեղների որոշ տեսակներ (օրինակ՝ էստրոգեն-ռեցեպտոր-դրական քաղցկեղը) աճում են հենց էստրոգենի կապման շնորհիվ:

Հորմոնալ թերապիան և էստրոգենի օգտագործումը կարող են ունենալ մի շարք կողմնակի ազդեցություններ՝ կախված դեղամիջոցի տեսակից, չափաբաժնից, տևողությունից և մարդու ընդհանուր առողջական վիճակից:

Էստրոգենի օգտագործման կողմնակի ազդեցությունները

1. Հաճախ հանդիպող կողմնակի ազդեցություններ՝ Կրծքագեղձերի զգայունություն կամ ցավ, Ցիկլի խանգարումներ (անհետևողական արյունահոսություն), Փքվածություն, Գլխացավեր, Սրտխառնոց, Քաշի ավելացում, Մակերիկամային ջրի կուտակում (հետերություն, այտուցվածություն), Երկարաժամկետ և լուրջ կողմնակի ազդեցություններ, Ինսուլտի և սրտամկանի ինֆարկտի ռիսկի բարձրացում, Կրծքագեղձի քաղցկեղի ռիսկի ավելացում (հատկապես երկարաժամկետ օգտագործման դեպքում), Էնդոմետրիումի քաղցկեղի ռիսկ (մատուցվում է միայն էստրոգեն)՝ առանց պրոգեստերոնի օգտագործման:
2. Դրական կողմերը՝ Թերթևացնում է դաշտանի (մենոպաուզայի) հետևանքները, Գիշերային քրտինք, Տաք ալիքներ, Քնի խանգարումներ, Վազինալ չորություն, Կանխում է ոսկրերի կոտրվածքներ (օստեոպորոզ):

Ի՞նչ է էստրոգենի ոչ վերարտադրողական ֆունկցիան:

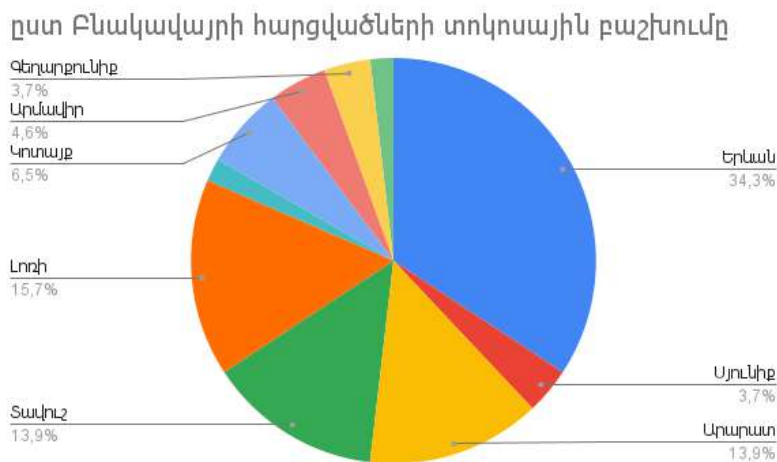
Էստրոգենը կարգավորում է կարևոր գործընթացներ ոսկորների, սրտանոթային համակարգի և կենտրոնական նյարդային համակարգի մեջ, որոնք ազդում են ընդհանուր առողջության վրա: Էստրոգենը ազդում է հետևյալների վրա՝

- Խոլեստերինի մակարդակ
- Սպիտակուցների մակարդակ
- Ոսկրերի և մկանների զանգվածը
- Ցիրկուլյացիա և արյան շրջանառություն
- Կոլագենի արտադրություն և մաշկի խոնավություն

Վերլուծություն էստրոգենի մասին սոցիոլոգիական հարցման արդյունքների հիման վրա

Հարցումն իրականացվել է համացանցով, անանուն և պատահական տեսանելիության եղանակով: Հարցման նպատակն էր պարզել էստրոգեն հորմոնի վերաբերյալ բնակչության իրազեկվածության մակարդակը, օգտագործման տարածվածությունը և հորմոնի կիրառման պայմանները՝ հիմնվելով տարիքային և մասնագիտական պատկանելիության վրա:

Հարցման մասնակիցների տարիքային կազմը: Հարցմանը մասնակցել են տարբեր տարիքային խմբերի 108 ներկայացուցիչներ՝ հետևյալ հարաբերակցությամբ. մինչև 16 տարեկան՝ 1.9% (2 հոգի), 16–18 տարեկան՝ 11.1% (12 հոգի), 18–25 տարեկան՝ 32.4% (35 հոգի), 26–35 տարեկան՝ 15.7% (17 հոգի), 36–55 տարեկան՝ 31.5% (34 հոգի), 55 և ավել՝ 7.4% (8 հոգի): Ամենաշատ ներկայացված տարիքային խմբերն են՝ 18–25 և 36–55 տարեկանները: Սա թույլ է տալիս դիտարկել ինչպես երիտասարդների, այնպես էլ հասուն բնակչության ընկալումներն ու վարքագիծը:

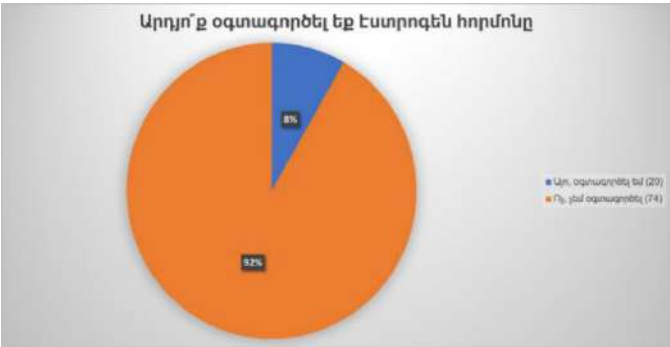
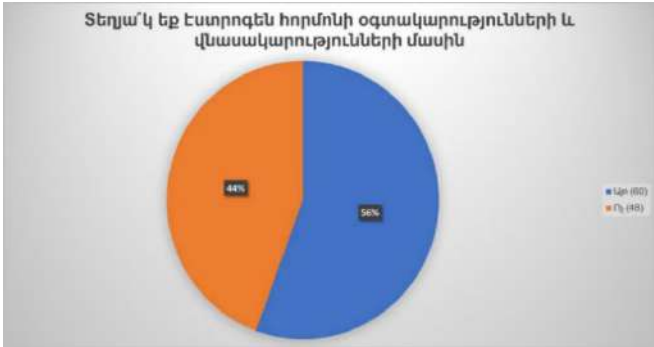

Գիտելիքների և կրթական պատրաստվածության մակարդակը: Հարցվածների մոտ 60.2% (65 հոգի) ունեն տարրական պատկերացումներ և գիտելիքներ բժշկության մասին, 28.7% (31 հոգի) ունեն բժշկական կրթություն, 13.9% (15 հոգի) աշխատում են ոլորտում, իսկ մնացած 2.7%-ը կազմում են՝

բժշկական ուսանողներ (2 հոգի՝ 1.8%), բժշկական քոլեջի սան (1 հոգի՝ 0.9%), լավ տեղեկացված ոչ մասնագետ անձ (1 հոգի՝ 0.9%):

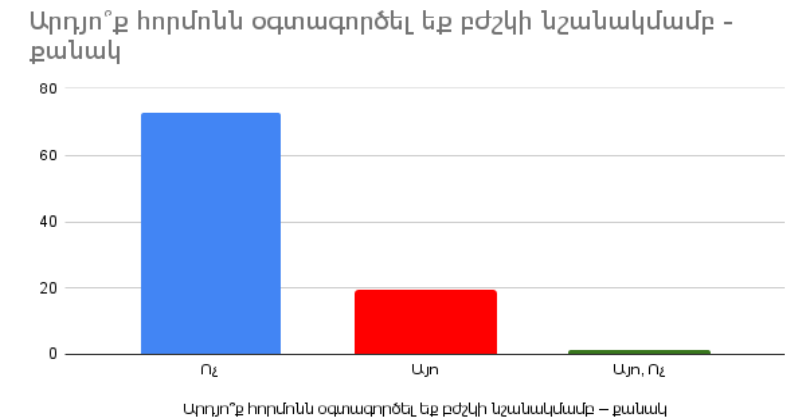
Այս տվյալները վկայում են, որ հարցվածների գերակշիռ մասը որոշակի կապ ունի բժշկության կամ առողջապահության հետ, ինչը նշանակում է՝ նրանց պատասխանները որոշ չափով արժանահավատ են:

Իրազեկվածություն էստրոգենի մասին: Հարցվածների 55.6%-ը տեղյակ է էստրոգենի օգտակար և վնասակար կողմերի մասին: Այս ցուցանիշը կարևոր է՝ հասկանալու, որ գրեթե կեսից շատերը համապարփակ պատկերացում ունեն հորմոնի դերի մասին:

Էստրոգենի օգտագործման տարածվածությունը: 108 Հարցվածների 91.7%-ը պատասխանել է, որ երբևէ չի օգտագործել էստրոգեն հորմոնը: Մինչդեռ այլ հարցի դեպքում նույն հարցվող խմբի 21.5% (20 հոգի) նշում են, որ օգտագործել են էստրոգեն բժշկի նշանակմամբ, 79.6% (74 հոգի) էլի նշում են, որ չեն օգտագործել: Բարձր տոկոսային հարաբերակցությամբ ինքնաբուժումը խնդիր է՝ հատկապես հորմոնների դեպքում: Այս տվյալները չնայած փոքր խմբից արված հարցման արդյունք են, բայց ցույց են տալիս բնակիչների, առանց բժշկի նշանակման, հորմոնային թերապիաներից զերծ մնալը:

Օգտագործման հաճախականություն և դրդապատճառները:

Օգտագործման ձևերը տարբեր են՝ ամենօրյա ընդունում, մի քանի ամիս, 6 ամսվա կտրվածքով, բուժման ընթացքում, պարբերաբար (կարգավորիչ կամ կանխարգելիչ նպատակով):

Այս տեղեկատվությունը վկայում է ոչ միատեսակ մոտեցման մասին, ինչը կարող է պայմանավորված լինել տեղեկացվածության մակարդակով կամ անհատական բժշկական պատմությամբ:

Եզրակացություններ

Այս ուսումնասիրությունները ցույց տվեցին, որ էստրոգենները կարևոր նշանակություն ունեն անհատների առողջության վրա: Էստրոգենները ազդում են կանանց, ինչպես նաև տղամարդկանց վերարտադրողական առողջության վրա: Էստրոգենների թերֆունկցիաները և գերֆունկցիաները առաջ են բերում տարբեր տեսակի խնդիրներ և հիվանդություններ: Տարրական գիտելիքները հնարավորություն են տալիս կառավարել իրենց առողջությունը: Խնդիրներից խուսափելու համար հարկավոր է պահպանել առողջ քաշը, կանոնավոր ֆիզիկական ակտիվություն, խուսափել հորմոնային թերապիայից:

Հետազոտությունը ցույց տվեց, որ հարցված անձանց շրջանում.

- էստրոգենի օգտագործումը տարածված չէ
- հատկապես ոչ մասնագիտական վերահսկողությամբ կիրառումը, գրեթե բացառված է
- իրազեկվածության մակարդակը միջինից բարձր է բժշկական կրթություն ունեցող անձանց թվի զգալի է, բայց ոչ գերակշիռ լինելու պարագայում:

Առաջարկվում է իրականացնել կրթական ծրագրեր և քարոզարշավներ՝ էստրոգենի անվտանգ կիրառման վերաբերյալ:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Կենսաքիմիա: Դասագիրք պրոֆ. Մ. Ի. Աղաջանովի խմբագրությամբ - Եր.: ԵՊԲՀ, 2022, 519 էջ: https://books.ysmu.am/uploads/Biochemistry_23.pdf
2. Նորմալ ֆիզիոլոգիա: Դասագիրք / Հ.Ա. Հասրաթյան, Ա.Ս. Տեր-Մարկոսյան, Հ.Կ. Ղամբարյան, Ք.Ռ. Հարությունյան, Գ.Ռ. Համբարձումյան, Ա. Լ. Թորգոմյան, Կ.Վ. Մելքումյան.-Եր.: ԵՊԲՀ, 2019, 726 էջ: <https://armedin.am/wp-content/uploads/2020/04/%D5%86%D5%B8%D6%80%D5%B4%D5%A1%D5%AC-%D6%86%D5%AB%D5%A6%D5%AB%D5%B8%D5%AC%D5%B8%D5%A3%D5%AB%D5%A1.pdf>
3. Մանկաբարձություն: Ուսումնական ձեռնարկ ընդհանուր բժշկության ֆակուլտետի ուսանողների համար /Խմբ. Բ.Գ.Պ. Ռ. Ա. Աբրահամյան, Բ.Գ.Պ. Գ. Ա. Բեգլարյան – Եր.: ԵՊԲՀ, 2010թ., 279 էջ: https://books.ysmu.am/uploads/Usumnakan_dzernark_-_mankabardzutyun_Endlaynvats_tarberak.pdf
4. Федотчева Т.А., Шимановский Н.Л. Роль гестагенов в лечении эндометриоза. Проблемы Эндокринологии. 2018; 64 (1): 54-61. <https://doi.org/10.14341/probl8742>

5. Gurvich, C.; Hoy, K.; Thomas, N.; Kulkarni, J. Sex Differences and the Influence of Sex Hormones on Cognition through Adulthood and the Aging Process. *Brain Sci.* 2018, 8, 163. <https://doi.org/10.3390/brainsci8090163>
6. Xiang X, Palasuberniam P, Pare R. The Role of Estrogen across Multiple Disease Mechanisms. *Current Issues in Molecular Biology.* 2024; 46(8):8170-8196. <https://doi.org/10.3390/cimb46080483>
7. Fuentes N, Silveyra P. Estrogen receptor signaling mechanisms /). *Adv Protein Chem Struct Biol.* 2019;116:135-170. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6533072>

**ԱԾԽԱԾՆԻ ԵՐԿՕՔՍԻԴԻ ԿԼԱՆՈՒՄԸ ՀԻԴՐՈՖԻԼ ԱՄԻՆԱԹՅՈՒՆԵՐԻ ԶՐԱՅԻՆ
ԼՈՒԾՈՒՅԹՆԵՐՈՎ**

ՏԻԳՐԱՆՈՒՀԻ ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ Օրգանական և դեղագործական քիմիայի գիտատեխնոլոգիական կենտրոնի

Ա.Լ. Մնջոյանի անվ. Նուրբ օրգանական քիմիայի ինստիտուտի՝

Հոգեմետ միացությունների սինթեզի լաբորատորիայի

«Իոնական հեղուկների մշակումը և կիրառությունները քիմիայում» խմբի կրտսեր գիտաշխատող

tigranuhi.k89@mail.ru

ԱՆՆԱ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ Օրգանական և դեղագործական քիմիայի գիտատեխնոլոգիական կենտրոնի

«Իոնական հեղուկների մշակումը և կիրառությունները քիմիայում» խմբի կրտսեր գիտաշխատող

annahovhannisyan.2001@mail.ru

ՀՀ ԳԱԱ Գիտակրթական միջազգային կենտրոնի

Դեղագործական քիմիայի ամբիոնի «Դեղագիտություն բաժնի» մագիստրոս

ԱՐՓԻՆԵ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ Օրգանական և դեղագործական քիմիայի գիտատեխնոլոգիական կենտրոնի

Ա.Լ. Մնջոյանի անվ. Նուրբ օրգանական քիմիայի ինստիտուտի

Հոգեմետ միացությունների սինթեզի լաբորատորիայի ավագ գիտաշխատող,

«Իոնական հեղուկների մշակումը և կիրառությունները քիմիայում» խմբի ղեկավար,

harutyunyan_arpi@mail.ru

ՀՀ ԳԱԱ ԳԿՄԿ Դեղագործական քիմիայի ամբիոնի վարիչ Ժ/պ

Քիմիական գիտությունների թեկնածու

arpine.harutyunyan@isec.am

Համառոտագիր

Այսօր հանածո վառելիքներն արտադրում են աշխարհի էլեկտրաէներգիայի մեծ մասը, որի հետևանքով մթնոլորտ են արտանետվում բազմաթիվ ջերմոցային գազեր: Դրանց թվին է

պատկանում ածխաթթու գազը: Մթնոլորտում CO₂-ի աճող քանակությունը բնապահպանական լուրջ խնդիր է, որը պահանջում է կլանման արդյունավետ տեխնոլոգիաների մշակում: Ածխածնի երկօքսիդի քանակի շատացումը հանգեցնում է գլոբալ տաքացման, դա էլ պատճառ է հանդիսանում բնական աղետների առաջացման: Վերջին տարիներին նմանատիպ տեխնոլոգիաներում մեծ հետաքրքրություն են ներկայացրել քիմիական նյութերը, որպես ջերմոցային գազերի կլանիչներ: Այս աշխատանքում ուսումնասիրվել են որոշ հիդրոֆիլ ամինաթթուներ, որոնք ունեն ածխաթթու գազի կլանման մեծ պոտենցիալ: Ամինաթթուները մեծ հետաքրքրություն են ներկայացնում շնորհիվ իրենց ցածր թունականության: Կլանման արժեքները մեծապես կախված են ամինաթթվի ջրային լուծույթի pH-ից: Ըստ գրականության տվյալների բարձր կլանողականություն ապահովում են 9-11 pH ունեցող լուծույթները:

Աշխատանքում լուծույթի հիմնայնությունը բարձրացնելու նպատակով կլանում կատարվել է ամինաթթուների կալիումական աղերի ջրային լուծույթներով: Որոշ ամինաթթուներից մի քանի հաջորդական կլանումների արդյունքում ստացվել են բյուրեղներ՝ նանոմասնիկներ, որոնք հաջողվել է ուսումնասիրել էլեկտրոնային մանրադիտակի օգնությամբ: Հետազոտության արդյունքները ուսումնասիրվել են ՄՄՌ և ԻԿ սպեկտրոսկոպիայով, իսկ pH-ը չափվել է 210 Benchtop pH Meter-ով:

Բանալի բառեր՝ Ամինաթթու, ածխաթթու գազ, կարբամատ, առավելագույն կլանում:

CARBON DIOXIDE ABSORPTION BY SOME HYDROPHILIC AMINO ACIDS

TIGRANUHI KARAPETYAN

Junior Researcher,
«Development and Application of Ionic Liquids in Chemistry» Group,
Laboratory of Synthesis of Psychotropic Compounds,
Institute of Fine Organic Chemistry after A.L. Mnjoyan
Scientific and Technological Center of Organic and Pharmaceutical Chemistry
of the National Academy of Sciences of the Republic of Armenia;
tigranuhi.k89@mail.ru

ANNA HOVHANNISYAN

Junior Researcher,
«Development and Application of Ionic Liquids in Chemistry» Group,
Scientific and Technological Center of Organic and Pharmaceutical Chemistry
of the National Academy of Sciences of the Republic of Armenia;
MA student at the International Scientific and Educational Center of the NAS RA,
annahovhannisyann.2001@mail.ru

ARPINE HARUTYUNYAN

PhD in Chemical Sciences,
Head of the Group «Development and Applications of Ionic Liquids in Chemistry»,
Senior researcher at the Laboratory of Synthesis of Psychotropic Compounds,
Institute of Fine Organic Chemistry after A.L. Mnjoyan
Scientific and Technological Center of Organic and Pharmaceutical Chemistry
National Academy of Sciences of the Republic of Armenia
harutyunyan_arpi@mail.ru
Acting Head of the Department of Pharmaceutical Chemistry
International Scientific and Educational Center of the NAS RA
arpine.harutyunyan@isec.am

Abstract

Today, fossil fuels produce most of the world's electricity, which results in the emission of many greenhouse gases into the atmosphere. Among them is carbon dioxide. The growing amount of CO₂ in the atmosphere is a serious environmental problem that requires the development of effective absorption technologies. The increase in the amount of carbon dioxide leads to global warming, which is also a cause of natural disasters. Chemicals as greenhouse gas sinks have attracted great interest in such technologies in recent years. In this work, some hydrophilic amino acids with high carbon dioxide absorption potential were studied. Amino acids are of great interest because of their low toxicity. Absorption values largely depend on the pH of the aqueous solution of the amino acid. According to literature data, solutions with a pH of 9-11 provide high absorption. In order to increase the purity of the solution, absorption was performed with aqueous solutions of potassium salts of amino acids.

As a result of several successive absorptions of some amino acids, crystals-nanoparticles were obtained, which were successfully studied using an electron microscope. The results of the study were studied using NMR and IR spectroscopy, and the pH was measured using a 210 Benchtop pH Meter.

Keywords: amino acid, carbon dioxide, carbamate, maximum absorption.

ВЫВЕДЕНИЕ УГЛЕКИСЛОГО ГАЗА НЕКОТОРЫМИ ГИДРОФИЛЬНЫМИ АМИНОКИСЛОТАМИ

ТИГРАНУИ КАРАПЕТЯН

Мл. научный сотрудник,

Группа «Разработка и применение ионных жидкостей в химии»,

Лаборатория синтеза психотропных соединений, Институт тонкой органической химии им. А.Л. Мнджояна,

Научно-технологический центр органической и фармацевтической химии (НТЦОФХ) НАН РА;

Магистр Международного научно-образовательного центра НАН РА

tigranuhi.k89@mail.ru

АННА ОВАННИСЯН

Мл. научный сотрудник,

Группа «Разработка и применение ионных жидкостей в химии»,

Научно-технологический центр органической и фармацевтической химии (НТЦОФХ) НАН РА;

Магистр Международного научно-образовательного центра НАН РА

annahovhannisyan.2001@mail.ru

АРПИНЕ АРУТЮНЯН

Ст. научный сотрудник лаборатории синтеза психотропных соединений

Руководитель группы «Разработка и применение ионных жидкостей в химии»

Институт тонкой органической химии им. А.Л. Мнджояна

Научно-технологический центр органической и фармацевтической химии (НТЦОФХ)

Национальная академия наук Республики Армения

harutyunyan_arpi@mail.ru

И.о. зав. кафедрой фармацевтической химии

Международного научно-образовательного центра НАН РА

Кандидат химических наук

arpine.harutyunyan@isec.am

Аннотация

Сегодня ископаемое топливо производит большую часть электроэнергии в мире, что приводит к выбросам многих парниковых газов, включая углекислый газ. Растущее количество CO₂ в атмосфере является серьезной экологической проблемой, требующей разработки эффективных технологий поглощения.

Увеличение количества углекислого газа приводит к глобальному потеплению, что также является причиной стихийных бедствий. Химические вещества в качестве поглотителей парниковых газов вызвали большой интерес в подобных технологиях в последние годы. В этой работе были изучены некоторые гидрофильные аминокислоты, обладающие высоким потенциалом поглощения углекислого газа. аминокислоты представляют большой интерес из-за их низкой токсичности. Величина абсорбции во многом зависит от pH водного раствора аминокислоты. По литературным данным, растворы с pH 9-11 обеспечивают высокую абсорбцию. С целью повышения чистоты раствора абсорбцию проводили водными растворами калиевых солей аминокислот.

В результате нескольких последовательных абсорбций некоторых аминокислот были получены кристаллы-наночастицы, которые успешно исследовались с помощью электронного микроскопа. Результаты исследования были изучены с помощью спектроскопии ЯМР и ИК, а pH измерялся с помощью pH метра (210 Benchtop pH Meter).

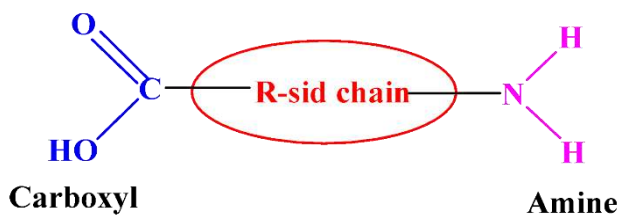
Ключевые слова: аминокислота, углекислый газ, карбамат, максимальное поглощение.

Ներածություն

Մթնոլորտում ածխաթթու գազի ավելցուկի հետևանքով առաջացած գլոբալ տաքացումը և կլիմայի փոփոխությունը, այսօր աշխարհում մեր առջև ծառացած հիմնական բնապահպանական և սոցիալական ճգնաժամերից մեկն է: CO_2 -ի արտանետումները պետք է կրճատվեն՝ գլոբալ տաքացման հետևանքները նվազագույնի հասցնելու համար [1-2]: Հետադարձ, նախնական այրումը և թթվածնով վառելիքի այրումը համարվում են խոստումնալից տեխնոլոգիաներ՝ նվազեցնելու CO_2 -ի արտանետումները [3]: Դրանցից ամենաշատ կիրառվող մեթոդը քիմիական լուծիչներով CO_2 -ի կլանումն է: Լուծիչի ընտրությունը վճռորոշ դեր է խաղում CO_2 -ի կլանման գործում, քանի որ գործընթացի կատարումը մեծապես կախված է լուծիչի վարքագծից: Պետք է հաշվի առնել մի քանի գործոններ, ինչպիսիք են CO_2 -ի կլանման արագությունը, վերականգնման էներգիան, թունավորությունը, քայքայման արագությունը, կայունությունը, և մածուցիկությունը [4-5]: Մոնոէթանոլամինի ջրային լուծույթը, որպես առաջնային ավանդամին, CO_2 -ի կլանման գործընթացի համար առավել հաճախ օգտագործվող միացություն է՝ իր արագ կլանման արագության և նյութի ցածր գնի պատճառով [6]: Այնուամենայնիվ, մոնոէթանոլամինի ջրային լուծույթը ունի մի քանի սահմանափակումներ, ինչպիսիք են քայքայման բարձր արագությունը, թունավորությունը և վերականգնման համար էներգիայի բարձր պահանջարկը, ինչը դժվարացնում է արդյունաբերական օգտագործումը [7]: Հետևաբար, անհրաժեշտ է այս լուծույթի փոխարեն նոր ավելի բարձր արդյունավետությամբ CO_2 կլանող նյութերի մշակում: Այդպիսի այլընտրանքային տարբերակ են ամինաթթուները, որոնց աղային լուծույթները օժտված են բազմաթիվ առավելություններով, ինչպիսիք են ցածր թունավորությունը, լավ դիմադրությունը՝ օքսիդատիվ և ջերմային քայքայմանը, բարձր մակերևութային լարվածությունը և ավելի քիչ կոռոզիան [8]: Ամինաթթուների աղային լուծույթների սահմանափակումներից մեկը նստվածքների առաջացումն է՝ CO_2 -ի բարձր կոնցենտրացիայի դեպքում: Պինդ նստվածքների առաջացումը կարող է հանգեցնել զանգվածի նվազման և սարքավորումների վնասման [9]:

Ամինաթթուների կառուցվածքը և կիրառումը կլանման նպատակով

Ամինաթթուները բաղկացած են ամինային ($-\text{NH}_2$) և կարբօքսիլ ($-\text{COOH}$) խմբերից, իրենց կառուցվածքում ունեն ընդհանուր R կողմնային շղթա (Նկար 1): R շղթան եզակի է յուրաքանչյուր ամինաթթվի համար, այն ներառում է ածխածին, ջրածին, թթվածին և ազոտ քիմիական տարրեր, որոնք նույնպես կարևոր են CO_2 -ի կլանման համար: Հայտնի է, որ որքան բարձր է մոլեկուլի բևեռականությունը, այնքան բարձր է CO_2 -ի կլանման կարողությունը [10-11]:

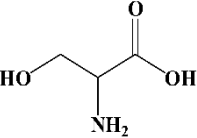
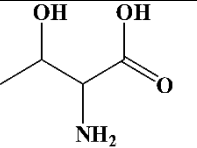
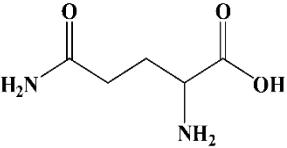
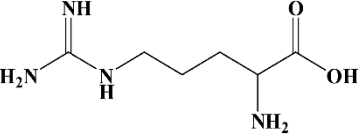

Նկար 1. Ամինաթթուների քիմիական կառուցվածքը

Ամինաթթուները կարելի է դասակարգել հետևյալ խմբերի՝ թթվային (ասպարագինաթթու, գլուտամինաթթու), ոչ բևեռային (ալանին, ցիստեին, գլիցին, լեյցին, մեթիոնին, ֆենիլալանին, պրովին, վալին, իզոլեյցին, տրիպտոֆան), բևեռային (ասպարագին, գլուտամին, սերին, թրեոնին, թիրոզին) և հիմնային (արգինին, հիստիդին, լիզին) [12]: Շատ հետազոտողներ ուսումնասիրել են ամինաթթուների աղերը՝ որպես CO₂-ի կլանիչներ և հայտնել դրանց ֆիզիկաքիմիական հատկությունների մասին [13]: Քանի որ ամինաթթվային աղերի արդյունավետության վերաբերյալ ուսումնասիրությունների արդյունքները չեն համեմատել միմյանց հետ, հետևաբար դժվար է 20 տարբեր ամինաթթուների տեսակներից գտնել լավագույնը [14]: Վերջիններս մեծ ուշադրություն են գրավել, քանի որ կարող են վերացնել կոռոզիայի խնդիրը և նվազեցնել լուծիչների վերականգնման համար էներգիայի բարձր պահանջների հետ կապված ծախսերը [15]: Բացի այդ, ամինաթթուների վրա հիմնված պինդ սորբենտների օգտագործմամբ CO₂-ի կլանման ուսումնասիրությունները ավելի քիչ են: Ամինաթթվային աղի լուծույթները սովորաբար պատրաստվում են դեփոնացված ջրում՝ չեզոքացնելով կալիումի հիդրօքսիդի (KOH) կամ նատրիումի հիդրօքսիդի (NaOH) համարժեք քանակությամբ [16-17]:

Հետազոտական հատված

Աշխատանքում ուսումնասիրվել է հետևյալ հիդրոֆիլ ամինաթթուների կողմից ածխաթթու գազի կլանման ունակությունները՝ սերին, թրեոնին, գլուտամին, արգինին, ցիստին, հիստիդին, թիրոզին:

Քիմիական կառուցվածքը	Անվանումը
	Սերին
	Թրեոնին
	Գլուտամին
	Արգինին

	Ֆիստին
	Հիստիդին
	Թիրոզին

Աղյուսակ 1. Հիդրոֆիլ ամինաթթուների քիմիական կառուցվածքը:

Նախ պատրաստվել է ամինաթթվի կալիումական աղի (1/1 հարաբերակցությամբ) լուծույթ՝ միջավայրը հիմնային դարձնելու նպատակով: Փորձերը կատարվել են լաբորատոր պայմաններում՝ սենյակային ջերմաստիճանում: Համակարգը բաղկացած է երկու փորձանոթներից, որոնք միմյանց միացած են ապակե անցումով: Փորձանոթներից մեկում ամինաթթվի կալիումական աղն է, իսկ մյուսում ավելացրել ենք Na_2CO_3 և HCl ՝ ածխաթթու գազ ստանալու նպատակով: Մի քանի հաջորդական փորձերից հետո ամինաթթվի լուծույթը կլանում է գազը՝ առաջացնելով համապատասխան ամինաթթվի կարբամատներ (Սխեմա 1):

Սխեմա 1. Ամինաթթուների կալիումական աղերի հետ ածխաթթու գազի փոխազդեցության սխեման:

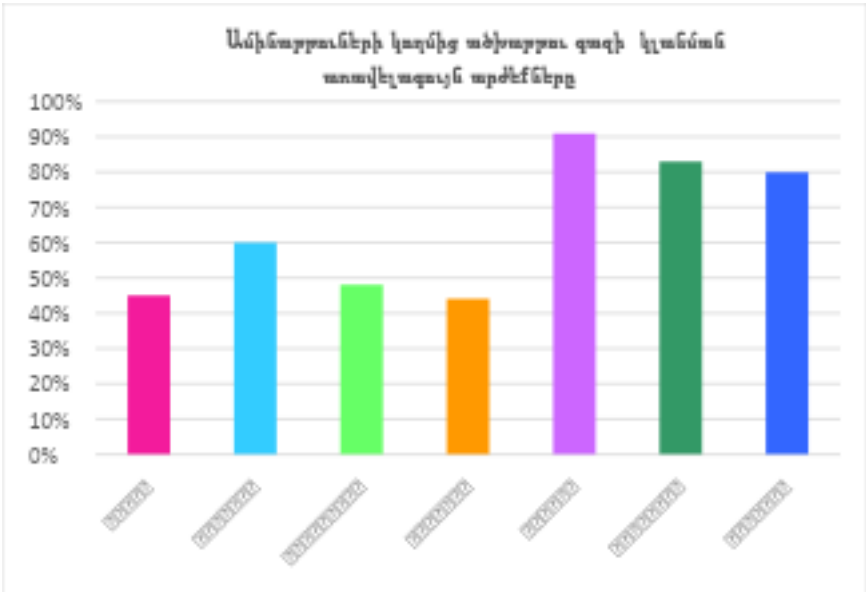
Ստացված արդյունքների քննարկում

Փորձերով իրականացվել են սենյակային ջերմաստիճանում՝ 25-30°C, լուծույթների pH-ի արժեքները ներկայացված են գրաֆիկ 1-ում:

Գրաֆիկ 1. Ամինաթթուների կալիումական աղերի ջրային լուծույթի pH-ի արժեքները:

Բարձր կլանողականություն ապահովել են 9-10 pH ունեցող լուծույթները, որը համապատասխանում է գրականության մեջ նշված միջակայքին: Արժեքները չափվել են 210 Benchtop pH Meter-ով: Ածխաթթու գազի կլանման արժեքը միայն լուծույթի pH-ից կախված չէ, սակայն կարող ենք նշել, որ առավել բարձր ցուցանիշներ ցուցաբերել են 9-10 pH ունեցող լուծույթները: Մի քանի հաջորդական կլանումներից հետո առավելագույն արդյունքները ցույց են տրվել գրաֆիկ 2-ում: Ինչպես երևում է արդյունքներից, բարձր կլանում ապահովել են Ցիստին (91%), Հիստիդին (83%) և Թիրոզին (80%) ամինաթթուները: Մյուսների դեպքում արժեքները ցածր են՝ Թրեոնին (60%), Գլուտամին (48%), Սերին (45%), Արգինին (44%), դա ևս հաստատում է այն փաստը, որ ածխաթթու գազի բարձր կլանողականությունը կապված է մոլեկուլի բևեռականության և լուծույթի բարձր pH-ի արժեքի հետ:

Գրաֆիկ 2. Ամինաթթուների կողմից ածխաթթու գազի առավելագույն կլանման արդյունքները:

Այս հիդրոֆիլ ամինաթթուներից չորսը՝ D-Գլուտամին, D-Արգինին, L-Ցիստին և L-Հիստիդին, լինելով օպտիկապես ակտիվ ուսումնասիրվել են Insmark digi 1 պոլյարիմետրով: Մաքուր և կլանման արդյունքում կարբամատային կոմպլեքսներ առաջացրած ամինաթթուների օպտիկական և սպեցիֆիկ ռոտացիոն տվյալները ներկայացված է ստորև՝ աղյուսակ 2-ում:

Ամինաթթու		Օպտիկական ռոտացիա	
D-Գլուտամին	մաքուր	$\alpha_D = 0.07$	$\alpha_D^{20} = 7.0$
	կլանած	$\alpha_{\text{կլ}} = -0.063$	$\alpha_D^{20} = -6.3$
D-Արգինին	մաքուր	$\alpha_D = 0.143$	$\alpha_D^{20} = 14.3$
	կլանած	$\alpha_{\text{կլ}} = 0.073$	$\alpha_D^{20} = 7.301$
L-Ցիստին	մաքուր	$\alpha_D = -0.893$	$\alpha_D^{20} = -89.308$

	կլանած	$\alpha_{\text{կլ.}} = -0.687$	$\alpha_{\text{D}}^{20} = -68.706$
L-Հիստիդին	մաքուր	$\alpha_{\text{մ.}} = -0.4$	$\alpha_{\text{D}}^{20} = -40$
	կլանած	$\alpha_{\text{կլ.}} = 0.122$	$\alpha_{\text{D}}^{20} = 12.2$

Աղյուսակ 2. *Մաքուր և ածխաթթու գազ կլանած ամինաթթուների օպտիկական, սպեցիֆիկ ռոտացիոն արժեքները*

Հարկ է նշել, որ մաքուր և ածխաթթու գազ կլանած ամինաթթուների դեպքում օպտիկական պտույտները տարբեր են, ընդ որում Գլուտամինի դեպքում կլանման արդյունքում D(+)-ից անցում է կատարվում L(-) ձևի, իսկ Հիստիդինի դեպքում ընդհակառակը՝ L(-)-ից D(+) ձևի: Արժեքների տարբերությունը և օպտիկապես ակտիվ մի ձևից մյուսին անցումը ևս փաստում է ամինաթթուների կողմից ածխաթթու գազի կլանումն ու կարբամատային կոմպլեքսների առաջացումը:

Եզրակացություններ

- Ամինաթթուների կողմից ածխաթթու գազի կլանումը կախված է հիմքի ճիշտ ընտրությունից: Կալիումական աղերն ունեն կլանման մեծ պոտենցիալ համեմատած ամինաթթուների նատրիումական աղերի հետ:
- Լավագույն կլանման հատկություններ ապահովում է ցիստինը՝ մինչև 91%, այդ իսկ պատճառով այն կարելի է օգտագործել ածխաթթու գազի կլանման և պահպանման տեխնոլոգիայում որպես քիմիական կլանիչ: Բարձր կլանողական հատկություններ ցուցաբերում են նաև հիստիդին և թիրոզին ամինաթթուները, սակայն այդ արժեքները ավելի ցածր են ցիստինի հետ համեմատած՝ 83% և 80%:
- Ամինաթթուները ի տարբերություն ամինների տոքսիկ չեն և գրեթե ամբողջովին համապատասխանում են կանաչ քիմիային պահանջներին:

Աշխատանքը կատարվել է ՀՀ ԿԳՄՄՆ Բարձրագույն կրթության և գիտության կոմիտեի տրամադրած 23LCG-1D019 ծածկագրով գիտական թեմայի շրջանակներում:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Jansen, D.; Gazzani, M.; Manzolini, G.; Dijk, E. van; Carbo, M. Pre-Combustion CO₂ Capture. International Journal of Greenhouse Gas Control **2015**, 40, 167–187. <https://doi.org/10.1016/j.ijggc.2015.05.028>.
2. Pandey, D.; Mondal, M. K. Experimental Data and Modeling for Density and Viscosity of Carbon Dioxide (CO₂)-Loaded and -Unloaded Aqueous Blend of 2-(Ethylamino)Ethanol (EAE) and Aminoethylethanolamine (AEEA) for Post-Combustion CO₂ Capture. Journal of Molecular Liquids **2021**, 330, 115678–115678. <https://doi.org/10.1016/j.molliq.2021.115678>.
3. Cuéllar-Franca, R. M.; Azapagic, A. Carbon Capture, Storage and Utilisation Technologies: A Critical Analysis and Comparison of Their Life Cycle Environmental Impacts. Journal of CO₂ Utilization **2015**, 9, 82–102. <https://doi.org/10.1016/j.jcou.2014.12.001>.

4. Zarogiannis, T.; Papadopoulos, A. I.; Seferlis, P. Systematic Selection of Amine Mixtures as Post-Combustion CO₂ Capture Solvent Candidates. *Journal of Cleaner Production* **2016**, 136, 159–175. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2016.04.110>.
5. Mondal, B. K.; Samanta, A. N. Equilibrium Solubility and Kinetics of CO₂ Absorption in Hexamethylenediamine Activated Aqueous Sodium Glycinate Solvent. *Chemical Engineering Journal* **2020**, 386, 121462. <https://doi.org/10.1016/j.cej.2019.04.042>.
6. Sreedhar, I., Nahar, T., Venugopal, A., and Srinivas, B. Carbon Capture by Absorption – Path Covered and Ahead. *Renewable and Sustainable Energy Reviews* **2017**, 76, 1080–1107. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2017.03.109>.
7. Martinez-Palou, R.; Gabriela Barbosa Guevara; Gallardo, V. Carbon Dioxide Capture Using Ionic Liquids Containing Amino Acid-Type Anions. Effect of the Cation, Anion on the Absorption Efficiency. *Journal of the Mexican Chemical Society* **2024**, 68 (1), 1–17. <https://doi.org/10.29356/jmcs.v68i1.1827>.
8. Abdellah, M. H.; Kiani, A.; Conway, W.; Graeme Puxty; Feron, P. The Effects of Counter Ion on CO₂ Capture Performance of Amino Acid Salt Solutions for Direct Air Capture Applications. *Separation and Purification Technology* **2024**, 358, 130390–130390. <https://doi.org/10.1016/j.seppur.2024.130390>.
9. Murshid, G.; Ahmad Butt, W.; Garg, S. Investigation of Thermophysical Properties for Aqueous Blends of Sarcosine with 1-(2-Aminoethyl) Piperazine and Diethylenetriamine as Solvents for CO₂ Absorption. *Journal of Molecular Liquids* **2019**, 278, 584–591. <https://doi.org/10.1016/j.molliq.2019.01.079>.
10. Chatterjee, S.; Sadhana Rayalu; Kolev, S. D.; Krupadam, R. J. Adsorption of Carbon Dioxide on Naturally Occurring Solid Amino Acids. *Journal of environmental chemical engineering* **2016**, 4 (3), 3170–3176. <https://doi.org/10.1016/j.jece.2016.06.007>.
11. Ключева М.Е., Калинина Н.Г., Аминокислоты.Белки, Иваново 2013, стр 6-12, <https://ivgmu.ru/attachments/9817>
12. Шугалей И.В., Гарабаджиу А.В., Целинский И.В., Химия белка, 2010, стр 25.
13. Annaliese Marks. High-Efficiency Carbon Dioxide Capture Using Porous Double Network Gels Coated With Microalgal Amino Acid Salt Solution - ProQuest. [https://www.proquest.com/openview/73d5e8eebe712606495727ee4e9b407f1?cbl=18750&diss=y&pq-origsite=gscholar%20\(accessed%202025-03-15\)](https://www.proquest.com/openview/73d5e8eebe712606495727ee4e9b407f1?cbl=18750&diss=y&pq-origsite=gscholar%20(accessed%202025-03-15)).
14. Lu, S.; Zhang, J.; Lang, L.; Hou, T.; Yang, F.; Shen, C.; Liu, H.; Liu, L.; Kang, G. Amino Acids to Reduce the Escape of Organic Amines in the CO₂ Capture Process. *Separation and Purification Technology* **2024**, 350, 127659. <https://doi.org/10.1016/j.seppur.2024.127659>.
15. Ramezani, R.; Mazinani, S.; Di Felice, R. State-of-The-Art of CO₂ Capture with Amino Acid Salt Solutions. *Reviews in Chemical Engineering* **2020**, 38 (3), 273–299. <https://doi.org/10.1515/revce-2020-0012>.
16. Yan, S.; He, Q.; Zhao, S.; Zhai, H.; Cao, M.; Ai, P. CO₂ Removal from Biogas by Using Green Amino Acid Salts: Performance Evaluation. *Fuel Processing Technology* **2015**, 129, 203–212. <https://doi.org/10.1016/j.fuproc.2014.09.019>.
17. Petrovic, B.; Gorbounov, M.; Masoudi Soltani, S. Influence of Surface Modification on Selective CO₂ Adsorption: A Technical Review on Mechanisms and Methods. *Microporous and Mesoporous Materials* **2021**, 312, 110751. <https://doi.org/10.1016/j.micromeso.2020.110751>.

**ՕՂԻ ԱՂՏՈՏՎԱԾՈՒԹՅԱՆ ՄԱԿԱՐԴԱԿԻ ՄԱՍԻՆ ՄՈՆԻԹՈՐԻՆԳ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ ԵՎ
ՀԱՐԵՎԱՆ ԵՐԿՐՆԵՐՈՒՄ**

ՄԻԼԵՆԱ ՍԱՐԳՍՅԱՆ, ՍՈՒՍԱՆՆԱ ԱՍԼԱՆՅԱՆ, ՄԵԼԻՆԵ ԲԱՐՍԵՂՅԱՆ

Արարատի պետական բժշկական քոլեջ

milisargsyan20@gmail.com, rip.khachatryan@mail.ru, susannaaslyanyan95@gmail.com,
melinebarsegh.yannnn@gmail.com

ՀՈՒՓՍԻՄԵ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ

Գիտական ղեկավար՝ ԳԱԱ ՆՕՔԻ ԳՏԿ կրտսեր գիտաշխատող,

Արարատի պետական բժշկական քոլեջի դասախոս

Համառոտագիր

Օդի աղտոտվածության առողջության վրա ազդեցությունները վերջին տարիներին ենթարկվել են ինտենսիվ ուսումնասիրությունների: Աղտոտող նյութերի ազդեցությունը, ինչպիսիք են՝ օդի աղտոտիչների (օրգանական և անօրգանական փոշի, ածխածնի երկօքսիդ (CO), ծծմբի երկօքսիդ (SO₂), ազոտի օքսիդներ (NO_x), ցնդող օրգանական միացություններ, ծանր մետաղներ և այլն) խիստ բացասական ազդեցությունը մարդու առողջության վրա: Օդի աղտոտվածությունը հիմնականում ազդում է շնչառական հիվանդությունների վրա, ինչպիսիք են ասթման, ալերգիան, թոքերի քրոնիկ օբստրուկտիվ հիվանդությունները, թոքերի քաղցկեղը, սիրտ-անոթային և մաշկային հիվանդությունները: Բացի այդ, նորածիններն ու երեխաները հատկապես խոցելի են օդի աղտոտվածության ազդեցության նկատմամբ:

Բանալի բառեր՝ օդի աղտոտվածություն, ուսումնասիրություններ, առողջություն, հիվանդություններ, ռիսկի խմբեր

MONITORING AIR POLLUTION LEVELS IN ARMENIA AND NEIGHBORING COUNTRIES

MILENA SARGSYAN, SUSANNA ASLANYAN, MELINE BARSEGHYAN

Ararat State Medical College

milisargsyan20@gmail.com, susannaaslyanyan95@gmail.com, melinebarsegh.yannnn@gmail.com

KHACHATRYAN HRIPSIME

Employee at the Institute of Fine Organic Chemistry after A.L. Mnjoyan Scientific and Technological Center of Organic and Pharmaceutical Chemistry of the National Academy of Sciences of the Republic of Armenia; Master's student at the International research and education center, Department of Pharmaceutical Chemistry

Ararat state medical college State Non-Commercial Organization (SNCO) lecturer

rip.khachatryan@mail.ru

Summary

The health effects of air pollution have been subject to intense study in recent years. Exposure to pollutants such as airborne particulate matter and ozone has been associated with increases in mortality and hospital admissions due to respiratory and cardiovascular disease. As is known, many countries and cities currently face the problem of increasing air pollution caused by industrial activities and the increasing number of vehicles. Previous research has proven the strictly negative influence of air pollutants (organic and inorganic dust, carbon monoxide (CO), sulphur dioxide (SO₂), nitrogen oxides (NO_x), volatile organic compounds, heavy metals, etc.) on human health. Air pollution mainly affects respiratory diseases such as asthma, allergy, chronic obstructive pulmonary diseases, lung cancer, cardiovascular diseases and skin diseases. In addition, infants and children are especially vulnerable to the influence of air pollution.

Keywords: air pollution, studies, health, diseases, risk groups.

МОНИТОРИНГ УРОВНЯ ЗАГРЯЗНЕНИЯ ВОЗДУХА В АРМЕНИИ И СОСЕДНИХ СТРАНАХ

МИЛЕНА САРГСЯН, СУСАННА АСЛАНЯН, МЕЛИНЕ БАРСЕГЯН

Аракатский государственньй медицинский колледж

milisargsyan20@gmail.com , susannaaslyanyan95@gmail.com, melinebarsegh.yannnn@gmail.com

РИПСИМЕ ХАЧАТРЯН

Сотрудник Института тонкой органической химии им. А.Л. Мнджояна,

Научно-технологический центр органической и фармацевтической химии (НТЦОФХ) НАН РА;

Магистрант международного научно-образовательного центра кафедры фармацевтической химии НАН РА

«Аракатский государственньй медицинский колледж» государственная некоммерческая организация,

(ГНКО) преподаватель

rip.khachatryan@mail.ru

Абстракт

Влияние загрязнения воздуха на здоровье человека стало предметом интенсивных исследований в последние годы. Воздействие таких загрязнителей, как органическая и неорганическая пыль, диоксид углерода (CO), диоксид серы (SO₂), оксиды азота (NO_x), летучие органические соединения (ЛОС), тяжелые металлы и т. д., оказывает серьезное негативное воздействие на здоровье человека. Загрязнение воздуха в основном влияет на респираторные заболевания, такие как астма, аллергии, хроническая обструктивная болезнь легких, рак легких, сердечно-сосудистые и кожные заболевания. Кроме того, младенцы и дети особенно уязвимы к воздействию загрязнения воздуха.

Ключевые слова: загрязнение воздуха, исследования, здоровье, заболевания, группы риска.

Ներածություն

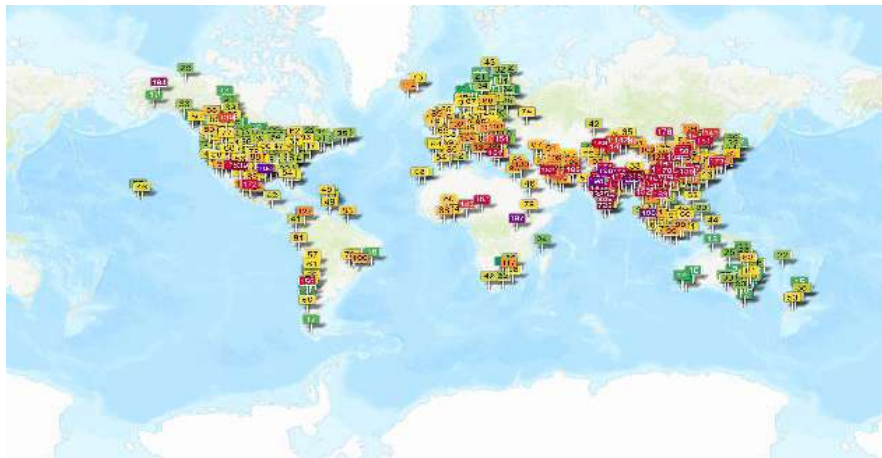
Այս հետազոտության **նպատակն** է վերլուծել օդի աղտոտվածության մակարդակը Հայաստանում և հարակից երկրներում, պարզել դրա հիմնական աղբյուրներն ու ազդեցությունը առողջության և շրջակա միջավայրի վրա, ինչպես նաև առաջարկել արդյունավետ միջոցներ դրա նվազեցման համար:

Օդի աղտոտվածությունը համարվում է հիմնական բնապահպանական վտանգը մարդու առողջության համար և աճող մտահոգություն է **[2]**: Ինչպես հայտնի է, ներկայումս շատ երկրներ և քաղաքներ բախվում են արդյունաբերական գործունեության հետևանքով օդի աղտոտվածության աճի և տրանսպորտային միջոցների ավելացման խնդրին **[1]**: Արտանետումների հիմնական աղբյուրները ներառում են էլեկտրակայանները, մեքենաների արտանետումները, գործարանները, արդյունաբերական գործընթացները, շինհրապարակները, անտառային հրդեհները, փայտի այրումը, մանրախիճը, գյուղատնտեսական գործունեությունը և փոշոտ ճանապարհները **[3, 4]**: Օդի աղտոտվածությունը եղել է առողջապահական և բնապահպանական կարևոր խնդիր Հայաստանի քաղաքային բնակավայրերում՝ կապված բնակչության բարձր խտության, արագ ուրբանիզացիայի, տրանսպորտային միջոցների արտանետումների և արդյունաբերական և շինարարական գործունեության հետ: Հետևաբար, Հայաստանի խոշոր քաղաքներում հայտնաբերվել են մթնոլորտային աղտոտվածության բարձր մակարդակներ, ներառյալ PM, գազերը և ծանր մետաղները, որոնք գերազանցում են թույլատրելի չափորոշիչները **[6, 7, 8, 9, 10]**: Ըստ ԱՀԿ տվյալների՝ Հայաստանում ինսուլտից և սրտի իշեմիկ հիվանդությունից մահացության յուրաքանչյուր 6-ից 1-ը վերագրվում է օդի աղտոտվածությանը **[5, 11, 12]**:

Հետազոտական մեթոդ

Կատարվել է մեր կողմից օդի որակի միջազգային ինդեքսի նախագծի ոսումնասիրություն: Աշխարհում օդի աղտոտվածության որակի միջազգային ինդեքսը հասանելի է 511 երկրում, տարեկան կոնցենտրացիայի բաշխվածության քարտեզը հասանելի է <https://waqi.info/hy/> կայքում: Ստորև ներկայացված է մթնոլորտային օդի աղտոտվածության մակարդակը և թույլատրելի չափանիշները ըստ ԱՀԿ-ի: Ուսումնասիրվել է մեր հարևան երկրների օդի աղտոտվածության մակարդակը և համեմատվել է երկրների ցուցանիշները:

Ուսումնասիրվել է Արարատ քաղաքի և մեր հարևան երկրների օդի աղտոտվածության մակարդակը, այն համեմատվել է մեր երկրների ցուցանիշների հետ:

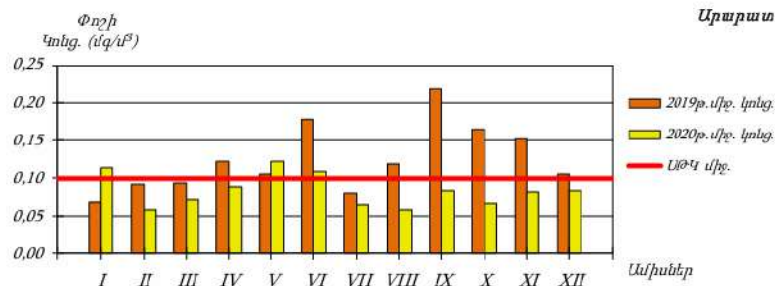

Նկար 1. Օդի աղտոտվածության ինդեքսի քարտեզ

Արդյունքների քննարկում

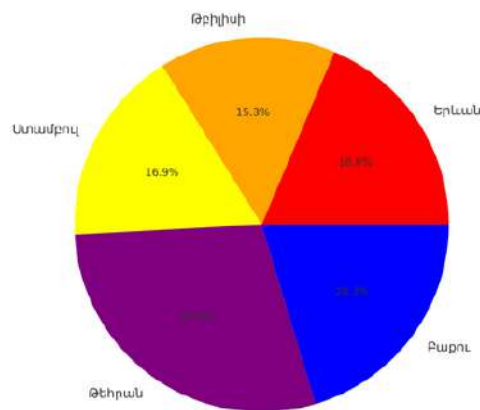
ՀՀ և միջազգային պահանջների համաձայն օդի առաջնային աղտոտիչները հիմնականում համարվում են ՝ ծծմբի երկօքսիդը, ազոտի օքսիդը, փոշին, ածխածնի մոնօքսիդը: Կատարվել է օդի աղտոտվածության ուսումնասիրության Արարատ քաղաքում այն համեմատվել է ՀՀ 2019 թվականից մինչև 2023թվականի տվյալների հետ ինչպես նաև համեմատվել է այդ տվյալները մեր հարևան երկրների հետ:

Արարատ քաղաքում կատարվել է օդի փոշով հագեցվածության դիտարկում: Քաղաքում գործում է 12 դիտակետ և 1 դիտակայան: Իրականացված դիտարկումների 22%-ում դիտվել է փոշու գերազանցումներ: Քաղաքներում մթնոլորտային օդի աղտոտման հիմնական աղբյուր է հանդիսանում՝ արդյունաբերությունը:

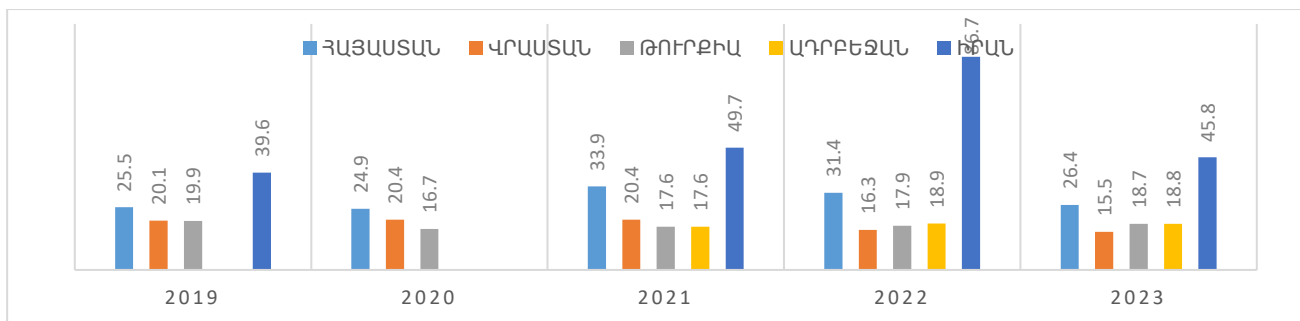
Նկար 2. Արարատ քաղաքում փոշու կոնցենտրացիան ըստ ամսական տվյալների

Օդի աղտոտվածության խնդիրը տարբեր աստիճաններով արտահայտված է: Երևանի, Թբիլիսիի, Բաքվի և Ստամբուլի պես խոշոր քաղաքներում արտանետումների բարձր մակարդակը լուրջ վտանգ է ներկայացնում բնակչության առողջության համար:

Դիագրամա 1. Օդի աղտոտվածության տոկոսային բաշխումը տարբեր քաղաքներում

Յուրաքանչյուր հատված ցույց է տալիս, թե տվյալ քաղաքը ինչ չափով է նպաստում ընդհանուր աղտոտվածությանը: Մեր երկիրը աղտոտվածության տոկոսային բաշխմամբ 18.6 % է, Թբիլիսին 15.3% է, իսկ Թուրքիան 16.9% , բավականին բարձր ցուցանիշ է գրանցվել Թեհրանում 28.8% և Բաքվում 20.3%:

Դիագրամա 2. 2019-2023թթ օդի աղտոտվածության տվյալները Հայաստանում և հարակից երկրներում

Հետազոտությունը ամբողջ տարվա կտրվածքով է: Դիագրամայից երևում է, որ 2019թ-ից մինչև 2023թ Հայաստանում երևում է օդի աղտոտվածության մակարդակը գերազանցել է 5-7 անգամ, իսկ 2020 թվականին այդ ցուցանիշը եղել է 3-5 անգամ ցածր: Համեմատած հարևան երկրների՝ Վրաստանի, Թուրքիայի և Ադրբեջանի օդի աղտոտվածության մակարդակը մեր երկրի համեմատ ցածր է 3-5 անգամ: Օդի ամենաբարձր աղտոտվածության ցուցանիշը է նկատվել Իրանում, որը գերազանցել է 10 անգամ:

Եզրակացություն

Ամփոփելով ստացված մեր տվյալները առաջարկում ենք՝ օդի աղտոտվածության նվազեցման մեթոդները.

- Կառավարության կողմից ձեռնարկված միջոցառումներ(օրենքներ, կանոնակարգեր)
- Թվային տեխնոլոգիաների և մոնիտորինգի դերը
- Հասարակության մասնակցությունը (էկո-քարոզարշավներ, հանրային նախաձեռնություններ):

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Bert Brunekreef, Stephen T Holgate, Air pollution and health The Lancet Volume 360, Issue 9341, 19 October 2002, Pages 1233-1242 [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(02\)11274-8](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(02)11274-8)
2. Yang, L.; Zhang, H.; Zhang, X.; Xing, W.; Wang, Y.; Bai, P.; Zhang, L.; Hay-akawa, K.; Toriba, A.; Tang, N. Exposure to atmospheric particulate matter-bound polycyclic aromatic hydrocarbons and their health effects: A review. Int. J. Res. Public Health 2021, 18, 2177. [[Google Scholar](#)] [[CrossRef](#)] [[PubMed](#)]
3. Yang, L.; Zhang, H.; Zhang, X.; Xing, W.; Wang, Y.; Bai, P.; Zhang, L.; Hay-akawa, K.; Toriba, A.; Tang, N. Exposure to atmospheric particulate matter-bound polycyclic aromatic hydrocarbons and their health effects: A review. Int. J. Res. Public Health 2021, 18, 2177. [[Google Scholar](#)] [[CrossRef](#)] [[PubMed](#)]
4. Juda-Rezler, K.; Reizer, M.; Oudinet, J.-P. Determination and analysis of PM₁₀ source apportionment during episodes of air pollution in Central Eastern European urban areas: The case of wintertime 2006. Atmos. Environ. 2011, 45, 6557–6566. [[Google Scholar](#)] [[CrossRef](#)]
5. World Health Organization (WHO). Global Air Quality Guidelines: Particulate Matter (PM_{2.5} and PM₁₀), Ozone, Nitrogen Dioxide, Sulphur Dioxide and Carbon Monoxide. 2021. Available online: <https://iris.who.int/handle/10665/345329> (accessed on 11 October 2024).
6. Saghatelian, A. Peculiarities of Heavy Metal Distributionon Armenia’s Territory; Publishing of Center for Ecological Noosphere Studies of National Academy of Sciences (NAS) of Armenia: Yerevan, Armenia, 2004. [[Google Scholar](#)]

7. Hovhannisyan, H.A.; Nersisyan, G.S. Ecological assessment of urban trees in Yerevan, Armenia. *Electron. J. Nat. Sci.* 2020, 35, 4–9. [[Google Scholar](#)]
8. Tepanosyan, G.; Sahakyan, L.; Belyaeva, O.; Maghakyan, N.; Saghatelyan, A. Human health risk assessment and riskiest heavy metal origin identification in urban soils of Yerevan, Armenia. *Chemosphere* 2017, 184, 1230–1240. [[Google Scholar](#)] [[CrossRef](#)]
9. Tepanosyan, G.; Baldacchini, C.; Sahakyan, L. Revealing Soil and Tree Leaves Deposited Particulate Matter PTE Relationship and Potential Sources in Urban Environment. *Int. J. Environ. Res. Public Health* 2021, 18, 10412. [[Google Scholar](#)] [[CrossRef](#)]
10. Khachatyan, L. Assessment of Several Ecosystem Services Provided by Oriental Plane and European Ash in the City of Yerevan. Ph.D. Thesis, Yerevan State University, Yerevan, Armenia, 2022. [[Google Scholar](#)]
11. World Health Organization. Burden of Disease from Ambient Air Pollution for 2016. Description of Method v5 May 2018. Available online: https://cdn.who.int/media/docs/default-source/air-quality-database/aqd-2018/aap_bod_methods_apr2018_final.pdf?sfvrsn=30ac0d62_3 (accessed on 11 October 2024).
12. World Meteorological Organization. World Meteorological Organization Climate Normals for 1981–2010; Archived from the original on 9 October 2021; Retrieved 9 October 2021; WMO: Geneva, Switzerland, 2021. [[Google Scholar](#)].

**ՀՈՒԶԱԿԱՆ ԻՆՏԵԼԵԿՏԻ ԴԵՐԸ ՀԱՂՈՐԴԱԿՑՈՒԹՅԱՆ, ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԿԱՊԵՐԻ ՈՒ ՄԵԴԻԱ
ՄԱՍՆԱԳԵՏՆԵՐԻ ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ**

ԼՈՒՍԻՆԵ ՄԽԻԹԱՐՅԱՆ

ՀՀ գիտությունների ազգային ակադեմիա

Գիտակրթական միջազգային կենտրոն

Հոգեբանության ամբիոն, մագիստրոս

ԳԱԱ ԳԿՄԿ ՈՒԳԸ փոխնախագահ միջազգային կապերի գծով

lusine.mkhitaryan@edu.isec.am

Համառոտագիր

Հաղորդակցության ոլորտի ներկայացուցիչներից այսօր պահանջվում է ոչ միայն մասնագիտական գիտելիքներ և ռազմավարական մտածողություն, այլև հույզերի կառավարման բարձր մակարդակ: Սույն հոդվածի նպատակն է ուսումնասիրել հուզական ինտելեկտի դերը հաղորդակցության, հանրային կապերի և մեդիա ոլորտների մասնագետների աշխատանքային գործունեության մեջ, մասնավորապես, հայաստանյան մասնագիտական միջավայրում: Հետազոտության տեսական մասը հիմնված է հուզական ինտելեկտի վերաբերյալ տարբեր հեղինակների (Սալովեյ, Մայեր, Վոլանտ, Բար-Օն, Գոուլման և ուրիշներ) մոտեցումների մեկնաբանության վրա:

Հետազոտությունն իրականացվել է քանակական մեթոդաբանությամբ՝ ընդգրկելով ոլորտի ներկայացուցիչների շրջանում հարցումները: Գլխավոր գործիքը հեղինակային հարցաշարն էր և Գոուլմանի թեստը, որոնց միջոցով վերլուծվել է մասնակիցների հուզական ինտելեկտի մակարդակը, ինչպես նաև դրա կապը մասնագիտական փորձառության հետ: Արդյունքները մասնակիորեն են հաստատում վարկածը, որ մասնագիտական փորձառությունը դրականորեն է ազդում հուզական ինտելեկտի զարգացման վրա: Հետազոտության շրջանակներում արձանագրվել է, որ երկարատև փորձառություն ունեցող մասնագետների շրջանում հուզական ինտելեկտի բաղադրիչներից բարձր մակարդակ է նկատվում էմպատիայի և ինքնավերահսկման մասով:

Գիտական նորոյթն այն է, որ քննվում է հուզական ինտելեկտի դերը հաղորդակցության, հանրային կապերի ու մեդիա ոլորտների հայաստանյան մասնագետների պրակտիկայում: Հետազոտության արդյունքները ներկայացվում են գործնական առաջարկների ձևով, որոնք ուղղված են հուզական ինտելեկտի խթանմանը հայաստանյան հաղորդակցության ոլորտում: Մասնավորապես առաջարկում է մշակել և ներդնել հուզական ինտելեկտի զարգացման հատուկ ծրագրեր ոլորտի մասնագետների համար՝ ուղղված ռազմավարական հմտության ձևավորմանը:

Բանալի բառեր և բառակապակցություններ՝ հուզական ինտելեկտ, հաղորդակցություն, հանրային կապեր, մեդիա, հաղորդակցության մասնագետ, ԶԼՄ

THE ROLE OF EMOTIONAL INTELLIGENCE IN THE PROFESSIONAL ACTIVITIES OF COMMUNICATION, PUBLIC RELATIONS, AND MEDIA SPECIALISTS

LUSINE MKHITARYAN

National Academy of Sciences of the Republic of Armenia

International Scientific-Educational Center

Department of Psychology

Student Scientific Society, Vice Chairman

lusine.mkhitaryan@edu.isec.am

Abstract

Today, not only professional knowledge and strategic thinking are required from Representatives of the communication industry, but also high level of emotional management. The purpose of this article is to examine the role of emotional intelligence in the professional activities of specialists in communication, public relations, and media, particularly within the professional environment of Armenia. The theoretical part of the study is based on the interpretation of various authors' approaches to the concept of emotional intelligence (Salovey, Mayer, Volant, Bar-On, Goleman, and others).

The research was conducted using a quantitative methodology, involving surveys among representatives of the aforementioned fields. The main tools were an original questionnaire and Goleman's test, which were employed to analyze participants' levels of emotional intelligence and their correlation with professional experience. The results partly confirm the hypothesis that professional experience positively influences the development of emotional intelligence. The study recorded that such components of emotional intelligence as empathy and self-control (key components of emotional intelligence) are most frequently observed among professionals with long-term experience.

The scientific novelty of the study lies in the examination of the role of emotional intelligence in the practice of communication, public relations, and media specialists within the Armenian professional environment. The research findings are presented as practical recommendations aimed at developing emotional intelligence in the public relations sector in Armenia. In particular, it is proposed to develop and implement special programs for emotional intelligence development among professionals in the field, aimed at fostering strategic thinking skills.

Keywords and phrases: Emotional Intelligence, communication, public relations, media, communication specialist, mass media

РОЛЬ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СПЕЦИАЛИСТОВ ПО КОММУНИКАЦИЯМ, СВЯЗЯМ С ОБЩЕСТВЕННОСТЬЮ И СРЕДСТВАМ МАССОВОЙ ИНФОРМАЦИИ

ЛУСИНЕ МХИТАРЯН

НАН Международный Научно–Образовательный Центр

Кафедра психологии, магистр

Студенческое научное общество, вице председатель

lusine.mkhitaryan@edu.isec.am

Аннотация

В современных реалиях от специалистов в сфере связей с общественностью требуется не только профессиональные знания и стратегическое мышление, но и высокий уровень управления эмоциями. Цель данной статьи — исследовать роль эмоционального интеллекта в профессиональной деятельности специалистов в сфере связей с общественностью и представителей СМИ, в частности, в профессиональной среде Армении. Теоретическая часть исследования основана на интерпретации подходов различных авторов (Саловей, Майер, Волант, Бар-Он, Гоулман и другие) к понятию эмоционального интеллекта.

Исследование было проведено с использованием количественной методологии, включавшей опросы среди представителей вышеупомянутых сфер. Основными инструментами послужили авторская анкета и тест Гоулмана, посредством которых был проанализирован уровень эмоционального интеллекта участников, а также его связь с профессиональным опытом. Результаты частично подтверждают гипотезу о том, что профессиональный опыт положительно влияет на развитие эмоционального интеллекта. В рамках исследования было зафиксировано, что такие компоненты эмоционального интеллекта, как эмпатия и самоконтроль, чаще всего проявляются у специалистов с длительным стажем.

Научная новизна исследования заключается в том, что рассматривается роль эмоционального интеллекта в практике специалистов Армении в области коммуникаций, связей с общественностью и медиа. Результаты исследования оформлены в виде практических рекомендаций, направленных на развитие эмоционального интеллекта в сфере связей с общественностью в Армении. В частности, предлагается разработать и внедрить специальные программы развития эмоционального интеллекта для специалистов отрасли, направленные на формирование стратегического мышления.

Ключевые слова и фразы: эмоциональный интеллект, коммуникация, связи с общественностью, медиа, специалист по коммуникациям, СМИ

Ներածություն

Հուզական ինտելեկտի դերը մասնագիտական գործունեության մեջ, մասնավորապես հաղորդակցության, հանրային կապերի և մեդիա ոլորտներում, սկսել է առավել մեծ հետաքրքրություն ներկայացնել ու հայտնվել է գիտական հանրության ուշադրության կենտրոնում: Ժամանակակից աշխարհում, որտեղ հանրային կերպարը, հաղորդակցման արդյունավետությունն ու մարդակենտրոն մոտեցումները չափազանց կարևոր են, մասնագետի հուզական զարգացումը դարձել է ոչ պակաս կարևոր, քան մասնագիտական հմտություններն ու գիտելիքների առկայությունը:

Հայաստանում առկա հասարակական-քաղաքական, սոցիալական և կառավարչական ճգնաժամները հաղորդակցության, հանրային կապերի և մեդիա ոլորտների մասնագետների համար ստեղծում են հավելյալ պատասխանատվություն: Նրանք հաճախ հայտնվում են բարձր ճնշման և հանրային ուշադրության կենտրոնում, երբ հույզերի կառավարումն ու արդյունավետ հաղորդակցումը դառնում են խիստ անհրաժեշտ կարողություն: Չնայած դրան, հայաստանյան գիտական միջավայրում հաղորդակցության, հանրային կապերի ու ՀՀՄ ներկայացուցիչների աշխատանքային գործունեության վրա հուզական ինտելեկտի ունեցած ազդեցության վերաբերյալ ուսումնասիրություններ գրեթե չկան, ինչը վկայում է այս աշխատանքի խիստ արդիականության մասին: Հաշվի առնելով ոլորտների շարունակական զարգացումը և հաղորդակցման ձևերի փոփոխությունները (ներառյալ թվայնացում, սոցիալական հարթակների և ԱԲ-ի դերակատարության մեծացում), հուզական ինտելեկտի կիրառումը դառնում է ռազմավարական հմտություն այս մասնագետների համար: Հետազոտության նորույթը պայմանավորված է նրանով, որ փորձ է արվում ուսումնասիրել հուզական ինտելեկտի դերը հաղորդակցության մասնագետների և լրագրողների գործունեության մեջ հայաստանյան մասնագիտական միջավայրում:

Հետազոտության նպատակն է ուսումնասիրել հուզական ինտելեկտի դերը հանրային կապերի և հաղորդակցության մասնագետների, ինչպես նաև զանգվածային լրատվամիջոցների ներկայացուցիչների աշխատանքային գործունեության մեջ: Հետազոտության օբյեկտը հուզական ինտելեկտ հասկացությունն է: Հետազոտության առարկան՝ հուզական ինտելեկտի դերը և կիրառման առանձնահատկությունները հաղորդակցության, հանրային կապերի և մեդիա ոլորտի ներկայացուցիչների մասնագիտական գործունեության արդյունավետության վրա:

Հետազոտության խնդիրներն են՝

1. Ուսումնասիրել հուզական ինտելեկտի տեսական հիմքերը և դրա կառուցվածքային բաղադրիչները:
2. Վերլուծել հուզական ինտելեկտի դերը հաղորդակցության, հանրային կապերի և մեդիա ոլորտներում, մասնավորապես՝ այդ ոլորտների ներկայացուցիչների մասնագիտական գործունեության արդյունավետության, հարմարվողականության և սթրեսակայունության համատեքստում:

3. Իրականացնել հետազոտություն հայաստանյան մասնագիտական համայնքի շրջանակում, վերլուծելով հուզական ինտելեկտի կիրառման առանձնահատկությունները հայաստանյան հանրային կապերի և մեդիա մասնագետների շրջանում:
4. Վերլուծել հուզական ինտելեկտի և մասնագիտական փորձառության (աշխատանքային տարիների) միջև կապը, ինչպես նաև այն, թե որքանով են մասնագետները կարևորում մարդկանց հույզերի ընկալումը և համարժեք արձագանքում իրավիճակներին:
5. Առաջարկել մոտեցումներ կամ մեթոդներ հանրային հաղորդակցության մասնագետների հուզական ինտելեկտի զարգացման համար:

Ելնելով տեսական հիմքից ու նախնական դիտարկումներից՝ առաջադրվում է հետևյալ վարկածը. մասնագիտական փորձառությունը դրական ազդեցություն ունի հուզական ինտելեկտի զարգացման վրա, և տարիների ընթացքում մասնագետներն ավելի լավ են ընկալում մարդկանց հույզերը:

Տեսամեթոդական հիմքեր

Հուզական ինտելեկտի հայեցակարգը, որը մշակվել է 20-րդ դարի երկրորդ կեսին իրականացված հետազոտությունների հիման վրա, լայնորեն կիրառվում է ոչ միայն գիտական և կիրառական հոգեբանության մեջ, այլև մի շարք այլ ոլորտներում, ինչպես օրինակ՝ բիզնեսի, կառավարման, կրթության, բժշկության և, իհարկե, հանրային կապերի ու հաղորդակցության:

Սոցիալական ադապտացիայի շրջանակներում և կոգնիտիվ գործընթացներում հույզերի դերի նկատմամբ հետաքրքրությունն աճել էր 1960-70-ական թվականներին: Առաջին անգամ «հուզական ինտելեկտ» եզրույթը հանդիպում ենք 1964թ.-ին Մայքլ Բելլոկի «Sensitivity to expression of emotional meaning in three modes of communication» աշխատության մեջ, այնուհետև 1966թ. Բ. Լոյների «Emotional intelligence and emancipation» աշխատության մեջ [5, **стр. 238-242**]: Հովարդ Գարդները «Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences» (1983) աշխատության մեջ առանձնացնում է ներանձնային և միջանձնային ինտելեկտ հասկացությունները: 1985թ. Ռուվեն Բար-Օնը ձևակերպում է հուզական ինտելեկտի գործակիցը՝ հիմնված հուզական և սոցիալական հմտությունների վրա, որոնք ազդեցություն են ունենում կյանքի պահանջմունքներն ու դժվարությունները հաղթահարելու մարդու ընդհանուր կարողության վրա: Ըստ նրա ստեղծած մոդելի՝ հուզական ինտելեկտը բաղկացած է մի շարք կարևոր բաղադրիչներից, որոնք են՝ ինքնաճանաչումը, սոցիալական պատասխանատվությունը, էմպատիան, ասերտիվությունը, հարմարվողականությունը, սթրեսակայունությունը, ճկունությունը, լավատեսությունը և այլն: Հուզական ինտելեկտ հասկացության մեջ նա ներառում է բոլոր գործառույթները, բացի կոգնիտիվից [4, **էջ 14-24**], [8, **р. 13-25**]:

«Հուզական ինտելեկտ» հասկացությունն առաջին անգամ գիտական շրջանառության մեջ է դրվել 1990 թվականին գիտնականներ Փիթեր Սալովեյի և Ջոն Մայերի կողմից: «Էմոցիոնալ ինտելեկտ. երևակայություն, ճանաչողություն և անհատականություն» գիտական հոդվածում հեղինակներն առաջին անգամ ներկայացնում և տեսականորեն հիմնավորում են հուզական

ինտելեկտ հասկացությունը որպես սոցիալական ինտելեկտի հատուկ տեսակ: Ըստ նրանց սահմանման՝ հուզական ինտելեկտը ներառում է մարդու կարողությունը՝ ճշգրիտ ընկալելու զգացմունքները, ինտեգրելու դրանք մտածողության գործընթացում, հասկանալու հուզական իմաստները և կառավարելու ինչպես սեփական, այնպես էլ՝ ուրիշների հույզերը՝ հարմարվելու և արդյունավետ փոխազդելու համար **[16]**: Զ. Մայերի և Պ. Սալովեյի տեսության հիմնական սկզբունքները հիմնված էին այնպիսի որակների վրա, ինչպիսիք են՝ հավասարակշռվածությունը, էմպատիան, պատասխանատվությունը և գիտակցումը: Հեղինակներն առանձնացնում են հուզական ինտելեկտի չորս հիմնական բաղադրիչներ. զգացմունքների ընկալում (միմիկայի, ծայնի ու վարքի միջոցով զգացմունքները ճանաչելու ունակություն), զգացմունքների օգտագործում կոգնիտիվ գործընթացները բարելավելու և խնդիրները լուծելու համար, զգացմունքների ըմբռնում (բարդ հուզական անցումները մեկնաբանելու ունակություն, օր.՝ դժգոհությունից մինչև զայրույթ), զգացմունքային կառավարում (սեփական հուզական վիճակների գիտակցված կարգավորում, նաև ուրիշների հույզերի վրա ազդում): Սալովեյը և Մայերը շեշտում են, որ հուզական ինտելեկտը կարևոր դեր է խաղում սոցիալական հարմարվողականության, միջանձնային հարաբերությունների և որոշումների կայացման գործում: Նրանք հուզական ինտելեկտը դիտարկում են որպես կոգնիտիվ-էմոցիոնալ կարողություն, որն ի տարբերություն ինտելեկտի գործակցի՝ տրամաբանական-ռացիոնալ կարողության, թույլ է տալիս մարդուն հաջողությամբ գործել էմոցիոնալ լիցքավորված իրավիճակներում **[14]**:

«Կոգնիտիվ ներգրավվածություն էմոցիոնալ արձագանքման համակարգում» հոդվածում Դ. Մայերը և Ա. Վոլանտը խորացնում են կոգնիտիվ գործընթացների և հուզական կարգավորման փոխազդեցության մասին իրենց պատկերացումները, որն ուղղակիորեն կապված է Սալովեյի և Մայերի կողմից ներկայացված հուզական ինտելեկտի ավելի վաղ մոդելի հետ (1990թ.): Հետազոտողները շեշտում են, որ զգացմունքները գոյություն չունեն մտածողությունից մեկուսացված. ընդհակառակը, դրանք ակտիվանում, մշակվում, ուղղորդվում են կոգնիտիվ կառույցների մասնակցությամբ: Այսինքն՝ կոգնիտիվ ներգրավվածությունն առանցքային դեր է խաղում զգացմունքների ձևավորման, մեկնաբանման և արտահայտման գործընթացում: Հեղինակները հույզերը դիտարկում են որպես համակարգ, որը ներկառուցված է մտավոր գործունեության ավելի լայն համատեքստում՝ ընկալում, իրադարձության նշանակության գնահատում, հիշողություն և սպասումներ **[15]**: Վերոնշյալ երկու աշխատությունները ցույց են տալիս հուզական ինտելեկտի կարևորագույն դերը ոչ միայն միջանձնային փոխազդեցության, այլև ինքնակարգավորման, մոտիվացիայի և անձնային աճի մեջ:

Հուզական ինտելեկտի հայեցակարգն ամերիկացի գրող, հոգեբան, գիտական թեմաներ լուսաբանող լրագրող Դանիել Գոուլմանի շնորհիվ հանրայնացվում է՝ դուրս գալով զուտ ակադեմիական շրջանակներից: Նրա «Հուզական ինտելեկտ. Ինչու՞ է այն երբեմն ավելի կարևոր, քան IQ-ն» (1995) գրքում Սալովեյի և Մայերի գիտական մոդելը հարմարեցվում է ավելի լայն լսարանների համար: Նա առանձնացրել է հուզական ինտելեկտի հինգ կարևոր բաղադրիչ՝ ինքնագիտակցում, ինքնավերահսկում, ապրումակցում, հաղորդակցման հմտություններ և մոտիվացիա **[2, էջ 144-147, 156-160, 169-171, 175-179, 217-219, 296-298, 355-356]**: Այսպիսով, հենց

Գոուլմանի շնորհիվ էմոցիոնալ ինտելեկտը սկսեց ընկալվել որպես մասնագիտական, կրթական և անձնային ոլորտներում հաջողության հասնելու կարևորագույն գործոն:

Հուզական ինտելեկտին անդրադարձել են նաև այլ հետազոտողներ Դ. Կարուզոն [9], Վան Ռուին ու Չոկալինգամ Վիսվեսվարան [12], Մարկ Բրակեթը (Permission to Feel, 2019), Եվ. Իլլինը (Эмоции и чувства, 2001), Լ. Պետրովան, Ա. Լիչկոն, Ա. Իլլինը, Ա. Սարաֆանովան, Գ. Անդրեևան և ուրիշներ:

Հուզական ինտելեկտի բաղադրիչներից յուրաքանչյուրը չափազանց կարևոր է հանրային կապերի, հաղորդակցության, ինչպես նաև մեղիա մասնագետների աշխատանքային գործունեության մեջ, հատկապես սթրեսային ու ճգնաժամային իրավիճակներում: Այս ոլորտների ներկայացուցիչներն աշխատում են տարբեր լսարանների հետ՝ կորպորատիվ ու պետական կառույցների ղեկավարներից մինչև հասարակություն, որի ժամանակ իրականացնում են ամենատարբեր գործառույթներ՝ հիմնական հաղորդագրությունների ու ուղերձների փոխանցում, վստահության ձևավորում, դրական ընկալումների ստեղծում և այլն: Հուզական ինտելեկտն ազդում է մարդկանց հաղորդակցման որակի ու արդյունավետության աստիճանի վրա, հետևաբար դրա ավելի բարձր մակարդակ ունեցող անձինք ավելի հեշտ և արագ են լուծում հաղորդակցման ընթացքում առաջացած խնդիրները [6], հուզական ինտելեկտն ունի կարևորագույն դերակատարություն անհատի կարիերայում ինքնավստահության և աշխատավայրում դրական վարքագծի դրսևորման վրա [1, էջ 47-60], ինչպես նաև կարողանում են համարժեք արձագանքել հուզական ազդակներին, ստեղծել էմպատիկ և էթիկապես առողջ հաղորդակցություն, հարմարվել տեղեկատվական դաշտի արագ փոփոխվող պայմաններին: Կենեթ Գուդը նշում է, որ «հարաբերությունների հաջողությունը կախված է մյուսի տեսանկյունը հասկանալուց» [13]: Մեկ այլ մասնագետի կարծիքով, հուզական ինտելեկտն ինքնին չի կարող լինել աշխատանքային գործունեության արդյունավետության հուսալի գրավական, սակայն դրա որոշակի մակարդակը հնարավորություն է տալիս զարգացնելու անհրաժեշտ կարողություններ հաջողության հասնելու համար [3, էջ стр. 71-75]: Հուզական ինտելեկտ ունեցող հաղորդակցության մասնագետը պետք է կարողանա կապ հաստատել զգացմունքների ու մտածողության միջև՝ հասնելով ստեղծագործական մտածողության, որն անհրաժեշտ է տեքստերի, վիդեո-ձայնային նյութերի ստեղծման, միջոցառումների կազմակերպման կամ ներքին հաղորդակցության իրականացման համար: Էմոցիոնալ ինտելեկտի կարևոր բաղադրիչներից է տրամադրության համաձայնեցումն իրավիճակին: [10, р. 109-115]:

Կարևորվում է նաև հուզական ինտելեկտի կիրառման ժամանակ մշակութային բաղադրիչը, ինչպես նաև միջմշակութային առանձնահատկությունների իմացությունը բազմամշակութային հասարակություններում: Ինչպես գիտենք, մշակութային նորմերն են ձևավորում, թե ինչպես են մարդիկ արտահայտում և ընկալում զգացմունքները, ինչը կարող է ազդել հուզական ինտելեկտի գնահատման և կիրառման վրա՝ բազմամշակութային միջավայրերում [11]: Նկատենք, որ հուզական ինտելեկտը կապված է խիստ անհատական փորձառությունների և ինքնագնահատականի հետ, որոնք միշտ չէ, որ հնարավոր է ճշգրիտ չափման ենթարկել: Բացի այդ, պատասխանները կարող են խիստ տարբերվել՝ կախված տրամադրությունից, հոգնածության աստիճանից և մի շարք այլ գործոններից: Մյուս կողմից, հուզական ինտելեկտի չափումը կարող է տարբերվել՝ կախված

հասարակությունների մշակութային և սոցիալական կառուցվածքներից, ինչպիսիք են հույզերի արտահայտումը, ընդունելի կամ ցանկալի սոցիալական վարքագիծը: [7, **սթ. 256–262**]: Այս ամենը բնականաբար լրացուցիչ բարդություններ է առաջացնում հուզական ինտելեկտը չափելու հարցում:

Հանրային կապերի ու հաղորդակցության մասնագետների համար առավելություն է հանդիսանում լսարանի հույզերի ճիշտ «ընթերցումը» և դրան համապատասխան հուզական առումով գրագետ և թիրախային հաղորդակցության ոճի ընտրությունը: Միաժամանակ մեդիայի և սոցիալական ցանցերի բովանդակության մշակման ժամանակ՝ հուզական արձագանքի ճիշտ ընկալումը շատ հաճախ ավելի կարևոր է լինում, քան զուտ փաստերի վերլուծությունը: Ուսումնասիրությունները ցույց են տվել, որ հուզական ինտելեկտն անհրաժեշտ է հանրային հաղորդակցման ընթացքում առաջացած ճգնաժամերի արդյունավետ կառավարման և հաղորդակցության համար [18]:

Թվայնացումը նոր մարտահրավերների առջև է կանգնեցնում հանրային կապերի ու մեդիա մասնագետներին, անհրաժեշտություն դարձնելով հաղորդակցման հմտությունների զարգացումը: Այդ մարտահրավերներից մեկը պայմանավորված է մարդկային փոխազդեցության և անմիջական շփման պակասի հետ: «Հաղորդակցության կառավարումը և թվայնացումը. հուզական ինտելեկտը որպես ռազմավարական ռեսուրս» հոդվածի հեղինակները նշում են, որ հուզական ինտելեկտը կարող է լինել այն կարևոր գործիքը, որը կօգնի կազմակերպություններին կառուցելու կայուն և վստահելի փոխհարաբերություններ իրենց լսարանի հետ: Նրանց հետազոտության համաձայն, հուզական ինտելեկտը պետք է դիտարկվի ոչ միայն որպես անձնային հմտություն, այլև կազմակերպությունների հաղորդակցության ռազմավարության առանցքային բաղադրիչ [17]:

Հետազոտության մեթոդները

Հետազոտությունն իրականացվել է քանակական մեթոդաբանության հիման վրա՝ նպատակ ունենալով ուսումնասիրել հայաստանյան հաղորդակցության մասնագետների, հանրային կապերի ու մեդիա ոլորտի ներկայացուցիչների հուզական ինտելեկտի առանձնահատկությունները և դրանց ազդեցությունը մասնագիտական գործունեության վրա: Չնայած հետազոտությունն ունի քանակական հիմք, սակայն այն ներառում է նաև որակական տարրեր, որոնք հնարավորություն են տալիս դիտարկել մասնակիցների վերաբերմունքն ու հաղորդակցման վարքագծային դրսևորումները:

Հետազոտության հիմնական գործիքը հեղինակային հարցաշարն է, որը կազմվել է հուզական ինտելեկտի վերաբերյալ տեսագործական գրականության, ինչպես նաև ոլորտային առանձնահատկությունների հիման վրա: Հարցաշարը ներառում է կիսաբաց հարցեր՝ նպատակ ունենալով բացահայտել մասնակիցների հուզական ինտելեկտի բաղադրիչները (ինքնաճանաչում, էմպատիա, հույզերի կառավարում, հաղորդակցման հմտություններ և այլն), ինչպես նաև այդ կարողությունների կիրառման փորձը մասնագիտական միջավայրում:

Բացի դրանից, օգտագործվել է Դենիել Գոուլմանի կողմից առաջարկված հուզական ինտելեկտի գնահատման թեստը, որը հնարավորություն է տալիս ստանալ քանակական տվյալներ մասնակիցների հուզական ինտելեկտի մակարդակի վերաբերյալ: Թեստը ներառում է հուզական ինտելեկտի հինգ հիմնական բաղադրիչների գնահատում՝ ինքնագիտակցում, ինքնավերահսկում,

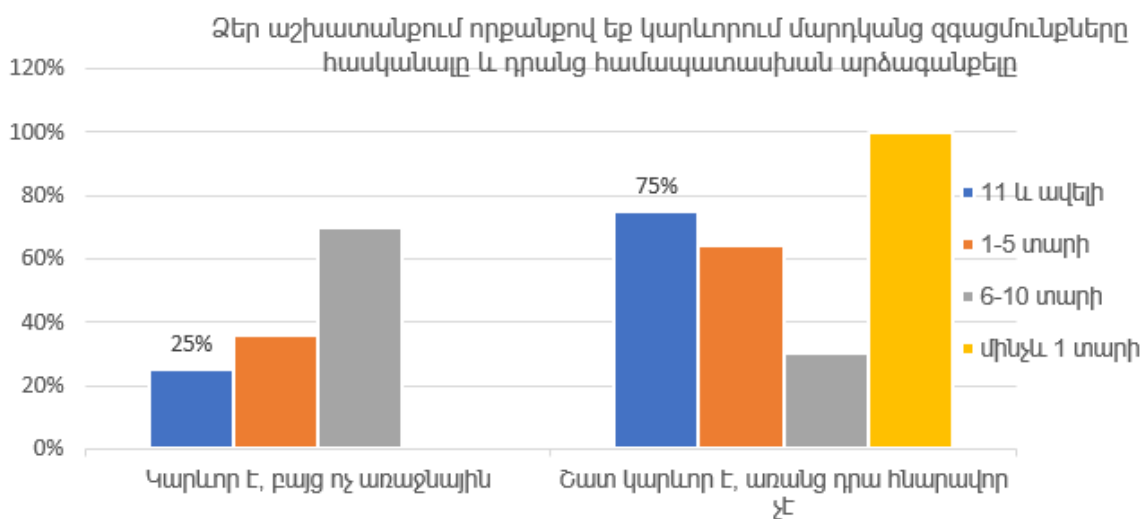
էմպատիա, մոտիվացիա և հաղորդակցման հմտություններ: Գնահատումն իրականացվել են հնգաստիճան սանդղակով:

Հետազոտության ընտրանքն են կազմել մասնագիտական դաշտում գործող հաղորդակցության, հանրային կապերի մասնագետներն ու զանգվածային լրատվամիջոցների ներկայացուցիչները, որոնք ունեն տարբեր մասնագիտական փորձ՝ սկսած 1-ից մինչև 11 և ավելի տարիներ: Հարցումներն իրականացվել են անանուն: Հետազոտության էմպիրիկ տվյալները հավաքելիս դժվարությունների ենք բախվել, քանի որ ոլորտի ներկայացուցիչները բավարար ակտիվություն չեն ցուցաբերել հարցմանը մասնակցելու մասով:

Տվյալների վերլուծության փուլում կիրառվել են և՛ նկարագրական վիճակագրական մեթոդներ՝ հուզական ինտելեկտի մակարդակի ընդհանուր պատկերը ներկայացնելու համար, և՛ բովանդակային վերլուծություն՝ կիսաբաց հարցերի պատասխանների համատեքստում: Ստացված արդյունքները համադրվել են տեսական հիմքի հետ՝ ուսումնասիրության վարկածի ստուգման նպատակով:

Հետազոտության արդյունքները

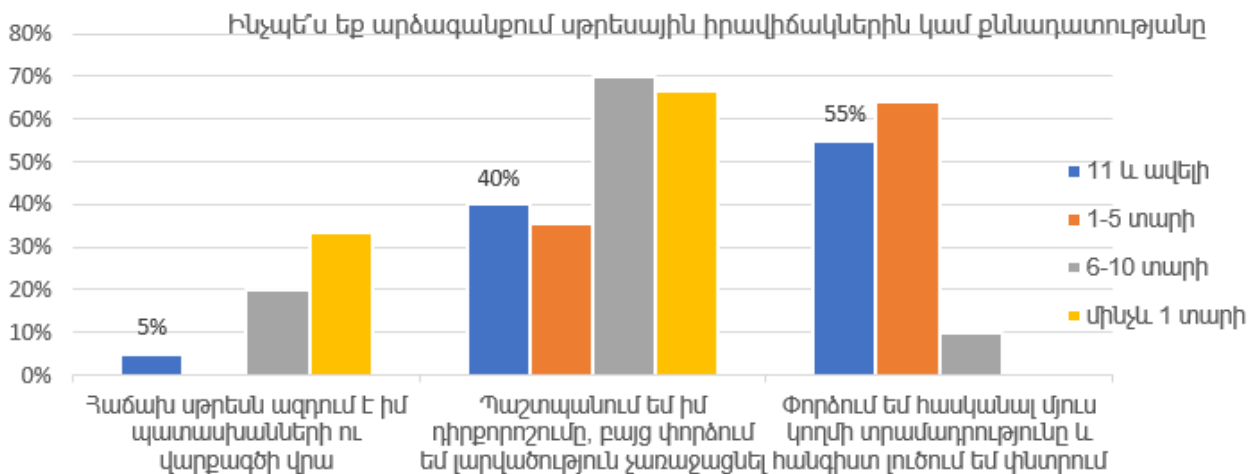
Հետազոտությանը մասնակցել է 48 հոգի՝ 24 մամուլի ներկայացուցիչ և 24 հաղորդակցության և հանրային կապերի մասնագետ: Պատասխանելով այն հարցին, թե որքանով են կարևորում աշխատանքի ընթացքում մարդկանց զգացմունքները հասկանալն ու դրանց համապատասխան արձագանքելը, հարցվածների 62.5% (30 հոգի) պատասխանել է, որ «Շատ կարևոր է, առանց դրա հնարավոր չէ», իսկ 37.5%-ը (18 հոգի) պատասխանել է «Կարևոր է, բայց ոչ առաջնային»: Եթե այս հարցի պատասխանները դիտարկենք, ելնելով հարցվածների աշխատանքային փորձից, ապա կարող ենք արձանագրել, որ ուրիշների զգացմունքները ճանաչելուն և համարժեք արձագանք տալու կարողությունը կարևորում են սկսնակ (100%), ինչպես նաև առավել մեծ աշխատանքային ստաժ (11 և ավելի) ունեցող մասնագետները (75%): (Տես՝ Գծապատկեր 1)

Գծապատկեր 1. Մասնագիտական ստաժի և էմպատիայի միջև կապը:

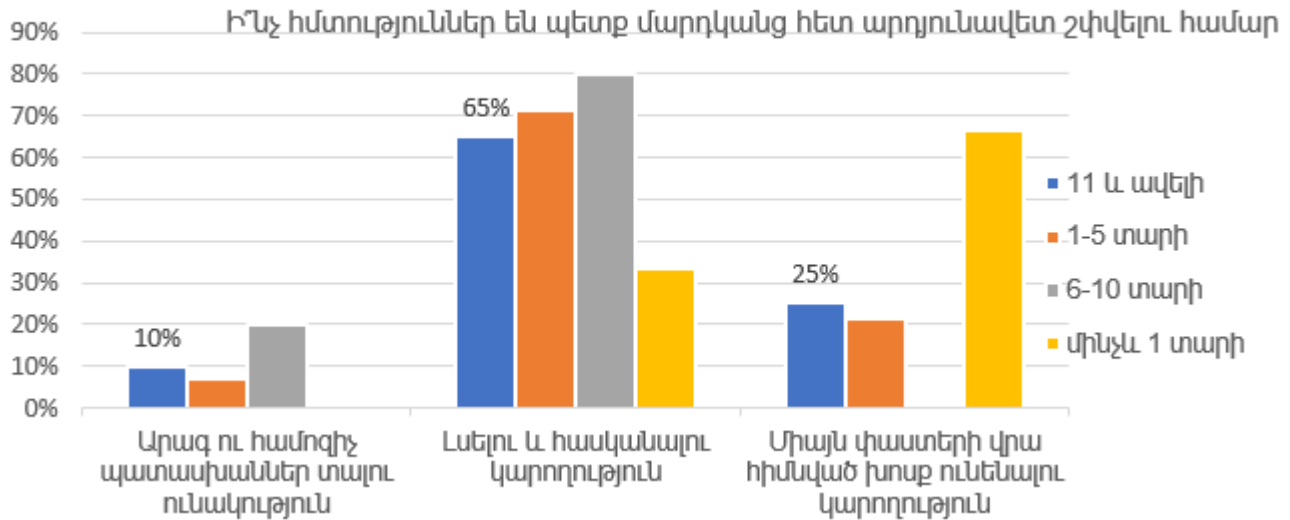
Հմայատիկ բաղադրիչին է վերաբերում նաև հետևյալ հարցը. «Կարո՞ղ եք հեշտությամբ հասկանալ, թե ինչ է զգում դիմացինը խոսակցության ընթացքում», որին հարցվածների կեսը (50%) պատասխանել է «երբեմն, բայց ոչ միշտ», իսկ կեսը՝ «այո, անմիջապես զգում եմ դիմացինի տրամադրությունը»: Այստեղ ևս առավել մեծ հմայատիկ կարողություն է վերագրում իրեն 11 և ավելի տարվա փորձառություն ունեցող մասնագետը (65%), 6-10 տարվա փորձ ունեցողը՝ 30%, 1-5տ.՝ 43%, իսկ մինչև 1 տարվա փորձ ունեցողներից ընդամենը 33%-ը:

Հուզական ինտելեկտի ինքնավերահսկման բաղադրիչը ներկայացնող «Ինչպե՞ս եք արձագանքում սթրեսային իրավիճակներին կամ քննադատությանը» հարցին 45.8%-ը պատասխանել է. «Փորձում եմ հասկանալ մյուս կողմի տրամադրությունը և հանգիստ լուծում եմ փնտրում», 45.8%-ը՝ «Պաշտպանում եմ իմ դիրքորոշումը, բայց փորձում եմ լարվածություն չառաջացնել», իսկ 8.3%-ը՝ «Հաճախ սթրեսն ազդում է իմ պատասխանների ու վարքագծի վրա»: Այստեղ առավել բարձր ցուցանիշ է գրանցել 1-5 տարվա փորձ ունեցող մասնագետների մոտ, իսկ երկարատև մասնագիտական փորձառություն ունեցողներից 55%-ն է բարձր համարել ինքնավերահսկման բաղադրիչը: (տես՝ Գծապատկեր 2)

Գծապատկեր 2. Մասնագիտական ստաժի և ինքնավերահսկման միջև կապը:

Հուզական ինտելեկտի բաղադրիչներից սոցիալական հմտությունների վերաբերյալ ընկալումները պարզելու համար ճշտել ենք, թե հարցման մասնակիցների կարծիքով «ի՞նչ հմտություններ են պետք մարդկանց հետ արդյունավետ շփվելու համար»: Մասնակիցների ճնշող մեծամասնությունը՝ 68.8%-ը կարևորել է «լսելու և հասկանալու կարողությունը»: Ըստ մասնագիտական ստաժի, այդ հմտության կարևորությունն առավելապես ընդգծել են 6-10 տարվա փորձառություն ունեցող մասնակիցները (80%): (Տես՝ գծանկար 3)

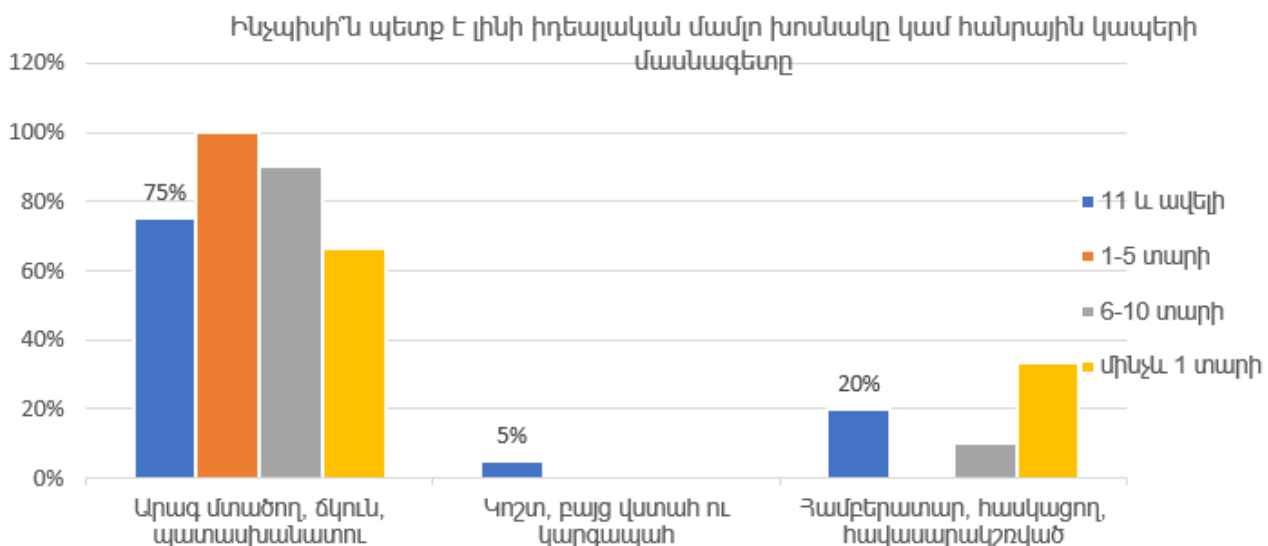
Գծանկար 3. Մասնագիտական սրածի և սոցիալական հմտությունների կարևորման միջև կապը:

Սոցիալական հմտությունների և ինքնավերահսկման բաղադրիչների վերաբերյալ հարցադրմանը («Հաճախ եք հանդիպում վրդովված կամ ագրեսիվ հարցադրումների: Ի՞նչ սկզբունքով եք առաջնորդվում նման իրավիճակներում»), որը ցույց է տալիս՝ արդյոք մարդը կարող է բարդ իրավիճակներում մնալ հանգիստ և կառուցողական հաղորդակցության մեջ, մասնակիցների 60.4%-ը պատասխանել է, որ «պահպանում է չեզոքություն և հավասարակշռված պատասխան է տալիս»: Ընդամենը 4.2%-ն է պատասխանել, որ «հիմնականում պաշտպանվում է և փորձում պնդել իր դիրքորոշումը: «Ինչպես եք վերաբերվում աշխատանքի ընթացքում ծագած կոնֆլիկտային իրավիճակներին» հարցին (ինքնավերահսկում և սոցիալական հմտություններ) 66.7%-ը, որի մեջ մեծամասնություն են կազմում 11 և ավելի տարվա փորձ ունեցող մասնագետները (75%), նշել են, որ «փորձում են հասկանալ բոլոր կողմերի տեսակետները և գտնել հավասարակշռված լուծում: Այս խմբի 25%-ը նշել է, որ «արագ արձագանքում են՝ կանխելով ավելորդ զարգացումները» և որևէ մեկը չի ընտրել «կենտրոնանում եմ միայն պաշտոնական դիրքորոշման ներկայացման վրա» պատասխանը:

Հաղորդակցման ժամանակ փոխըմբռնման (սոցիալական հմտություններ և էմպատիա) վերաբերյալ պատկերացումները հասկանալու համար ճշտել ենք, թե ըստ նրանց «Ի՞նչն է ավելի լավ օգնում արդյունավետ հաղորդակցման ժամանակ»: Հարցվածների 43.8%-ը կարևորել է համբերատար լսելու ունակությունը, 39.6%-ը՝ հստակ ու վստահ խոսելու կարողությունը, իսկ 16.7%-ը տեխնիկական գիտելիքներն ու փաստերի վերլուծությունը: Եթե պատասխանները դիտարկենք ելնելով մասնագիտական փորձառությունից, ապա բարձր հուզական ինտելեկտի էմպատիկ ու սոցիալական հմտությունների բաղադրիչներին համապատասխանող պատասխանը՝ «համբերատար լսելու ունակությունը», գրեթե հավասարաչափ կարևորվել է բոլոր խմբերի կողմից՝ 11 և ավելի ստաժ ունեցողներից 45%-ի, 6-10տ.՝ 50%-ի, 1-5տ՝ 43%-ի մոտ, իսկ ամենաքիչը՝ 33%, մինչև 1 տարվա փորձառություն ունեցողների կողմից: Մյուս պատասխանները վերաբերում են հաղորդակցման հմտությանն ու կոգնիտիվ-մասնագիտական ինտելեկտը՝ համապատասխանաբար «հստակ ու վստահ խոսելու կարողությունը» և «տեխնիկական գիտելիքներն ու փաստերի վերլուծությունը»:

Հաղորդակցման հմտության կարևորությունն ընդգծել է 6-10 տ. փորձառություն ունեցողների 50%-ը, իսկ 11 և ավելի տարվա փորձ ունեցողների՝ 35%-ը:

«Ինչպիսին պետք է լինի իդեալական մամլո խոսնակը կամ հանրային կապերի մասնագետը» հարցը ցույց է տալիս հայաստանյան մասնագիտական շրջանակների ընկալումը մասնագիտական վարքագծի և հուզական ինտելեկտի դերակատարության մասին: Այն նաև բացահայտում է, թե ինչ հատկանիշներ և հմտություններ է կարևորվում հանրային կապերի, հաղորդակցության մասնագետի ու մամլո խոսնակի իդեալական կերպարի մեջ: Հատկանշական է, որ հարցման մասնակիցների ճնշող մեծամասնությունը (85.4%) իդեալական ասելով հասկանում է «արագ մտածող, ճկուն, պատասխանատու» որակները, որոնք վերաբերում են ոչ թե հուզական ինտելեկտին, այլ կոգնիտիվ, անձնային հմտություններին: Միայն 12.5%-ն է հաղորդակցման մասնագետի իդեալական որակ համարում «համբերատար, հասկացող, հավասարաշուկա» լինելը, իսկ 2.1%-ն այդպիսին է համարում «կոշտ, բայց վստահ ու կարգապահ» մասնագետին: Նկատենք, որ հուզական ինտելեկտի հիմնական բաղադրիչներ են հանդիսանում հենց «համբերատար, հասկացող, հավասարակշռված» հատկանիշները: (Տես՝ Գծապատկեր 4)

Գծապատկեր 4. Հուզական ինտելեկտի ու անձնային-մասնագիտական որակների միջև կապը:

Եզրակացություններ ու առաջարկություններ

Հետազոտության արդյունքում արձանագրվել է, որ թե՛ հաղորդակցության և հանրային կապերի մասնագետները, թե՛ լրագրողները մեծապես կարևորում են հուզական ինտելեկտի դերը մասնագիտական փոխհարաբերություններում: Հարցվածների մեծամասնությունը՝ անկախ փորձառությունից, նշել է, որ մարդկանց հույզերը հասկանալը, սթրեսային իրավիճակներում հավասարակշռված արձագանքելը և համագործակցային մոտեցումները կարևոր են արդյունավետ աշխատանքի համար: Միևնույն ժամանակ, հետազոտությունը բացահայտել է, որ հուզական ինտելեկտի բաղադրիչներից էմպատիայի և ինքնավերահսկման բարձր մակարդակներն առավել հաճախ նկատվում են երկարատև փորձառություն ունեցող մասնագետների շրջանում: Սոցիալական

հմտությունների կարևորման աստիճանը և դրանց կիրառման ձևերը տարբեր են մասնագիտական ստաժի տարբեր փուլերում: Օրինակ՝ հուզական ինտելեկտի բաղադրիչներից սոցիալական հմտություններն ու ինքնավերահսկումը բավականին բարձր է 1-5 տարվա մասնագիտական փորձ ունեցող հարցման մասնակիցների շրջանում: Թեպետ մասնագետների մեծ մասը տեսականորեն ճանաչում է հուզական ինտելեկտի կարևորությունը, սակայն իդեալական մասնագետի ընկալման մեջ գերակշռում են կոգնիտիվ և անձնային հմտությունները՝ ի հաշիվ հուզական բաղադրիչների: Սա վկայում է, որ հուզական ինտելեկտի դերի գիտակցումը դեռևս լիարժեք տեղ չի գտել մասնագիտական ինքնընկալման մակարդակում:

Հայաստանյան մասնագիտական միջավայրում իրականացված էմպիրիկ ուսումնասիրությունը կարող է հիմք հանդիսանալ հետագա՝ առավել խորքային կիրառական և տեսական ուսումնասիրությունների համար:

Հետազոտության ընթացքում ստացված տվյալները մասնակիորեն են հաստատում նախադրված վարկածը. մասնագիտական փորձառությունը դրականորեն է անդրադառնում հուզական ինտելեկտի զարգացման վրա, մասնավորապես՝ էմպատիայի և ինքնավերահսկման: Լրացուցիչ հետազոտության նյութ կարող է դառնալ այն, թե որքանով են փոխկապակցված մասնագիտական երկարատև փորձառությունն ու անձնային որակները հուզական ինտելեկտի զարգացման վրա:

Գործնական նշանակություն ունեցող առաջարկություններ

Հետազոտության արդյունքները կարող են կիրառվել մասնագիտական վերապատրաստման ծրագրերում (PR, լրագրություն, մարքեթինգ), ՄՌԿ քաղաքականության մեջ՝ մասնագետների ընտրության, աշխատանքային ու միջանձնային հարաբերությունների ժամանակ, նաև բուհերում՝ հաղորդակցության ու սոցիալական հոգեբանության դասընթացների համար:

Այսպիսով, առաջարկում ենք. ա/ թիրախային խմբերի համար համակարգված վերապատրաստումներ և սեմինարներ հուզական ինտելեկտի զարգացման համար: Հաշվի առնելով, որ բարձր հուզական ինտելեկտ ունեցող մասնագետներն ավելի լավ են հարմարվում սթրեսային ու հանրային ճնշման պայմաններին, առաջարկվում է հաղորդակցության, հանրային կապերի և մեդիա ոլորտների մասնագետների համար մշակել նպատակային վերապատրաստման ծրագրեր, որոնք կներառեն էմպատիայի, ինքնավերահսկման, հաղորդակցման և կոնֆլիկտների կառավարման հմտությունների զարգացումը: Բ/ հաշվի առնելով, որ հուզական ինտելեկտի արտահայտման ձևերն ու ընկալումները տարբեր են մշակույթների միջև, առաջարկվում է տեղայնացնել կամ մշակել հուզական ինտելեկտի գնահատման գործիքներ՝ հայկական մշակութային միջավայրի առանձնահատկություններին համապատասխան: Գ/ առաջարկել կազմակերպություններին ներդնել հուզական ինտելեկտի վրա հիմնված հաղորդակցման ռազմավարություններ, որոնք կնպաստեն ոչ միայն արտաքին, այլև ներքին հաղորդակցության բարելավմանը, ինչպես նաև ստեղծել գործիքակազմ՝ աշխատավայրում հուզական ինտելեկտի բաղադրիչների գնահատման և մոնիթորինգի համար, այդ տվյալները գործածելով մասնագետների մասնագիտական աճը գնահատելու նպատակով:

Որպես կանխատեսում նշենք, որ մասնագիտական աճի հետ միասին հուզական ինտելեկտի զարգացումը դառնում է անհրաժեշտություն, հատկապես թվայնացված միջավայրում, որտեղ հաղորդակցությունը հաճախ իրականացվում է անուղղակի ձևով, անկախատեսելիության և սթրեսային պայմաններում: Թվային և սոցիալական մեդիայի տարածման պայմաններում էմպատիկ հաղորդակցությունն ու հույզերի ճիշտ ընկալումը կարող են դառնալ բովանդակության մշակման առանցքային գործոններ, որտեղ հուզական ինտելեկտն այլևս չի դիտվի որպես հավելյալ հմտություն, այլ՝ ռազմավարական անհրաժեշտություն: Միաժամանակ մոտ ապագայում, երբ թվայնացման ու արհեստական բանականության դերը հաղորդակցման ոլորտում կշարունակի աճել, հուզական ինտելեկտի դերը կդառնա առանցքային տարբերակիչ գործոն մարդկային կապերի պահպանման և հաղորդակցման արդյունավետության ապահովման գործում:

Հետազոտության արդյունքներից կարելի է ենթադրել, որ բարձր հուզական ինտելեկտ ունեցող մասնագետներն ավելի դիմացկուն են ճգնաժամային և սթրեսային իրավիճակներում, հետևաբար ապագայում կազմակերպություններն ավելի հաճախ կկենտրոնանան աշխատակիցների հուզական կարողությունների զարգացման վրա՝ որպես արդյունավետության և հանրային վստահության խթանման միջոց:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Հովհաննիսյան Ա. Ա., Հոգեբանական կապիտալի ազդեցությունն աշխատանքային դրական վարքագծի ձեւավորման վրա, Արդի հոգեբանություն, Գիտական հանդես, Երևան 2020, № 1 (6), էջ 47-60
2. Գոուլման Դ., Հուզական ինտելեկտ. Ինչու՞ է այն երբեմն ավելի կարևոր, քան IQ-ն, անգլերենից թարգմանությունը՝ Լիլիթ Հայրապետյանի,-Եր.: «Զանգակ» հրատ., 2020.- 448 էջ:
3. Александрова Н.П. К вопросу о сущности понятия «эмоциональный интеллект», Вестник РУДН, серия Психология и педагогика, 2009, № 1., стр. 71-75
4. Абакумова И.В., Аверкиева Т.З., Кинцурашвили Д.З.,Современные направления исследования эмоционального интеллекта, Инновационная наука: Психология. Педагогика. Дефектология, 2022, Т. 5, № 4, 14–24,
5. Зданко Е. Д., Эмоциональный интеллект студентов гуманитарного профиля обучения: опыт эмпирического исследования, УО «Белорусский государственный педагогический университет имени Максима Танка», стр. 238-242 https://elib.bspu.by/bitstream/doc/64025/1/studencheskaya-nauka_0238-0242.pdf
6. Кельчевская Н.Р., Пелымская И.С., Чешко Е.К., Влияние эмоционального интеллекта работников предприятия на результаты его деятельности. – М.: Креативная экономика, 2020. – 182 с.
7. Мусатова С.А. Роль эмоционального интеллекта в работе специалиста по связям с общественностью//Вестник университета. 2023. № 10.
8. Bar-On R., The Bar-On model of emotional-social intelligence, Psicothema 2006. Vol. 18, suppl., pp. 13-25
9. Caruso D., Salovey P., The emotionally intelligent manager: how to develop and use the four key emotional skills of leadership, 2004
10. Crăciun L., The importance and necessity of using emotional intelligence (ei) in a pr career, Bulletin of "Carol I" National Defence University, September, 2020, p. 109-115

11. Côté Stéphane, Emotional Intelligence in Organizations, Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior Vol. 1, 2014, <https://doi.org/10.1146/annurev-orgpsych-031413-091233>
12. Emotional intelligence: A meta-analytic investigation of predictive validity and nomological net, [Journal of Vocational Behavior Volume 65, Issue 1](#), August 2004, p. 71-95
13. Goode K., How to Turn People into Gold, Harper & brothers, New York, 1929 apud Christine Wilding, op.cit., p. 193.:
14. Mayer J.D., Perceiving affective content in ambiguous visual stimuli: a component of emotional intelligence / J.D. Mayer, M. Di Paolo, P. Salovey / Journal of Personality Assessment. – 1990. – Vol. 54, № 3, 4. – P. 772–781.
15. Mayer, J. D. & Volanth, A. J. (1993). Cognitive involvement in the mood response system. Motivation and Emotion, <https://dx.doi.org/10.1007/BF00991831>
16. Salovey, P., & Mayer, J. D., Emotional Intelligence. Imagination, Cognition and Personality, (1990) 9(3), 185–211. doi:10.2190/dugg-p24e-52wk-6cdg
17. Zerfass A., Verčič D., Volk S. C., Communication Management and Digitalization: Emotional Intelligence as a Strategic Asset, published in Corporate Communications: An International Journal (2022)
18. Zhang W., Adegbola O., Emotional intelligence and public relations: An empirical review, Public Relations Review Volume 48, Issue 3, September 2022, <https://doi.org/10.1016/j.pubrev.2022.102199>

**ՈՒՍԱՆՈՂՆԵՐԻ ՇՐՋԱՆՈՒՄ ՊԵՐՖԵԿՏԻՈՆԻԶՄԻ ՖԵՆՈՄԵՆԸ ԿՅԱՆՔԻ ՀԵՌԱՆԿԱՐԻ
ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ**

ԼԻԼՅԱ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

ՀՀ գիտությունների ազգային ակադեմիա
Գիտակրթական միջազգային կենտրոն
Հոգեբանության ամբիոն, մագիստրոս
lilya_02@bk.ru

Ամփոփագիր

Վերջին տասնամյակների ընթացքում մեծացել է հետաքրքրությունը պերֆեկցիոնիզմի նկատմամբ և հաճախացել է դրա օգտագործումը հասարակության տարբեր շերտերում: Դա պայմանավորված է ժամանակակից մարդու՝ ավելի հաջողակ դառնալու, ամեն ինչում ավելի լավը լինելու, անհատականության ուժեղ գծեր զարգացնելու ցանկությամբ: Պերֆեկցիոնիզմի ազդեցությունը կարող է դրական ազդեցություն ունենալ ուսանողի կյանքի հեռանկարների վրա, քանի որ դրա առկայությունը թույլ է տալիս նրան ունենալ հստակ նպատակներ և դրան հասնելու հստակ ճանապարհներ, բայց և այնպես այն կարող է բերել կյանքից անբավարարվածության, սթրեսի, անհանգստության և այլն: Պերֆեկցիոնիստ ուսանողները հաճախ չափազանց կենտրոնանում են մանրամասների վրա և կարող են կորցնել ընդհանուր տեսարանը: Սա կարող է սահմանափակել նրանց ստեղծագործականությունը և կարողությունները: Նրանց մոտ մշտապես դժգոհության զգացում կարող է լինել, որը նվազեցնում է աշխատանքային բավարարվածությունը: Պերֆեկցիոնիստ ուսանողները հաճախ ունենում են այնպիսի կյանքի հեռանկարներ, որոնք պահանջում են բարձր ստանդարտներ: Սա կարող է սահմանափակել նրանց ընտրանքները և ավելացնել սթրեսը: Պերֆեկցիոնիզմի առկայությունը ուսանողի կյանքում կարող է և՛ օգնել, և՛ խանգարել նրա կենսագործունեության ընթացքում և կյանքի հեռանկարների համատեքստում, ինչը մենք արդեն բացահայտել ենք կատարելով հետազոտություն: Սույն աշխատանքում ներկայացված է ուսանողների շրջանում պերֆեկցիոնիզմ երևույթի ազդեցությունը կյանքի հեռանկարների վրա: Իրականացվել է փորձարարական հետազոտություն, ապացուցելու համար այն վարկածը, որ ուսանողների շրջանում աղջիկների մոտ պերֆեկցիոնիզմի առկայությունը համեմատաբար ավելի շեշտադրված է և ազդում է կյանքի հեռանկարների վրա, ի տարբերություն տղաների: Փորձարարական հետազոտությունը անցկացվել է Ն. Ի. Նիկոլսկու «Անձի կյանքի և ժամանակավոր հեռանկարներ», Պ. Շուլերի «Պերֆեկցիոնիզմի սանդղակ» մեթոդիկաների և որակական վերլուծության մեթոդի միջոցով:

Բանալի բառեր և բառակապակցություններ. պերֆեկցիոնիզմ, նորմալ պերֆեկցիոնիզմ, պաթոլոգիական պերֆեկցիոնիզմ, կյանքի հեռանկարներ, կարճաժամկետ հեռանկարներ, նպատակներ, ինքնազարգացում

THE PHENOMENON OF PERFECTIONISM AMONG STUDENTS IN THE CONTEXT OF A LIFE PERSPECTIVE

LILY GRIGORYAN

National Academy of Sciences of the Republic of Armenia

International Scientific-Educational Center

Department of Psychology

lilya_02@bk.ru

Summary

The phenomenon of perfectionism has become increasingly relevant in recent decades, with its manifestations becoming more prominent across different social strata. This trend is largely associated with the modern individual's desire to become more successful, to excel in all areas, and to develop strong personality traits. While perfectionistic can positively influence one's life perspectives by facilitating goal-setting and personal development, they are also often associated with heightened anxiety, stress, maladaptive behavioral patterns, and a persistent sense of dissatisfaction regarding the future. The present study examines the role of perfectionism in shaping student's life perspectives, with a particular focus on the formation and transformation of life values and future orientation, particularly among female students. Empirical data obtained from the study confirm the significant influence of perfectionism on life perspectives, especially in areas such as goal-setting, the pursuit of high standards, and self-realization. The experimental part of the study was conducted using the following tools: N. I. [Nikolsky's](#) "Life and temporal perspectives of personality", P. Shuler's "Perfectionism scale" methods and qualitative analysis techniques.

Keywords and phrases

Perfectionism, normal perfectionism, pathological perfectionism, striving for excellence, life perspectives, short-term goals, goal- setting, self-development.

ФЕНОМЕН ПЕРФЕКЦИОНИЗМА СРЕДИ СТУДЕНТОВ В КОНТЕКСТЕ ЖИЗНЕННОЙ ПЕРСПЕКТИВЫ

ЛИЛИЯ ГРИГОРЯН

НАН Международный Научно–Образовательный Центр

Кафедра психологии, магистр

lilya_02@bk.ru

Аннотация

Проблематика феномена перфекционизма стала привыкать а его проявления различных слоев стало более заметными. Это связано с желанием современного человека стать более успешным, быть лучше во всем, развивать сильные личностные качества. Акцентирование может положительно повлиять на жизненные перспективы, поскольку его позволяет ему формировать цели и могут наблюдаться повышение тревожности, стрессогенные и дезадаптивные проявления жизнедеятельности мучения выражение чувством неудовлетворенности и за будущее.

В данной работе феномен перфекционизма в контексте выявления жизненных перспектив студентов было проведено экспериментальное исследование, нацеленная на выявление перфекционизма среди студентов по половому признаку. по гипотезу о том что акцентирования перфекционизма имеет определенное выявление формирование жизненных перспектив студентов приводя к трансформации на жизненные ценности что особенная проявляется на женского пола. В результате исследования были получены экспериментальные данные доказательства влияния перфекционизма на жизненные перспективы частности целеполагание стремление к высокому качеству и самореализации.

Экспериментальное исследование проводилось с использованием методик Н. И. Никольского "Жизненные и временные перспективы человека", П. Шулера "Шкала перфекционизма" и метода качественного анализа.

Ключевые слова и фразы: Перфекционизм, нормальный перфекционизм, патологический перфекционизм, жизненные перспективы, краткосрочные перспективы, цели, саморазвитие

Վերջին տարնիներին հոգեբանական գիտության շրջանակներում նկատվում է աճող հետաքրքրություն անհտականության այն գծերի նկատմամբ, որոնք կարող են պայմանավորել ուսանողների կենսագործունեության, մասնագիտական ինքնաիրացման և ապագայի կառուցման գործընթացները: Այս համատեքստում առանձնահատուկ ուշադրության է արժանանում պերֆեկցիոնիզմի ֆենոմենը որպես անձի վարքային ու հուզական որտահայտման բնութագրիչ:

«Պերֆեկցիոնիզմ» բառը եկել է լատիներենից՝ perfectus- «բացարձակ կատարելություն»: Միջնադարի կրոնական դոգմաների և ավելի ուշ ժամանակի փիլիսոփայական ուսմունքների տեսանկյունից պերֆեկցիոնիզմը այն համոզմունքն է, որ կատարելագործումն այն նպատակն է, որին պետք է ձգտի ինչպես անհատը, այնպես էլ ամբողջ մարդկությունը: Պերֆեկցիոնիզմը անհատականության հատկանիշ է, որը կարևոր դեր է խաղում մարդու վարքագծի և գործունեության ըմբռնման գործում **[7], [8, էջ 75], [9]**: Ա. Ադլերը և Օ. Քերնբերգը պաթոլոգիական պերֆեկցիոնիզմը դիտարկում են որպես խորը անձնային խանգարում, որն առաջանում է ինքնության, արժեքային համակարգի և սոցիալական փոխհարաբերությունների խեղաթյուրման: Ադլերի կարծիքով, կատարելության ձգտումը կարող է փոխարինել առողջ սոցիալական զգացողությանը՝ վերածվելով անձնական գերիշխանության դաժան մղման, որը քայքայում է սոցիալական կապերը: Քերնբերգը, իր հերթին, շեշտում է, որ նման պերֆեկցիոնիզմը կապված է «չարորակ նարցիսիզի» և կեղծ «Գեր ես»-ի հետ, երբ անհատի արտաքին ներկայացված ես-ը կտրուկ տարբերվում է ներքին ինքնությունից՝ առաջացնելով ինքնավստահ վարքագծի և փլուզվող ինքնագնահատականի ռիսկ **[1, էջ 43]**: Շաֆրանի, Կուպերի և Ֆայիրբուրնի տեսության համաձայն՝ պերֆեկցիոնիստների ինքնարժեքի ընկալումը խիստ պայմանավորված է ձեռքբերումներով և բարձր չափանիշների բավարարմամբ: Նրանց ինքնագնահատականը դառնում է անկայուն, ինչը բերում է ինքնաքննադատության, հիասթափության, վախի և մի շարք հուզական ու սոցիալական խնդիրների: Քանի որ պերֆեկցիոնիստները հաճախ իրենց ինքնությունը կառուցում են կյանքի միայն մեկ կամ մի քանի ոլորտներում հաջողության վրա, ցանկացած ձախողում ընկալվում է որպես սպառնալիք իրական «Ես»-ի նկատմամբ: **[11]**: Արդյունքում, պերֆեկցիոնիզմը դիտարկվում է որպես անձնային կառուցվածք, որը պարունակում է ռիսկ՝ զարգացնելու հուզական խանգարումներ՝ կյանքի նկատմամբ ոչ ճկուն վերաբերմունքի հետևանքով: Այս տեսության համատեքստում պերֆեկցիոնիզմը հաճախ դիտարկվել է որպես ռիսկի գործոն՝ կապված տագնապի և դեպրեսիայի հետ, սակայն հետագա ուսումնասիրությունները ցույց են տվել, որ այն կարող է դրսևորվել նաև որպես անձի նորմալ բնութագիր՝ կախված դրա ինտենսիվությունից և դրսևորման ձևերից: Այս մոտեցումը հատկապես ակնառու է Դոնալդ Համաչեկի աշխատանքներում, որտեղ նա տարբերակում է առողջ և ներոտիկ պերֆեկցիոնիզմը: Նորմալ պերֆեկցիոնիզմը դիտարկվում է որպես առողջ հատկություն, որը նպաստում է նպատակասլացությանը, բարձր կատարողականությանը և ինքնագործունեության մղմանը: Այս դեպքում անհատը ունի իր կարողություններին համարժեք պահանջներ և ցուցաբերում է ճկունություն և հարմարվողականություն: Մյուս կողմից, ներոտիկ պերֆեկցիոնիզմը բնորոշվում է անհասկանալի իդեալների նկատմամբ ֆիքսվածությամբ, իր նկատմամբ անողորմ պահանջներով և մշտական դժգոհությամբ: Նման պերֆեկցիոնիստը առաջնորդվում է վախով՝ չարդարացնելու արտաքին չափանիշները և մերժում զգալու մտահոգությամբ: Նրա ինքնագնահատականը խիստ

կախված է կատարելության հասնելու անկարողությունից, ինչի արդյունքում ի հայտ են գալիս սթրես, անբավարարվածություն և ոչ ադեկվատ ինքնագզացողություն: **[3, էջ 87], [4, էջ 80-81], [10]:**

Պերֆեկցիոնիզմը կարող է լինել ակնհայտ կամ ոչ ակնհայտ: Երբեմն դա հեշտ չէ բացահայտել, քանի որ այն չի ազդում մեր ամբողջ կյանքի վրա: Հնարավոր է, որ պերֆեկցիոնիզմը խնդիրներ առաջացնի միայն որոշ ոլորտներում: Հյուիթի և Ֆլեթի կողմից առաջարկված պերֆեկցիոնիզմի տեսողական մոդելը բաղկացած է երեք բաղադրիչներից՝

- Պերֆեկցիոնիզմ՝ ուղղված ինքն իրեն: Երբ անձն ինքն իր համար ստողծում է անիրատեսական բարձր, անհասանելի պահանջներ:
- Պերֆեկցիոնիզմ՝ ուղղված ուրիշներին: Անձն անիրատեսական ակնկալիքներ ունի իր շրջապատից:
- Սոցիալապես սահմանված պերֆեկցիոնիզմ: Սոցիալապես սահմանված պերֆեկցիոնիզմի բարձր մակարդակով մարդը գնահատում է պահանջները, ուրիշների կողմից նրան ներկայացվում են որպես ուռճացված և անիրատեսական:**[5, էջ 24-25]:** Այսպիսով, պերֆեկցիոնիզմը կարող է դրսևորվել տարբեր ձևերով՝ նպաստելով թե՛ անձնային աճին, թե՛ հուզական խնդիրներին: Սակայն, անկախ նրանից՝ այն դրսևորվում է առողջ կամ ներոտիկ ձևով, պերֆեկցիոնիստական ձգտումները կարող են էական ազդեցություն ունենալ մարդու կյանքի հեռանկարների ձևավորման վրա: Պերֆեկցիոնիստներն իրենց նպատակներն ու ակնկալիքներն ունենում են բարձր նշաձողով, ինչը կարող է կանխորոշել նրանց ապագայի պատկերացումները, մոտիվացիան և նույնիսկ անհատական ընտրությունները:

Անդրադառնալով կյանքի հեռանկարների գաղափարին, կարելի է ասել, որ այն ժամանակակից հոգեբանության կարևոր թեմաներից է, հատկապես ապագայի պլանավորման տեսանկյունից: Կյանքի հեռանկարի գիտական ուսումնասիրությունները ցույց են տվել, որ դրանք ոչ միայն կարևոր են անձի կյանքի ժամանակի կառավարման, այլ նաև ապացուցել են, որ մարդու ունակություններին ու հնարավորություններին համապատասխան կյանքի նպատակները աջակցում են ներկայումս գործունեության կազմակերպմանը: Ըստ Օ. Ի. Կլոյզկոյի՝ կյանքի հեռանկարը անհատի ապագայի վերաբերյալ ամբողջական պատկերն է, որը ձևավորվում է պլանավորված և սպասվող իրադարձությունների հիման վրա և պայմանավորված է սոցիալական արժեքներով ու կյանքի իմաստով: Կյանքի հեռանկարների համատեքստում առանձնացնում են մի շարք կարևոր բաղադրիչներ, ինչպիսիք են կյանքի նպատակը, արժեքային կողմնորոշումները, ինքնաիրացման ձգտումը, կարճաժամկետ և երկարաժամկետ պլաններ, ինչպես նաև դժվարություններին դիմակայելու պատրաստվածությունը: Ուսանողների շրջանում կյանքի հեռանկարների ձևավորումը սերտորեն կապված է սեփական ինքնության գիտակցության, անձնական նպատակների սահմանման և հասարակության պահանջների միջև հարաբերակցության հետ: Վ. Ս. Սոբկինը նշում է, որ երիտասարդների մոտ կարող են ի հայտ գալ հակասությունների իրական ր իդեալական «ես»-ի միջև, ինչը երբեմն բերում է ներքին լարվածության, ինքնավստահության անկման կամ սոցիալակն մեկուսացման: **[2, էջ 44-45]:** Այս տեսանկյունից, Վոլոգրինան առանձնացնում է մի շարք հասկացություններ, որոնք առնչվում են կյանքի «հեռանկարի» գաղափարին, ինչպիսիք են՝

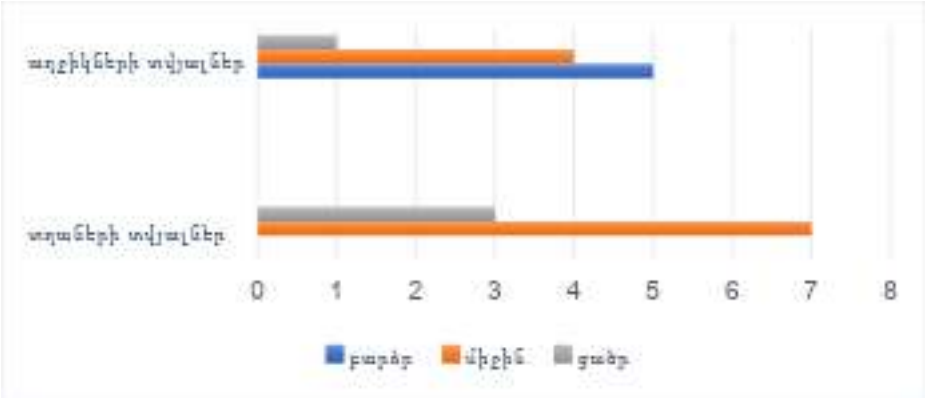
«կարճաժամկետ հեռանկարը», «ապագայի հեռանկարը», «անձնական հեռանկարը», «կյանքի ռազմավարությունը», «ապագայի կարճաժամկետ հեռանկարը»: [6, էջ 942-943]: Այսպիսով, այս բոլոր հասկացությունները կարևոր դեր են խաղում ուսանողների կյանքում, որտեղ յուրաքանչյուր նոր սերունդ ձևավորում է իր ժամանակային հեռանկարը՝ ամրապնդելով այն հավատով և նպատակներով, որոնք նպատակ ունեն ազդել նրանց ապագայի որոշումների վրա: Ամփոփելով, կարելի է ասել, որ այս բոլոր հասկացությունները, այդ թվում՝ ժամանակային հեռանկարի և կյանքի հեռանկարի գաղափարները, կարևոր դեր են խաղում ուսանողների կյանքում, քանի որ այդ հասկացությունները միտում ունեն ազդելու նրանց ապագայի վերաբերյալ ընդունած որոշումների վրա: Կյանքի հեռանկարը օգնում է ուսանողին միտում ձևավորել, որն առաջնորդում է նրան դեպի իր նպատակների իրագործում՝ հիմնված նրա արժեքների, համոզմունքների և սոցիալական պատասխանատվության վրա:

Փորձարարական մաս

Սույն հետազոտության նպատակն է՝ բացահայտել պերֆեկցիոնիզմի ազդեցությունը կյանքի հեռանկարների վրա: Հետազոտության վարկածն, է որ ուսանողների շրջանում աղջիկների մոտ պերֆեկցիոնիզմի առկայությունը համեմատաբար ավելի շեշտադրված է և ազդում է կյանքի հեռանկարների վրա, ի տարբերություն տղաների: Պերֆեկցիոնիզմի և կյանքի հեռանկարների կապը ուսումնասիրելու համար թիրախ են ընտրվել 20 ուսանողներ, 20-45 տարեկան (10 աղջիկ, 10 տղա): Ստացված տվյալները վերլուծվել է քանակական և որակական եղանակներով, ընտրվել են հետևյալ մեթոդիկաները՝ Պ. Շուլերի «Պերֆեկցիոնիզմի սանդղակ» և Ն. Ի. Նիկոլսկու «Անձի կյանքի և ժամանակավոր հեռանկարներ» թեստերը: Պ. Շուլերի «Պերֆեկցիոնիզմի սանդղակ» թեստը մշակվել է Պ. Շուլերի կողմից շնորհալի ուսանողների շրջանում պերֆեկցիոնիզմի ուսումնասիրության վերաբերյալ սեփական հետազոտական աշխատանքի համար: Մեթոդիկան կազմված է 35 հարցից, առանձնացված է պատասխանների 5 կատեգորիա՝ բացարձակապես համաձայն չեմ՝ 1 միավոր, համաձայն չեմ՝ 2 միավոր, չեզոք՝ 3 միավոր, համաձայն եմ՝ 4 միավոր, բացարձակապես համաձայն եմ՝ 5 միավոր: Միավորների ընդհանուր գումարը հաշվարկվում է: Որքան բարձր է միավորը, այնքան արտահայտված է պերֆեկցիոնիզմը [4, էջ 196-198], [12]:

Ն. Ի. Նիկոլսկու «Անձի կյանքի և ժամանակավոր հեռանկարներ» թեստը հնարավորություն է տալիս գնահատել անհատի կյանքի և ժամանակավոր հեռանկարների մակարդակը: Մեթոդիկան կազմված է 30 հարցից, առանձնացված է 10 հիմնական հատկություններ՝ հստակ և ոչ հստակ նպատակներ, ծույլ և աշխատասեր, կոնսերվատիվ և ստեղծագործող, զգուշավոր և ռիսկային, ներշնչվող և անկախ, հետևող և առաջնորդ, ինքնազարգացող, սթրեսակայուն, պրոֆեսիոնալ աճին ընդունակ և որակի ձգտում: Հարցերի դրական պատասխանների դեպքում համապատասխանաբար միավորներ են տրվում ա/ 5 միավոր, բ/ 4 միավոր, գ/ 3 միավոր, դ/ 2 միավոր, ե/ 1 միավոր և տեղավորվում են համապատասխան սյունակում: Հավաքած միավորների քանակը գումարվում է, տատանումների շրջանակը տատանվում է 30-ից 150 միավորի սահմաններում՝ 30-42- շատ ցածր, 43-57- ցածր, 58-70- միջինից ցածր, 71-83- միջինից մի փոքր ցածր, 84-96- միջին, 97-109- միջինից մի փոքր բարձր, 110-122- միջինից բարձր, 123-137- բարձր, 138-150- շատ բարձր [13]:

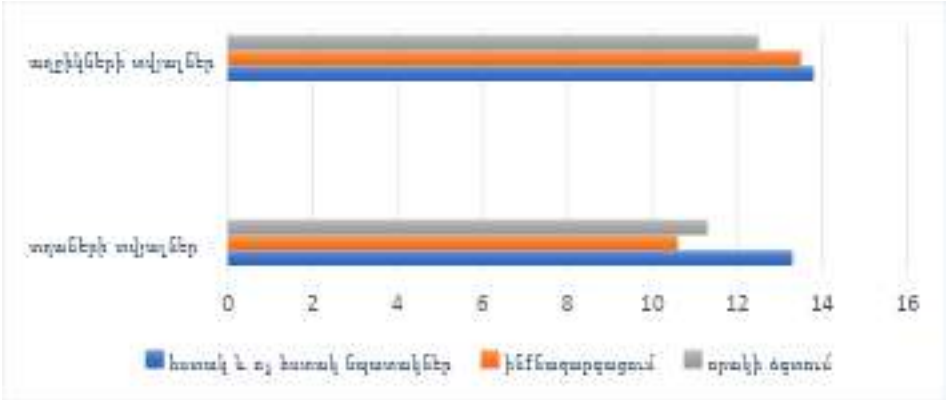
Հետազոտելով ուսանող աղջիկների և տղաների պերֆեկցիոնիզմի մակարդակը պարզ դարձավ, որ աղջիկ ուսանողներից 5-ը ունեն պերֆեկցիոնիզմի դրսևորման բարձր միավորներ, 4-ը՝ միջին, 1-ը՝ ցածր, իսկ տղաներից 7-ը ունեն միջին, 3-ը՝ ցածր միավորներ: Արդյունքները ներկայացված են գծապատկեր 1-ում:

Գծապատկեր 1. Ուսանողների պերֆեկցիոնիզմի մակարդակը

Այս տվյալները վկայում են, որ աղջիկների մոտ պերֆեկցիոնիզմի դրսևորման աստիճանը առավելապես բարձր է, մինչդեռ տղաների դեպքում գերակշռում է միջին մակարդակը, և բացակայում են բարձր ցուցանիշները: Նման բաշխումը կարող է պայմանավորված լինել գենդերային հոգեբանական տարբերություններով, սոցիալական սպասումներով, ինչպես նաև աղջիկների՝ ինքնակատարելագործման և գերազանցության հասնելու միտվածությամբ:

Կյանքի հեռանկարների հետազոտությունը իրականացնելու համար թեստից առանձնացրել ենք 3 գործոններ՝ հստակ նպատակներ և ոչ հստակ նպատակներ, ինքնազարգացում և որակի ձգտում: Առանձնացնելով աղջիկների և տղաների պատասխանները միջինացրել և ստացել ենք հետևյալ արդյունքները՝ աղջիկներ՝ հստակ և ոչ հստակ նպատակներ- 13,8 միավոր, ինքնազարգացում- 13,5 միավոր, որակի ձգտում- 12,5 միավոր: Տղաներ՝ հստակ և ոչ հստակ նպատակներ- 13,3 միավոր, ինքնազարգացում- 10,6 միավոր, որակի ձգտում- 11,3 միավոր: Արդյունքները ներկայացնում ենք ստորև (Գծապատկեր 2):

Գծապատկեր 2. Ուսանողների կյանքի հեռանկարները

Արդյունքներից ակնհայտ է, որ աղջիկներն ավելի բարձր միջին միավորներ ունեն կյանքի հեռանկարների բոլոր երեք գործոնների մասով: Հետազոտության արդյունքները վկայում են այն մասին, որ աղջիկների շրջանում պերֆեկցիոնիզմի բարձր մակարդակն ուղեկցվում է կյանքի հեռանկարների որոշակի դրսևորումներով, մասնավորապես՝ նպատակների հստակությամբ կամ անորոշությամբ, ինքնազարգացման ձգտմամբ և որակի նկատմամբ բարձր պահանջներով: Պերֆեկցիոնիզմի բարձր միավորները կարող է խթանել նպատակասլացությունը՝ նպաստելով հստակ նպատակների ձևավորմանը: Այս դեպքում, պերֆեկցիոնիստական միտումները նպաստում են ինքնակատարելագործմանն ու շարունակական զարգացմանը: Պերֆեկցիոնիստ անձինք հակված են ինքնազարգացման՝ որպես կարևոր նպատակ դիտարկելու, քանի որ նրանց մոտ առկա է ինքնակատարելագործման շարունակական ձգտում: Որակի ձգտումը նույնպես կարող է պայմանավորված լինել պերֆեկցիոնիստական հակումներով, որոնք դրսևորվում են բարձր չափանիշների սահմանմամբ թե՛ ուսման, թե՛ կարիերայի և անձնական կյանքի այլ ոլորտներում: Հետազոտությունը ցույց է տվել, որ պերֆեկցիոնիստ աղջիկների մոտ առկա են թե՛ հստակ, թե՛ ոչ հստակ նպատակներ: Սա կարող է վկայել այն մասին, որ պերֆեկցիոնիզմը տարբեր ազդեցություն է ունենում տարբեր անձանց վրա. որոշ դեպքերում նպաստում է հստակ նպատակների ձևավորմանը, իսկ որոշ դեպքերում՝ առաջացնում է անորոշություն: Այս երևույթը կարելի է բացատրել այն փաստով, որ որոշ պերֆեկցիոնիստներ կարող են ունենալ չափազանց բարձր ակնկալիքներ, ինչը բարդացնում է նպատակների հստակացումը, մինչդեռ մյուսները կարող են ունենալ ավելի կառուցվածքային մոտեցում՝ հստակ ուղիներ նախանշելով: Սույնով ապացուցվեց վարկածն այն մասին, որ ուսանողների շրջանում աղջիկների մոտ պերֆեկցիոնիզմի առկայությունը համեմատաբար ավելի շեշտադրված է և ազդում է կյանքի հեռանկարների վրա, ի տարբերություն տղաների:

Եզրակացություն

Հետազոտության արդյունքները ցույց տվեցին, որ աղջիկների շրջանում պերֆեկցիոնիզմը առավել արտահայտված է և ուղեկցվում է կյանքի հեռանկարների տարբեր բաղադրիչներով՝ մասնավորապես նպատակների հստակությամբ, ինքնազարգացման ձգտումով և որակի նկատմամբ բարձր պահանջներով: Պերֆեկցիոնիզմը կարող է հանդես գալ որպես նպատակասլացության և զարգացման խթան: Այս տվյալները հաստատում են վարկածը, որ պերֆեկցիոնիզմը աղջիկների մոտ ավելի շեշտադրված է և զգալի ազդեցություն ունի կյանքի հեռանկարների վրա՝ ի տարբերություն տղաների:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Ավագիմյան Հ.Ռ. , Արամյան Զ.Ս. Ուսանողի պրոկրաստինացիայի և պերֆեկցիոնիզմի հոգեբանական առանձնահատկությունները// Խ. Արովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարան, ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐ ԳԻՏԱԿԱՆ ՊԱՐԲԵՐԱԿԱՆ N2(2) Երևան, 2022 էջ 41-45
2. Жизненные перспективы учащейся молодежи: ценности и смыслы бытия: коллективная монография / Под ред. О.И. Ключко. – М.: МГПУ, 2015. – 224 с

3. Зеленцова Ю.В. Типологический подход к исследованию перфекционизма в работах зарубежных и отечественных психологов // Приволжский научный вестник. 2015. № 6-2 (46). С. 87-90.
4. Ильин Е. О. П. Алесов О. Кувакина Е. Маслова О. Кувакина К. Радзевич М. Одинокое, Н. Сулейманова Е. Маслова ИА6 Работа и личность. Трудоголизм, перфекционизм, лень.- СПб.: Питер, 2011.-224 с.: ил.
5. Мартин, Ш. Перфекционизм. Когнитивно-поведенческий подход./Шэрон Мартин; пер. с англ. О.В. Шершун. — Киев.: “Диалектика”, 2021. — 256 с.: ил. — Парал. тит. англ. Володина П.Е. ФЕНОМЕН ЖИЗНЕННЫХ ПЕРСПЕКТИВ В ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ
6. <file:///C:/Users/New/Downloads/fenomen-zhiznennyh-perspektiv-v-psihologicheskoy-nauke.pdf> Володина П.Е. ФЕНОМЕН ЖИЗНЕННЫХ ПЕРСПЕКТИВ В ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ НАУКЕ 2023 (14.04.2024)
7. <https://psychologos.ru/articles/view/perspektiva> Перспектива (12.06.2024)
8. <https://dictionary.apa.org/perfectionism> American Psychological Association. [Perfectionism](#). (14.04.2024)
9. https://www.researchgate.net/publication/352003750_Does_Perfectionism_Lead_to_Well-Being_The_Role_of_Flow_and_Personality_Traits Kamushadze T, Martskvishvili K, Mestvirishvili M, Odilavadze M. Does perfectionism lead to well-being? The role of flow and personality traits. Eur J Psychol. (14.04.2024) :
10. <https://nsuworks.nova.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1983&context=ijahsp> Kelly B. Filipkowski, Alicia H. Nordstrom, Triet Pham, Michael Floren, Scott L. Massey- The Impact of Perfectionism on Mental, Social, and Physical Health of Graduate Students in the Health Sciences, © The Internet Journal of Allied Health Sciences and Practice, 2021 (27.03.2024)
11. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/jclp.23039> Rozental A. [Beyond perfect? A case illustration of working with perfectionism using cognitive behavior therapy](#). J Clin Psychol. 2020 ;76(11):2041-2054. doi:10.1002/jclp.23039 (14.04.2024)
12. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED430352.pdf> P. A. Schuler. Voices of perfectionism: Perfectionistic gifted adolescents in a rural middle school. University of Connecticut, The National Research Center of the Gifted and Talented, 1999 (29.06.2024)
13. https://school16.centerstart.ru/sites/school16.centerstart.ru/files/tmp/11_Proforientir.pdf Н.И.Никольская - ТЕСТ ОЦЕНКИ ЖИЗНЕННОЙ И ВРЕМЕННОЙ ПЕРСПЕКТИВЫ ЛИЧНОСТИ (ЖВПЛ) (30.06.24)

**ԲԱՐՁՐԱԳՈՒՅՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱՇԽԱՏԱՇՈՒԿԱՅԻ ՀԱՄԱՊԱՏԱՍԽԱՆՈՒԹՅԱՆ
ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ**

ՄԵՐԻ ԳՈՐԳԻՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ գիտակրթական միջազգային կենտրոնի կրթության կառավարման մագիստրանտ,

Մարտունու Մ. Մելիք-Շահումյանցի անվան N 1 դպրոցի ուսուցչուհի

meri.gorgiyan@edu.isec.am

ԱՏՈՄ ՄԽԻԹԱՐՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ ԳԿՄԿ դեկան, ֆիզիկամաթեմատիկական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ

atom.mkhitaryan@isec.am

Համառոտագիր

21-րդ դարի արագ փոփոխվող սոցիալ-տնտեսական պայմաններում բարձրագույն կրթության համակարգը կանգնած է նոր մարտահրավերների առջև: Ժամանակակից աշխարհում գիտելիքի, հմտությունների և կարողությունների անընդհատ թարմացումը դարձել է հաջողության առանցքային նախապայման, իսկ համալսարանական կրթությունն այլևս չի կարող դիտարկվել միայն գիտելիքի փոխանցման հարթակ: Ընդհակառակը՝ այն պետք է ապահովի ուսանողների գործնական պատրաստվածությունը, որն անհրաժեշտ է ժամանակակից աշխատաշուկայում մրցունակ լինելու համար: Հետազոտության նպատակը բարձրագույն կրթության և աշխատաշուկայի պահանջների համապատասխանության գնահատումն է: Կիրառվել են քանակական և որակական մեթոդներ՝ Google Forms հարցաթերթիկներ և ֆոկլուս խմբային քննարկումներ: Արդյունքները ցույց են տալիս, որ ուսանողները հաճախ չեն ստանում գործնական հմտություններ, որոնք պահանջվում են աշխատաշուկայում: Բուհերում տեսական գիտելիքը գերակայում է, մինչդեռ գործատուները նախընտրում են պրակտիկ կարողություններով մասնագետների: Հետազոտությունը ցույց է տալիս նաև կարիերայի ուղղորդման համակարգերի բացակայություն և ուսանողների կարիքների թերի ուսումնասիրություն: Առաջարկվում է բարելավել կրթական ծրագրերը՝ աշխատաշուկայի պահանջներին համապատասխան, զարգացնել գործնական կարողություններ, և ամրապնդել համագործակցությունը համալսարանների և գործատուների միջև:

Բանալի բառեր: բարձրագույն կրթություն, աշխատաշուկա, ուսանողներ, գործնական հմտություններ, կարիերայի ուղղորդում, որակյալ կրթություն:

ISSUES OF HIGHER EDUCATION AND LABOR MARKET RELEVANCE IN ARMENIA

MERI GORGIYAN

Master's Student in Education Management at the ISEC of the NAS RA,

Teacher at Martuni No. 1 School named after M.Melik-Shahumyan.

meri.gorgiyan@edu.isec.am

ATOM MKHITARYAN

Dean of the NAS RA International Scientific-Educational Center, PhD, Associate Professor

atom.mkhitaryan@isec.am

Abstract

In the rapidly changing socio-economic conditions of the 21st century, the higher education system is facing new challenges. In the modern world, the constant updating of knowledge, skills and abilities has become a key prerequisite for success, and university education can no longer be considered only as a platform for knowledge transfer. On the contrary, it should provide students with the practical training necessary to be competitive in the modern labor market. The aim of this study is to evaluate the alignment between higher education and labor market demands in Armenia. A mixed-methods approach was used, combining Google Forms surveys and focus group discussions. The results show that students often lack the practical skills required by employers, as universities emphasize theoretical knowledge. There is also a lack of effective career guidance and insufficient study of students' real needs. The research suggests that educational programs should be revised to match market requirements, with more focus on practical competencies and stronger collaboration between universities and employers.

Keywords: higher education, labor market, students, practical skills, career guidance, quality education.

ВОПРОСЫ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ И АКТУАЛЬНОСТИ РЫНКА ТРУДА В АРМЕНИИ

МЕРИ ГОРГИЯН

Магистрант по управлению образованием Международного научно-образовательного центра НАН РА,
учительница школы № 1 имени М. Мелик-Шахумянца города Мартуни

meri.gorgiyan@edu.isec.am

АТОМ МХИТАРЯН

Декан Международного научно-образовательного центра НАН РА, кандидат наук, доцент

atom.mkhitaryan@isec.am

Аннотация

В быстро меняющихся социально-экономических условиях XXI века система высшего образования сталкивается с новыми вызовами. В современном мире постоянное обновление знаний, навыков и умений стало ключевым условием успеха, и университетское образование уже не может рассматриваться только как площадка для передачи знаний. Напротив, оно должно предоставлять студентам практическую подготовку, необходимую для того, чтобы быть конкурентоспособными на современном рынке труда.

Цель исследования — оценка соответствия между системой высшего образования и требованиями рынка труда в Армении. Используются количественные и качественные методы: опросы через Google Forms и фокус-групповые обсуждения. Результаты показывают, что студенты часто не получают практических навыков, востребованных работодателями, поскольку в университетах преобладает теоретическое обучение. Также выявлена нехватка систем карьерного консультирования и недостаточное изучение потребностей студентов. Рекомендуется пересмотр учебных программ с учетом требований рынка, развитие практических компетенций и усиление сотрудничества между университетами и работодателями.

Ключевые слова: высшее образование, рынок труда, студенты, практические навыки, профориентация, качественное образование

Նախաբան

Բարձրագույն կրթության որակի ապահովումը համարվում է համաշխարհային մակարդակով կրթական համակարգերի արդիականացման և բարելավման առանցքային ուղղություններից մեկը: Ժամանակակից տնտեսության և աշխատաշուկայի արագ փոփոխությունների պայմաններում, բարձրագույն կրթության համակարգերը կանգնած են նոր մարտահրավերների առաջ: Թե՛ կրթության որակի ապահովումը, և թե՛ բուհերի, ուսանողների ու գործատուների միջև կապի ամրապնդումը դարձել են խիստ արդիական խնդիրներ: Այս գործընթացի կարևորությունն ընդգծվում է այն հանգամանքով, որ աշխատաշուկան գնալով ավելի է պահանջում բազմագործունեության ունակություններ, նորարար մտածողություն և պրակտիկ գիտելիքներ ունեցող մասնագետներ:

Թեմայի **արդիականությունը** պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ ուսանողների՝ աշխատանքի անցնելը անմիջականորեն կախված է նրանց կողմից ստացած կրթության որակից և աշխատաշուկայի պահանջների համապատասխանությունից: Բուհերը պետք է իրենց կրթական ծրագրերը հարմարեցնեն ժամանակակից պահանջներին՝ միաժամանակ ապահովելով գիտական և մասնագիտական չափանիշներ:

Գործատու-ուսանող-համալսարան արդյունավետ համագործակցությունը ոչ միայն հնարավորություն է տալիս պատրաստել մրցունակ մասնագետներ, այլև ապահովում է ուսումնական ծրագրերի և աշխատաշուկայի միջև ներդաշնակություն, որը կարող է նպաստել կրթության ոլորտի շարունակական զարգացմանը:

Մեր ուսումնասիրության նպատակն է՝ ուսումնասիրել և վերլուծել բարձրագույն կրթության որակի ապահովման մեխանիզմները և բուհ-ուսանող-գործատու կապի արդյունավետության դերը ուսանողների մասնագիտական զարգացման գործում: Հետազոտությունն ուղղված է այն հիմնական գործոնների բացահայտմանը, որոնք նպաստում են ուսանողների մրցունակությանը և աշխատաշուկայում իրենց տեղը գտնելու հնարավորություններին:

Հետազոտության վարկածը՝ Եթե բուհերի և գործատուների միջև արդյունավետ համագործակցությունը նպաստում է ուսանողների մասնագիտական պատրաստվածության և նրանց աշխատաշուկայում մրցունակության բարձրացմանը, ապա այդ համագործակցությունը կարող է ապահովել ուսումնական ծրագրերի արդիականացում, որը կհամապատասխանի աշխատաշուկայի փոփոխվող պահանջներին:

Տեսական նշանակությունը՝ Տեսական առումով, ուսումնասիրությունն ուղղված է բարձրագույն կրթության որակի ապահովման հիմնախնդիրների համակողմանի ուսումնասիրությանը: Այն լրացնում է առկա տեսական հիմքը՝ ընդգծելով բուհ-ուսանող-գործատու եռակողմ համագործակցության կարևորությունը կրթական ծրագրերի արդիականացման և մասնագիտական զարգացման համար:

Գործնական նշանակությունը՝ Գործնական առումով, ուսումնասիրությունը կարող է նպաստել գործնական լուծումների և առաջարկությունների ձևավորմանը, որոնք կուղղվեն բուհերի և գործատուների միջև կապի ամրապնդմանը: Այս առաջարկները կարող են կիրառվել բուհերի

ուսումնական ծրագրերի բարելավման գործընթացում՝ ապահովելով ուսանողների մասնագիտական պատրաստվածությունն ու աշխատաշուկայում իրենց տեղը գտնելու հնարավորությունները:

Տեսամեթոդական հիմքեր

Մասնագիտական գրականությունում գոյություն ունեն «որակ» հասկացության տարբեր սահմանումներ: Այս բազմազանությունը պայմանավորված է մի շարք գործոններով, ինչպիսիք են՝ ոլորտի շահակիցների տարբեր հետաքրքրությունների շրջանակը, կրթության համակարգերի առանձնահատկությունները, որակի ապահովման (այսուհետ՝ ՈԱ) համակարգային մոտեցումներն ու բարձրագույն կրթության զարգացման պատմական ժամանակաշրջանը [1]:

Մասնագիտական խոսույթում «որակ» հասկացությունը դիտարկվում է երկու տեսանկյունից: Օբյեկտիվ տեսանկյունից որակը հիմնականում վերաբերում է հաստատության գործունեության համապատասխանությանը պետության կողմից սահմանված չափանիշներին և աշխատաշուկայի պահանջներին, իսկ սուբյեկտիվ տեսանկյունից՝ կրթության ոլորտի շահակիցների պահանջների բավարարման մակարդակին: Ուստի, յուրաքանչյուր հաստատություն պետք է բացահայտի և վերլուծի իր առանցքային շահակիցների կարիքներն ու պահանջմունքները, մատուցի այնպիսի ծառայություններ ու թողարկի այնպիսի արտադրանք, որոնք կհամապատասխանեն շահակիցների և աշխատաշուկայի պահանջներին [2]:

Հարկ է նշել, որ յուրաքանչյուր երկրի բարձրագույն կրթության համակարգի արդյունավետությունը պայմանավորված է հենց կրթության որակի ապահովման համակարգերի առկայությամբ և դրանց արդյունավետ կառավարմամբ [3]:

Կրթության բոլոր աստիճաններում բուհերում հիմնախնդիր է շրջանավարտին մասնագիտական այնպիսի ունակությունների տրամադրումը, որոնցով վերջինս մրցունակ կլինի աշխատաշուկայում և արդյունավետ կհամարի համալսարանում ծախսած թե՛ ուսումնառության տարիները և թե՛ ֆինանսական միջոցները (եթե իհարկե սովորել է վճարովի հիմունքներով): Մասնագիտական ունակությունները ոչ միայն տարբեր շրջանակներ են ընդգրկում տարբեր մասնագիտացումների գծով, այլև գրականության մեջ տարբեր մեկնաբանությունների առիթ են տալիս, շատ դեպքերում խառնաշփոթ առաջացնելով «ունակություն», «հմտություն», «կարողություն» կատեգորիաների միջև: Այսպես, ներկայիս աշխատաշուկայի պահանջները շրջանավարտի որակական հատկանիշների նկատմամբ այնքան դինամիկ են փոփոխվում, որ միայն «հարուստ գիտելիքների պաշարով» զինված բուհի շրջանավարտը բնավ մրցունակ չի համարվում: Վաղուց անցել են այն ժամանակները, երբ գործատուները հիմնականում գնահատում էին համալսարանի խելացի ուսանողին: Դրան զուգահեռ, հիմա կարևորվում է նաև մասնագիտական հմտություններին ու կարողություններին տիրապետող շրջանավարտը, ով կարող է արհեստավարժ կերպով իրականացնել գործատուի առաջ քաշած առաջադրանքները և համարվել ունակ մասնագետ: Այստեղից հարց է առաջանում, թե որո՞նք են համալսարանի շրջանավարտի այն որակական հատկանիշները, որոնք սինթեզվելով, ձևավորում են գործատուի համար ընդունելի ունակ մասնագետ: Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ հաճախ գիտելիքների հարուստ պաշար ունեցող ուսանողը և գերազանցության դիպլոմով շրջանավարտը չի կարողանում հմտորեն իրագործել

գործատուի պահանջները, կամ հակառակը, գործնականում քիչ չեն դեպքերը, երբ գործատուն վերապատրաստումներ է իրականացնում աշխատակիցների շրջանում՝ նրանց նոր գիտելիքներ հաղորդելու նպատակով: Պատահում է նաև այնպես, որ աշխատանքի անցնելով, շրջանավարտները հասկանում են, որ իրենց ուսումնական պլաններում ունեցել են «ավելորդ առարկաների բալաստ» և փոխարենը ուսումնառության ընթացքում չեն սովորել առավել արդիական առարկաներ և մասնագիտական հմտություններ: Հենց այստեղ է, որ բուիը ճկունություն պետք է ցուցաբերի ուսումնառության ընթացքում առավելագույնս ձևավորելու շրջանավարտի գիտելիքներով, հմտություններով և կարողություններով աշխատանքային ունակություններ: Ընդ որում, մասնագիտական ունակությունները ձևավորվում են կրթության ընթացքում ուսանողի ձեռք բերած գիտելիքների, հմտությունների և կարողությունների շրջանակների ընդհանուր հատույթում:

Գիտելիքը, մասնագիտությանն առնչվող իմացության համախումբ է, բաղկացած տեսական և էմպիրիկ տեղեկատվական հոսքերից: Ընդ որում, գիտելիքի իմացությունը պարտադիր չէ, որ ուղղակիորեն թիրախավորի մասնագիտությունը: Այն կարող է անհատի մոտ առավել ընդարձակ շրջանակով ձևավորվել, որի մի մասը հնարավոր կլինի անմիջականորեն վերագրել մասնագիտությանը: Այդ է պատճառը, որ մասնագիտական կրթություն ստանալիս ուսանողին թվում է, թե երբեմն առարկաներով գերծանրաբեռնված ուսումնական պլանով է սովորում և անցնում է առարկաներ, որոնք, կարծես «ավելորդ» են համարվում: Սակայն, իրականում այդպես չէ, քանի որ ոչ բոլոր դեպքերում է գիտելիքն անմիջականորեն թիրախավորում մասնագիտական ունակությունների ձևավորմանը: Կրթական ծառայությունների ընթացքում ուսանողի մոտ կուտակվող գիտելիքը կարող է անուղղակիորեն և անմիջականորեն չառնչվել մասնագիտությանը, հետևաբար, նրա ընդարձակ մասից միայն մեկ հատվածը, որն ուղղակիորեն ուղղված կլինի շրջանավարտի հմտությունների ու կարողությունների ձևավորմանը, կընդգրկվի մասնագիտական ունակությունների հատույթում: Օրինակ՝ տնտեսագիտական մասնագիտություններ սովորող հետազոտողները, ուսումնասիրելով բնապահպանության ժամանակակից հիմունքները, ստացված գիտելիքների այն մասը կուղղորդեն իրենց մասնագիտական ունակությունների զարգացմանը, որոնք առնչվում են գործարարության արդյունքում շրջակա միջավայրի աղտոտման սոցիալտնտեսական վնասների կանխարգելմանը: Մասնագիտական հմտությունը շրջանավարտի ձեռք բերած գործիքակազմն է, որի օգնությամբ ստացած գիտելիքները կյանքի են կոչվում պրոֆեսիոնալ գործունեության ընթացքում: Ընդ որում, որքան մեծանում է մասնագետի փորձառության աստիճանը, այնքան խորանում և կատարելագործվում են նրա հմտությունները:

Հարկ է նշել նաև, որ համալսարանում սովորելու տարիներին ուսանողի ձեռք բերած հմտությունների շրջանակը շատ ավելի ընդարձակ է, ուստիև դրանց մի որոշ մասը, որն ուղղակիորեն թիրախավորած կլինի շրջանավարտի մասնագիտական կարողությունների ձևավորմանը, կընդգրկվի շրջանագծերի հատույթում:

Մասնագիտական կարողություններն անձի աշխատանքային գործունեության վերջնարդյունքներն են, որոնք չեն կարող ձևավորվել առանց մասնագիտական գիտելիքների և հմտությունների: Հետևաբար, հենց կարողություններն են վերջին հաշվով բնութագրում բարձրագույն մասնագիտական կրթություն ստացած մասնագետի որակական հատկանիշները: Ընդ որում, որքան

մեծ է մասնագետի կարողությունների շրջանակը, այնքան բարձր է նրա որակական հատկանիշների աստիճանը: Այսպես, հաշվապահական հաշվառման մասնագետներ են պատրաստվում թե՛ ուսումնարաններում, քոլեջներում, թե՛ բարձրագույն մասնագիտական կրթության առաջին, երկրորդ և երրորդ աստիճաններում: Բնականաբար, որքան բարձրանում է կրթական ցենզը, այնքան ընդլայնվում է մասնագիտության կարողությունների շրջանակը:

Այսպիսով, մասնագիտական ունակությունների շրջանակը կարելի է ներկայացնել հետևյալ ընդհանրական բանաձևով. մասնագիտական ունակություններ = գիտելիք + հմտություններ + կարողություններ: Հետևաբար, համալսարանների համար չափազանց կարևոր է մասնագիտական ունակությունների ձևավորման բաղադրիչների այնպիսի չափաբաժինների սահմանումը, որը կհանգեցնի մրցունակ շրջանավարտի ձևավորմանը [4]:

Այժմ մասնագետների պատրաստման որակը հայաստանյան մի շարք բուհերում, բառի ամենալայն իմաստով, կախված է նյութական բազայի վիճակից, այսինքն՝ ոչ միայն ուսումնական և ուսումնալաբորատոր տարածքների մակերեսից, այլև անհրաժեշտ բոլոր սարքավորումների առկայությունից, տեղեկատվական ժամանակակից տեխնոլոգիաների կիրառման լայն սպեկտրից:

Էապես բարձրացել է մասնագետների վերապատրաստման, որակավորման բարձրացման, վերաորակավորման պահանջարկը: Տխուր է, բայց իրականություն, երբ վերապատրաստման կամ որակավորման կարիք է զգում երեկվա շրջանավարտը: Գործատուները չեն գտնում իրենց անհրաժեշտ մասնագետը՝ օժտված պատշաճ մասնագիտական հմտություններով, իսկ «թողարկված» մասնագետները լրացնում են գործազուրկների բանակը, էլ ավելի սրելով մասնագետների առաջարկի ու պահանջարկի որակական և քանակական անհամամասնությունը, աշխատաշուկայի լարումը: Հաճախ արդեն մեկ դիպումը, ավելի ճիշտ՝ դրա ընձեռած մասնագիտական որակավորումները, բավարար չեն հաջող առաջընթացի համար, հատկապես բիզնեսում և քաղաքականության մեջ: Ունակ և նպատակասլաց երիտասարդները ձգտում են երկու, հաճախ երեք բարձրագույն կրթության, հաճախ, նաև միաժամանակ ուսանում են երկու բուհերում կամ միևնույն բուհում՝ երկու մասնագիտությամբ:

Այսպիսով, Հայաստանի բուհերում բարձրագույն կրթության որակի բարձրացման հիմնահարցերը պարուրվում են նյութական, մտավոր, տեղեկատվական և ֆինանսական ռեսուրսներում: Այդ պատճառով էլ, հայաստանյան տնտեսության անցումը շուկայական հարաբերությունների, պահանջում է մասնագիտական բարձրագույն ուսումնական հաստատության ամբողջ գործունեության կազմակերպման նորագույն լուծումներ, ռեալ քաղաքականության իրականացման և քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական ու ժողովրդավարական իրավիճակների լուծման հստակ մեխանիզմների, ֆինանսավորման նոր աղբյուրների որոնման, ինչպես նաև բուհերի կրթական ու գիտական ծառայությունների և շուկայի, մասնագետների՝ աշխատաշուկայի միջև հավասարակշիռ փոխազդեցության ապահովում և համապատասխանեցում տնտեսության պահանջարկին [5]:

Ուսումնասիրության մեթոդներ

Սույն հետազոտության շրջանակներում կիրառվել է որակական և քանակական հետազոտական մեթոդաբանություն՝ մասնավորապես ֆոկլուս խմբի մեթոդը և Google Forms հարթակը: Ֆոկլուս խմբերի միջոցով նպատակ ենք ունեցել ստանալ խորը և բազմակողմանի պատկերացում՝ համալսարանի կրթության որակի, աշխատաշուկայի պահանջներին համապատասխանելու մակարդակի և գործատուների հետ համագործակցության վերաբերյալ:

Ֆոկլուս խմբային քննարկումները կազմակերպվել են կրթական հաստատությունների սովորողների մասնակցությամբ: Ֆոկլուս խումբն իրականացվել է ԳԱԱ ԳԿՄԿ-ում, որին մասնակցել է 20 ուսանող:

Հետազոտության իրականացման փուլերը ներառել են՝

1. Ֆոկլուս խմբի ձևավորում. մասնակիցների ընտրություն, ապահովելով համաչափ ներկայացվածություն:
2. Հարցերի մշակում. ներկայացվել են բաց հարցեր, որոնք նպատակ ունեին բացահայտել սովորողների տեսակետները:
3. Քննարկման անցկացում. ֆոկլուս խմբերը վարելու ընթացքում ապահովել ենք ազատ ու անկաշկանդ քննարկում:
4. Տվյալների վերլուծություն. ձայնագրությունների և գրառումների հիման վրա կատարվել է բովանդակային վերլուծություն՝ առանձնացնելով հիմնական թեզերն ու միտումները:

Այս մեթոդի ընտրությունը պայմանավորված է նրանով, որ ֆոկլուս խմբերն օգնում են բացահայտել ոչ միայն անհատական փորձառությունները, այլև խմբային դինամիկան, կարծիքների տարբերությունները:

Քանակական տվյալների համար իրականացվել է առցանց հարցում՝ Google Forms հարթակի միջոցով: Հարցմանը մասնակցել է 19 շրջանավարտ՝ տարբեր բուհերից և մասնագիտություններից:

Ստացված արդյունքներ

Ֆոկլուս խմբից ստացված արդյունքների վերլուծությունից եկանք հետևյալ եզրակացություններին.

- Ուսանողները հիմնականում բախվել են օտար լեզուների իմացության խնդրի, դասախոսների կողմից տրամադրվող հնացած նյութերի, կրթություն-պրակտիկա անհամապատասխանության, ինչպես նաև դասավանդման ավանդական մեթոդների պատճառով ինտերակտիվ և տեխնոլոգիական մոտեցումների բացակայության: Առկա է նաև հայերեն լեզվով որակյալ ուսումնական նյութերի պակաս, ինչը դժվարացնում է մասնագիտական գիտելիքների ձեռքբերումը:
- Ակնկալիքները հիմնականում չեն համընկել իրականության հետ. ուսանողները սպասում էին գործնական և նորարարական դասընթացներ, ակտիվ համալսարանական կյանք, ինտերակտիվ դասավանդում, սակայն հիմնականում ստացել են տեսական գիտելիքներ՝ ավանդական մեթոդներով դասավանդմամբ: Կարևորվել է նաև կարիերայի կենտրոնների

անարդյունավետությունը, ինչպես նաև մասնագիտական առարկաների և դասավանդման որակի անհամապատասխանությունը սպասելիքներին:

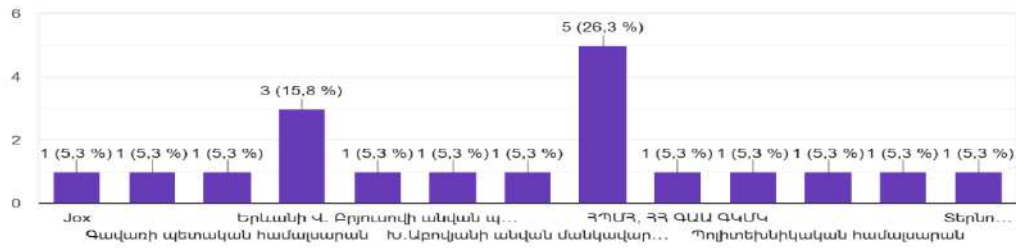
- Ուսանողների մեծ մասը կարծում է, որ ուսումնական ծրագիրը մասնակիորեն համընկնում է իրենց մասնագիտական նպատակների հետ, սակայն առկա են ավելորդ կամ ոչ արդիական առարկաներ: Գործնական դասընթացների, պրակտիկաների և ընտրովի առարկաների պակասը ևս խոչընդոտում է որակյալ կրթություն ստանալուն: Որոշ ուսանողներ նշում են, որ ծրագրի որոշ հատվածները արդյունավետ են եղել, բայց մեծամասամբ տեսական բաղադրիչը գերակշռել է:
- Ուսանողները գերադասում են գործնական աշխատանքները, խմբային նախագծերը, ինտերակտիվ դասերը և ժամանակակից տեխնոլոգիաների կիրառումը: Միաժամանակ, միայն տեսական դասախոսությունները առանց քննարկումների և գործնական կիրառման համարվում են ոչ արդյունավետ, քանի որ դժվարացնում են գիտելիքի յուրացումը:
- Համալսարանը հիմնականում տրամադրում է տեսական գիտելիքներ, և գործնական հմտությունների զարգացումը բավարար չափով չի ապահովվում: Պրակտիկաների սահմանափակ հնարավորությունները, ինչպես նաև գործնական միջավայրի բացակայությունը խոչընդոտում են ուսանողներին լիարժեք պատրաստվել աշխատաշուկային:
- Համալսարանները հիմնականում քիչ աջակցություն են տրամադրում ուսանողներին աշխատանք գտնելու հարցում: Շատ գործատուներ պահանջում են աշխատանքային փորձ, որը ուսանողները չեն ունենում, իսկ կարիերայի կենտրոնները հաճախ չեն ապահովում անհրաժեշտ օժանդակություն: Միաժամանակ, որոշ ուսանողներ աշխատանքի առաջարկներ են ստացել իրենց պրակտիկայի վայրերից, սակայն դա համակարգային մոտեցման արդյունք չի եղել:
- Համալսարանի և գործատուների միջև համագործակցությունը թույլ է, ինչը սահմանափակում է պրակտիկայի և աշխատանքի հնարավորությունները: Ուսանողները կարևորում են գործատուների հետ ավելի սերտ կապի ստեղծումը, ավելի շատ հանդիպումների, սեմինարների և համագործակցային ծրագրերի կազմակերպումը:

Համալսարանի կրթությունը հիմնականում տեսական է և քիչ է համապատասխանությունը աշխատաշուկայի պահանջներին: Ուսանողները գործնական դասընթացների, ինտերակտիվ ուսուցման մեթոդների և ժամանակակից տեխնոլոգիաների առավել լայն կիրառման կարիք ունեն: Պրակտիկաների արդյունավետությունը բավարար չէ, իսկ գործատուների և համալսարանների համագործակցությունը թույլ է զարգացած: Աշխատաշուկա մուտք գործելու համար ուսանողներին անհրաժեշտ է ոչ միայն մասնագիտական, այլև փափուկ հմտությունների զարգացում: Համալսարանները պետք է ավելի մեծ ուշադրություն դարձնեն գործատուների հետ կապի ամրապնդմանը, ծրագրերի արդիականացմանը և ուսանողների կարիերայի աջակցմանը:

Google Forms հարթակով իրականացրած հետազոտության արդյունքները .

1.Նշե՞ք Ձեր ավարտած բուհի անվանումը:

1. Նշե՛ք Ձեր ավարտած բուհի անվանումը:
19 օտբետ

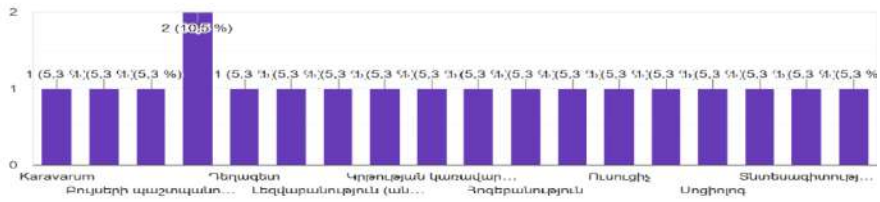

Հարցմանը մասնակցել են հետևյալ բուհերից՝ ՀՊՏՀ, ՀՊՄՀ, ԵԲՊՀ, ԳԱԱ ԳԿՄԿ, Պոլիտեխնիկական համալսարան, ԵՊԲՀ, ԳՊՀ, ԵՊՀ

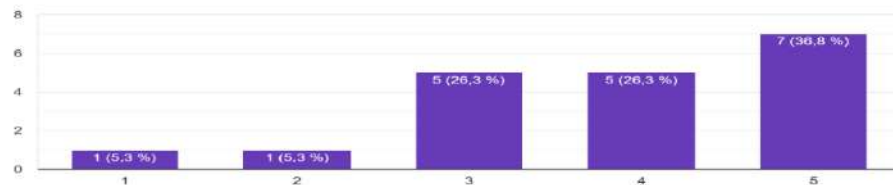
2. Նշե՛ք Ձեր մասնագիտությունը:

Այն հարցին թե ինչ մասնագիտությամբ եք սովորել, ուսանողները պատասխանել են՝ մանկավարժ, կառավարում, դեղագետ, լեզվաբան, հոգեբան, սոցիոլոգ, տնտեսագետ, բանասեր, բույսերի պաշտպանություն, կրթության կառավարում, հաշվապահ, տեղեկատվական տեխնոլոգիաներ:

2. Նշե՛ք Ձեր մասնագիտությունը:
19 օտբետ

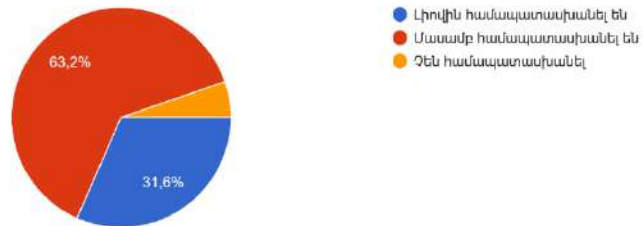

3. Ինչպե՛ս եք գնահատում Ձեր ստացած կրթությունը՝ Ձեր աշխատանքային հաջողություններում (նշե՛ք ըստ 1-5 բալային համակ..., որտեղ 1-ը՝ շատ վատ է, իսկ 5-ը՝ շատ լավ):
19 օտբետ

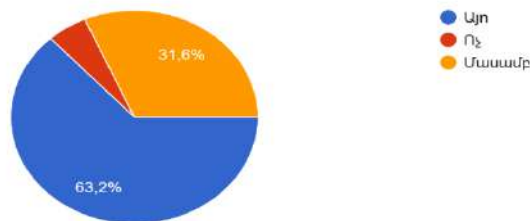
Այն հարցին, թե ինչպե՞ս են գնահատում իրենց ստացած կրթությունը, տվյալները ցույց են տալիս, որ մեծամասնությունը գնահատում է կրթության ազդեցությունը իրենց աշխատանքային հաջողությունների վրա միջինից բարձր (3, 4 և 5 միավորներով): Սակայն կա նաև 10,6% պատասխանող, որոնք այն գնահատել են ցածր (1 կամ 2 միավորով), ինչը վկայում է որոշակի թերությունների մասին:

4. Բուհում ստացած գիտելիքներն ու հմտությունները որքանով են համապատասխանել աշխատաշուկայի պահանջներին:
19 օտբետ

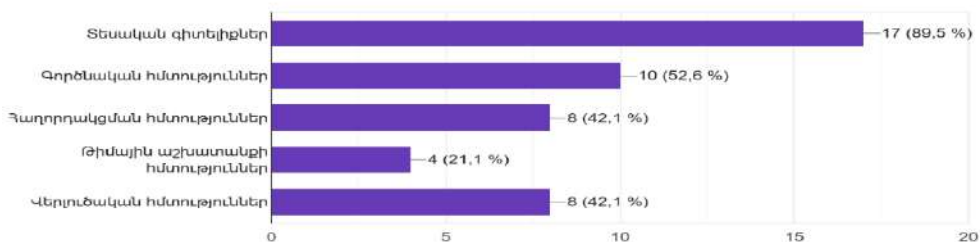
Այն հարցին, թե որքանով են գիտելիքները և հմտությունները համապատասխանել աշխատաշուկայի պահանջներին, այստեղ ևս մեծամասնությունը (63.2%) նշում է, որ կրթությունն աշխատաշուկայի պահանջներին համապատասխանել է մասամբ, ինչը վկայում է այն մասին, որ կրթական ծրագիրը դեռևս ունի բացեր գործնական պատրաստվածության ապահովման հարցում:

5. Բուհն ապահովել է Ձեր մասնագիտական պրակտիկայի հնարավորությունները:
19 օտբետ

Այն հարցին, թե բուհը ապահովել է մասնագիտական պրակտիկայի հնարավորություն, 63.2%-ը դրական է գնահատում բուհի կողմից պրակտիկայի հնարավորությունների ապահովումը, 31.6%-ը կարծում է, որ դա արվել է մասամբ, իսկ 5.3%-ը պնդում է, որ բուհը չի ապահովել այդ հնարավորությունը: Սա ևս մեկ անգամ հաստատում է, որ գործնական հմտությունների զարգացման առումով բարելավման կարիք կա:

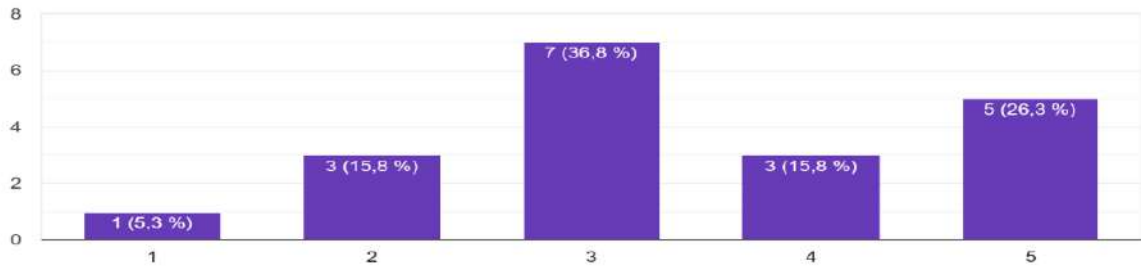
6. Աշխատանքի ընթացքում կիրառվող հմտություններից որոնք եք ձեռք բերել բուհում (նշեք բոլոր կիրառելի տարբերակները):
19 օտբետ

Բուհական կրթության ամենաուժեղ կողմը տեսական գիտելիքների փոխանցումն է, ինչը վկայում է 89.5%-ը: Սակայն գործնական հմտությունները, որոնք կարևոր նշանակություն ունեն

աշխատաշուկայում մրցունակ լինելու համար, շատ ավելի ցածր են (52.6%): Թիմային աշխատանքի (21.1%) և հաղորդակցման (42.1%) հմտությունների ցուցանիշները ևս մատնանշում են, որ բուհում քիչ ուշադրություն է դարձվում այս հմտություններին, որոնք շատ կարևոր են պրոֆեսիոնալ միջավայրում արդյունավետ աշխատելու համար:

7. Նշեք, թե որքանով է բուհը նպաստել Ձեր աշխատանքի հնարավորությունների ապահովմանը (նշեք ըստ 1-5 բալային համակարգի):
19 օժեցող

Այն հարցին, թե որքանով է բուհը նպաստել աշխատանքային հնարավորությունների ապահովմանը, միջին գնահատականները (3-4) կազմում են 52.6%, ինչը նշանակում է, որ բուհը որոշ չափով նպաստել է շրջանավարտների աշխատանքի հնարավորություններին, բայց դա դեռևս բավարար չէ: Բարձր գնահատականներ (5 միավոր) տվել է 26.3%-ը, ինչը դրական ցուցանիշ է, սակայն 21.1%-ը գնահատել է, որ բուհը գրեթե չի նպաստել այդ հարցին:

8. Ինչպիսի փոփոխություններ կառաջարկեիք բուհական կրթության համակարգում՝ այն առավել համապատասխանեցնելու աշխատաշուկայի պահանջներին:

Այս հարցին, հարցվողների առաջարկները հիմնականում կենտրոնացած են հետևյալ հիմնական խնդիրների և լուծումների վրա.

- Գործնական հմտությունների զարգացում
- Պետք է ավելի շատ ուշադրություն դարձնել գործնական ուսուցմանը, քանի որ տեսական գիտելիքները միայն բավարար չեն աշխատաշուկայում մրցունակ լինելու համար: Բուհը պետք է ներդնի իրական նախագծերով ուսուցման մեթոդներ: Պետք է ներգրավել ոլորտի մասնագետներին դասավանդման գործընթացում:
- Պետք է իրականացնել ավելի թիրախային հետազոտություններ՝ հասկանալու աշխատաշուկայի պահանջները: Պետք է խթանել բուհ-գործատու կապը, որպեսզի ուսանողները դեռ ուսումնառության ընթացքում կապեր հաստատեն համապատասխան ոլորտներում: Ավելի մեծ ուշադրություն պետք է դարձնել նորագույն տեխնոլոգիաներին:
- Բուհերը պետք է մեծացնեն պրակտիկ դասերի մասնաբաժինը: Աշխատանքային պրակտիկան պետք է լինի ավելի երկարաժամկետ և ինտենսիվ: Պետք է համագործակցել մասնագիտական

կազմակերպությունների և ընկերությունների հետ, որպեսզի ուսանողները հնարավորություն ունենան պրակտիկ փորձ ձեռք բերելու:

Հարցման արդյունքներն ակնհայտորեն ցույց են տալիս, որ բուհական կրթությունը գերազանցապես կենտրոնացած է տեսական գիտելիքների վրա, բայց այն բավարար չափով չի ապահովում գործնական հմտություններ և պատրաստվածություն աշխատաշուկայում մրցունակ լինելու համար:

Գլխավոր խնդիրները՝

- Գործնական ուսուցման պակաս
- Աշխատաշուկայի պահանջներին ոչ լիարժեք համապատասխանություն
- Պրակտիկայի անբավարար կազմակերպում
- Բուհ-գործատու համագործակցության թույլ զարգացում

Լուծման ուղիները՝

- Գործնական դասընթացների ավելացում
- Տեխնոլոգիական զարգացումներին համահունչ կրթական ծրագրերի բարելավում
- Աշխատաշուկայի հետ կապերի ամրապնդում
- Շրջանավարտների աշխատանքի հնարավորությունների ընդլայնում

Այս ամենի հիման վրա կարելի է ասել, որ եթե բուհերը մեծացնեն գործնական դասընթացների քանակը, ամրապնդեն գործատուների հետ կապերը և ներդնեն ավելի նորարարական ուսումնական մեթոդներ, ապա շրջանավարտների հնարավորություններն աշխատաշուկայում էականորեն կբարելավվեն:

Եզրակացություն

Ամփոփելով՝ հարկ ենք համարում նշել, որ բարձրագույն կրթության և աշխատաշուկայի պահանջների համապատասխանեցումը հիմնական մարտահրավերներից է: Կրթության համակարգի և աշխատաշուկայի միջև առկա են զգալի տարաձայնություններ, որոնք բացասաբար են անդրադառնում ինչպես շրջանավարտների զբաղվածության մակարդակի, այնպես էլ տնտեսության մրցունակության վրա: Վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ ՀՀ բուհերում կիրառվող կրթական ծրագրերը հիմնականում մնում են տեսական ուղղվածությամբ և չեն արտացոլում աշխատաշուկայի փոփոխվող պահանջները: Աշխատաշուկայի կողմից մատնանշվող հմտությունների պակասը՝ մասնավորապես գործնական կարողությունների, քննադատական մտածողության, ժամանակակից SS ու կառավարման գործիքների տիրապետման ոլորտներում, վկայում է կրթական բովանդակության և մեթոդաբանության արդիականացման անհրաժեշտության մասին: Ուսումնասիրությունից պարզ դարձավ, որ գործատուների և բուհերի միջև առկա համագործակցությունը դեռևս համակարգային

բնույթ չի կրում: Այս հանգամանքը խոչընդոտում է ոչ միայն ծրագրերի արդիականացմանը, այլև ուսանողների պրակտիկ հմտությունների ձևավորմանը և աշխատաշուկա մուտք գործելուն:

Այսպիսով, ՀՀ բարձրագույն կրթության համակարգի արդյունավետության բարձրացման և աշխատաշուկայի պահանջներին համահունչ կադրերի պատրաստման համար անհրաժեշտ է՝

1. Խրախուսել բուհ-գործատու համագործակցության մեխանիզմների ձևավորումը,
2. Ներառել գործնական բաղադրիչներ ուսումնական գործընթացում՝ մասնագիտական պրակտիկաների, նախագծային ուսուցման և գործնական դասընթացների միջոցով:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Pavel, A. 2012. The Importance of Quality in Higher Education in an Increasingly Knowledge-Driven Society. International Journal of Academic Research in Accounting, Finance and Management Sciences. Vol. 2, Special Issue 1. Romania. p.124
2. Зайцева С. А., Парфеньева И. Е., Вячеславова О. Ф., Блинкова Е. С., Ларцева Т. А. 2018. Управление качеством: Учебник. Москва: КноРус.
3. Խաչատրյան Ռ., Մովսիսյան Տ., Բարձրագույն կրթության որակի ապահովման համակարգ, հավատարմագրումը որպես որակի արտաքին ապահովման մեխանիզմ, ԲՊՀ, Բանբեր. Մանկավարժություն և հասարակական գիտություններ 2(51), Երևան, Լինգվա, 2020, էջեր 135-151:
4. Ճուղուրյան Ա., Մխիթարյան Ա., Խաչատրյան Ն., «Կրթության որակի ապահովումը բուհերում», Երևան ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատարակչություն 2024
5. Պետրոսյան Հ., «Մասնագիտական կրթության որակի ապահովման գործընթացի կառավարման մանկավարժական տեխնոլոգիաներ», Երևան ԱՆ-ՋՈՆ հրատարակչություն 2010
6. Matei, L. & Iwinska, J. 2016. Quality Assurance in Higher Education. A Practical Handbook. Budapest: Central European University
7. <https://www.anqa.am>

**ԲԱՂԿԱՑԱԿԱՆ ՀԱՆՑԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ. ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ ԵՎ ՈՐԱԿՄԱՆ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ**

ԷԴՄՈՆ ՇԱՀՄՈՒՐԱԴՅԱՆ

ԵՊՀ, Իրավագիտություն, բակալավրիատ, 3-րդ կուրս

edmonshahmuradyan@gmail.com

Հոդվածի նպատակն է ՀՀ քրեական օրենսգրքում առկա կարգավորումների և տեսական աղբյուրների համապարփակ վերլուծության արդյունքում բաղկացական հանցագործությունների որակման հիմնավոր առաջարկներ ներկայացնել՝ հաշվի առնելով դրանց առանձնահատկությունները:

Դրված նպատակին հասնելու համար հոդվածում վերլուծվում են բաղկացական հանցագործությունները, ներկայացվում են դրանց ընդհանուր բնութագիրը, տեսակները, Վճռաբեկ դատարանի վերաբերելի որոշումները և քրեական օրենսգրքում առկա վերաբերելի կարգավորումները: Առաջարկների հիմնավորվածության համար բաղկացական հանցագործությունների բաղկացուցիչ մաս կազմող հանցանքները պայմանականորեն բաժանվել են որոշակի խմբերի: Աշխատանքում օգտագործվել են անալիզի, դեդուկցիայի, համեմատական-իրավական վերլուծության և սինթեզի մեթոդները:

Բանալի բառեր. բաղկացական հանցագործություն, բաղկացական հանցագործության որակում, ուղղակի բաղկացուցիչ հանցագործություն, անուղղակի բաղկացուցիչ հանցագործություն, բարդ հանցագործություն, քրեական օրենսգրք, քրեաիրավական սանկցիա, Վճռաբեկ դատարան

СОСТАВНЫЕ ПРЕСТУПЛЕНИЯ: ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА И СПЕЦИАЛЬНОСТИ КВАЛИФИКАЦИИ

ШАХМУРАДЯН ЭДМОН

ЕГУ, юридический факультет, бакалавриат, 3-ий курс

edmonshahmuradyan@gmail.com

Целью данной статьи является представление обоснованного предложения по классификации составных преступлений с учётом их специфики в результате комплексного анализа положений, закреплённых в уголовном кодексе Республики Армения, источников теории.

Для достижения поставленной цели в статье анализируются составные преступления, приводятся их общая характеристика, виды, соответствующие решения Кассационного суда Республики Армения, а также соответствующие положения уголовного кодекса Республики Армения. Для обоснования нашего предложения преступления, входящие в составные преступления, условно разделены на определённые группы. В работе использованы методы анализа, дедукции, сравнительного анализа и синтеза.

Ключевые слова: составное преступление, квалификация составного преступления, прямое составляющее преступление, не прямое составляющее преступление, сложное преступление, уголовный кодекс, уголовно-правовая санкция, Кассационный суд

DIVISIBLE CRIMES: GENERAL CHARACTERISTICS AND PECULIARITIES OF THE QUALIFICATION

SHAHMURADIAN EDMON

YSU, law faculty, baccalaureate, 3rd year

edmonshahmuradyan@gmail.com

The aim of the article is to present a solid proposal for the qualification of divisible crimes as a result of comprehensive analysis of the regulations of the Criminal Code of the Republic of Armenia and theoretical sources, taking into account their peculiarities.

To achieve the set goal, the article analyzes divisible crimes, presents their general characteristics, types, relevant decisions of the Cassational Court of the Republic of Armenia and relevant regulations in the Criminal Code of the Republic of Armenia. For the justification of the proposal, the crimes that are part of divisible crimes have been conditionally divided into certain groups. The work used the methods of analysis, deduction, comparative analysis and synthesis.

Keywords: divisible crime, qualification of the divisible crime, direct separate crime, indirect separate crime, complex crime, Criminal Code, criminal-legal sanction, Cassational Court

Ներածություն

Քրեական իրավունքում հանցագործությունների որակումը մշտապես համարվել է հիմնարար և բազմակողմ հարցերից մեկը՝ պայմանավորված դրա խրթինությամբ և ընդգրկվածությամբ: Հանցագործությունների որակումը կարելի է բնորոշել որպես անձի կատարած գործողության և/կամ անգործության և քրեական օրենքով նախատեսված հանցակազմի հատկանիշների միջև համապատասխանության բացահայտումը և դրա պաշտոնական ամրագրումը: Հանցագործությունների որակումը՝ որպես քրեաիրավական պրոցես տեղի է ունենում երկու փուլով. առաջինը՝ որպես մտավոր գործունեություն, որի ընթացքում իրավասու անձը վերլուծության է ենթարկում կատարված արարքը և քրեական օրենքով ամրագրված հանցակազմի հատկանիշները, երկրորդը՝ որպես այդ վերլուծության արդյունք հանդիսավցող պաշտոնական ամրագրում, որն իրականացվում է համապատասխան պաշտոնական փաստաթղթերի վրա:

Հանցագործությունների որակման տեսանկյունից բավականին լուրջ հետաքրքրություն է ներկայացնում քրեական իրավունքում հայտնի բաղկացական հանցագործությունների որակման հարցը, որի առանձնահատկությունները վերաբերում են ոչ միայն ընհանրապես հանցագործությունների որակման կանոնների ուսումնասիրությանը, այլ նաև հենց բաղկացական հանցագործությունների, դրանց ընդհանուր բնութագրի, տեսակների և այլ առանձնահատկությունների ամբողջական վերհանմանը: Խնդրո առարկայի արդիականությունը կայանում է նրանում, որ ՀՀ քրեական նոր օրենսգիրքը [2] սահմանում է բաղկացական հանցագործությունների որակման բավականին համապարփակ կանոն, որը, ի համեմատություն նախկին քրեական օրենսգրքի [3], միանշանակ առաջադիմական քայլ է, սակայն միևնույն ժամանակ առաջ է քաշում բաղկացական հանցագործությունների որակման հետ կապված որոշ հարցեր, որոնք կարող են գործնականում առաջացնել որոշակի բարդություններ, քանի որ այս հարցի վերաբերյալ բացակայում է նաև դատական պրակտիկան: Աշխատության առաջին մասում անդրադարձ է կատարվում բաղկացական հանցագործությունների ընդհանուր բնութագրին, դրանց տեսակներին և առանձնահատկություններին, իսկ երկրորդ մասում՝ բաղկացական հանցագործությունների որակման վերը նշված հիմնախնդրին:

Բաղկացական հանցագործությունների ընդհանուր բնութագիրը և առանձնահատկությունները

Քրեական իրավունքի տեսության մեջ հանցագործությունների տեսակներից, ի թիվս այլնի, հայտնի է նաև հանցագործությունների դասակարգումը պարզի և բարդի: Պարզ են համարվում այն հանցագործությունները, որոնցում նկարագրվում է մեկ օբյեկտ, մեկ արարք (գործողություն կամ անգործություն) սուբյեկտիվ կողմի մեկ տեսակ: Պարզ հանցագործության օրինակ է սպանությունը: Բարդ են համարվում այն հանցագործությունները, որոնցում հանցակազմի որևէ հատկանիշ բարդացված է [1, էջ 130]: Այսինքն բարդ հանցագործությունները բնութագրվում են մեկից ավելի օբյեկտով կամ օբյեկտիվ կողմի տարբեր կամ մի քանի դրսևորումներով կամ սուբյեկտիվ կողմի երկու տեսակներով: Բարդ հանցագործության օրինակ է շորթումը, սեքսուալ բնույթի բռնի գործողությունները և այլն:

Բարդ հանցագործության տեսակ է նաև բաղկացական հանցագործությունը, որը բնութագրվում է որպես (հիմնական) հանցակազմ, որում նախատեսված է մեկ այլ ինքնուրույն (լրացուցիչ) հանցակազմ, որով էլ հենց բարդանում է (հիմնական) հանցագործությունը: Այսինքն՝ հանցագործությունների ցանկացած համադրություն չէ, որ կարելի է համարել բաղկացական:

Բաղկացական հանցագործության էությունն այն է, որ քրեական օրենքով նախատեսված ինքնուրույն մեկ հանցագործություն հանդիսանում է քրեական օրենքով նախատեսված մեկ այլ հանցագործության պարտադիր հատկանիշ կատարման եղանակ կամ հանրորեն վտանգավոր հետևանք: Օրինակ՝ ՀՀ քրեական օրենսգիրքը [2] (այսուհետ՝ Օրենսգիրք) 252-րդ հոդվածով նախատեսում է ավազակության հանցակազմը, այն է՝ բռնություն գործադրելով կամ դա գործադրելու սպառնալիքով կատարված հափշտակությունը: Այս հափշտակության կատարման եղանակը բռնություն գործադրելը կամ դա գործադրելու սպառնալիքն է: Օրենսգրքի 3-րդ հոդվածի 9-րդ կետը սահմանում է, որ բռնությունը այլ մարդու նկատմամբ նրա կամքին հակառակ կամ կամքն անտեսելով, դիտավորյալ ֆիզիկական ներգործություն գործադրելը կամ այդ եղանակով նրան ֆիզիկական վնաս պատճառելն է: Վերոնշյալից հետևում է, որ բռնության սպառնալիքը այլ մարդու նկատմամբ նրա կամքին հակառակ կամ կամքն անտեսելով, դիտավորյալ ֆիզիկական ներգործություն գործադրելու կամ այդ եղանակով նրան ֆիզիկական վնաս պատճառելու սպառնալիքն է: Այս բնորոշումից կարելի է եզրակացնել, որ Օրենսգրքի 3-րդ հոդվածի 9-րդ կետով սահմանված բռնությունը կամ դրա սպառնալիքը համապատասխանում է Օրենսգրքի մի քանի հոդվածներով նախատեսված հանցագործությունների հատկանիշներին, մասնավորապես՝ սպանության, առողջությանը ծանր, միջին ծանրության կամ թեթև վնաս պատճառելու, ֆիզիկական ներգործության, ֆիզիկական ուժեղ ցավ կամ հոգեկան ուժեղ տառապանք պատճառելու և հոգեկան ներգործության հատկանիշներին: Այսինքն՝ ավազակությունը, որպես հիմնական հանցակազմ, իր մեջ որպես պարտադիր հատկանիշ հանցագործության եղանակ նախատեսում է բռնություն գործադրելը կամ դա գործադրելու սպառնալիքը, և վերևում թվարկված հանցակազմերը ըստ էության կարող են կազմել ավազակության բաղկացուցիչ մաս՝ կախված հանցավորի փաստացի կատարած արարքից:

Սրանով պայմանավորված՝ ավազակությունը դառնում է երկօբյեկտ հանցագործություն, այլ կերպ՝ տվյալ հանցագործությունը ունենում է մեկից ավելի օբյեկտների դեմ, որի հիմնական անմիջական օբյեկտը՝ սեփականության, իսկ լրացուցիչ անմիջական օբյեկտը՝ մարդու կյանքի, առողջության, ֆիզիկական կամ հոգեկան անձեռնմխելիության պաշտպանության ապահովմանն ուղղված հասարակական հարաբերություններն են: Այս հանգամանքներով պայմանավորված էլ ավազակությունը հանդիսանում է բարդ բաղկացական հանցագործություն, քանի որ լինելով երկօբյեկտ հանցագործություն՝ այն պարունակում է երկու ինքնուրույն հանցակազմեր՝ հափշտակություն (հիմնական հանցակազմ) և բռնության կամ դա գործադրելու սպառնալիքին համապատասխանող վերը նշված հանցագործություններից որևէ մեկը (լրացուցիչ հանցակազմ):

Բաղկացական հանցագործության տեսակ է նաև արարքի կատարումը, որն առաջացնում է որոշակի հանրորեն վտանգավոր հետևանքներ: Խոսքը մասնավորապես այն արարքների մասին է, որոնցում վտանգավոր հետևանքների առաջացումը նախատեսված է որպես տվյալ հանցագործության որակյալ հատկանիշ: Որպես օրինակ կարալի է դիտարկել Օրենսգրքի 166-րդ

հոդվածի 2-րդ մասի 15-րդ կետով նախատեսված հանցակազմը, այն է՝ առողջությանը ծանր վնաս պատճառելը, որն անզգուշությամբ առաջացրել է հանցագործությունից տուժած անձի մահ:

Այսպես՝ վերոնշյալ հանցագործությունը պարունակում է երկու ինքնուրույն հանցակազմեր՝ առողջությանը ծանր վնաս պատճառելը (հոդված 166) և անզգուշությամբ կյանքից զրկելը (հոդված 165), որոնցից վերջինը՝ որպես լրացուցիչ հանցակազմ, հանդիսանում է առաջինի՝ հիմնական հանցակազմի պարտադիր հատկանիշ հանրորեն վտանգավոր հետևանք, որով էլ բարդանում է նշված հանցագործությունը՝ վերաժվելով երկօբյեկտ բաղկացական հանցագործության:

Միևնույն ժամանակ, ոչ բոլոր որակյալ հանցակազմով նախատեսված վտանգավոր հետևանքներն են, որ, լրացնելով հիմնական հանցակազմին, կազմում են բաղկացական հանցագործություն. բաղկացական հանցագործության դեպքում մեկ ամբողջ հանցակազմը պարունակում է երկու ինքնուրույն հանցակազմեր, և եթե որակյալ հանցակազմով նախատեսված վտանգավոր հետևանքը չի պարունակում քրեական օրենքով նախատեսված ինքնուրույն հանցակազմի հատկանիշներ, ապա նման հանցագործությունը չի կարող համարվել բաղկացական: Օրինակ՝ Օրենսգրքի 361-րդ հոդվածը նախատեսում է համակարգչային սաբոտաժը, որի որակյալ հանցակազմը նախատեսում է վտանգավոր հետևանք, այն է՝ համակարգչային սաբոտաժը, որն անզգուշությամբ առաջացրել է առանձնապես խոշոր չափերի գույքային վնաս (...): Գույքային վնաս պատճառելու համարժեք հանցակազմը Օրենսգրքում նախատեսված է 264-րդ հոդվածով՝ գույք ոչնչացնու կամ վնասելու հանցակազմով, որի սուբյեկտիվ կողմը դրսևորվում է միայն դիտավորությամբ: Այսինքն՝ հանակարգչային սաբոտաժի վերը նշված որակյալ հատկանիշը՝ անզգուշությամբ առանձնապես խոշոր չափերի գույքային վնաս առաջացնելը, Օրենսգրքով նախատեսված չէ որպես ինքնուրույն հանցակազմ, հետևաբար նշված որակյալ հատկանիշով համակարգչային սաբոտաժը չի կարող դիտարկվել որպես բաղկացական հանցագործություն: Հարկ է նշել, որ նույն 361-րդ հոդվածի առավել որակյալ հանցակազմը նախատեսում է նույն վտանգավոր հետևանքը, որի նկատմամբ հանցավորը սուբյեկտիվ կողմից արդեն դրսևորում է դիտավորություն, որի պարագայում հանցագործությունը փաստորեն վերաժվում է բաղկացականի, եթե իհարկե առկա են գույք ոչնչացնելու կամ վնասելու հանցակազմի բոլոր հատկանիշները:

Բաղկացական հանցագործությունների որակման առանձնահատկությունները

Լուրջ հետաքրքրություն է ներկայացնում բաղկացական հանցագործությունների որակման հարցը, քանի որ այս խնդիրը սերտորեն կապված է քրեաիրավական նորմերի մրցակցության ինստիտուտի հետ, որի գործնական կիրառումը միշտ էլ բավականին խրթին է եղել: ՀՀ քրեական նախկին օրենսգիրքը [3] չէր նախատեսում բաղկացական հանցագործությունների որակման որևէ կարգավորում, և այս խնդիրը գործնականում լուծվում էր տեսական աղբյուրներում արտահայտված կարծիքների հիման վրա, որով էլ առաջնորդվում էին իրավակիրառ մարմինները:

ՀՀ քրեական նոր օրենսգրքում, հաշվի առնելով վերը նշված խնդիրը, քրեաիրավական նորմերի մրցակցությունը կարգավորող հոդվածում նախատեսվում է առանձին դրույթ, որը բավականին համապարփակ կանոն է սահմանում բաղկացական հանցագործությունների որակման համար: Մասնավորապես, Օրենսգրքի 52-րդ հոդվածի 6-րդ մասը նախատեսում է՝ եթե հանցակազմի

բաղկացուցիչ մաս է այլ հանցանքի կատարումը, ապա դրա համար անձն առանձին ենթարկվում է քրեական պատասխանատվության միայն այն դեպքում, երբ այդ հանցագործության համար սույն օրենսգրքով հավասար կամ ավելի խիստ պատիժ է նախատեսված, քան այն հանցակազմի համար, որի բաղկացուցիչ մասն է տվյալ հանցանքը:

Փաստորեն, օրենսդիրը բաղկացուցիչ հանցագործության որակման համար չափանիշ է համարում տվյալ հանցագործությունների համար նախատեսված պատժի չափը կամ տեսակը, և պահանջում է առանձին որակում ոչ միայն այն դեպքում, երբ այլ հանցանքի կատարման համար ավելի խիստ պատիժ է նախատեսված, այլ նաև այն դեպքում, երբ այդ հանցանքի համար նախատեսված է հավասար պատիժ: Այս հարցը նույնպես բանավեճերի առիթ էր հանդիսանում, քանի որ մի շարք տեսաբաններ կարծում էին, որ հավասար պատիժ նախատեսված լինելու դեպքում առանձին որակում անհրաժեշտ չէ **[1, էջ 345-346]**: Հարկ է նշել սակայն, որ օրենսդրի նման մոտեցումը միանշանակ արդարացված է, քանի որ հավասար պատիժ նախատեսված լինելու դեպքում պահպանվող օբյեկտները հավասար արժեք են ներկայացնում, և յուրաքանչյուր օբյեկտին ունեցվող պետք է ստանա պատշաճ քրեաիրավական գնահատական:

Միևնույն ժամանակ, թեև Օրենսգրքում սահմանվել է բաղկացական հանցագործությունների դեպքում արարքների որակման կանոնը, այնուամենայնիվ գործնականում առաջանում են խնդիրներ, որոնք կարող են տեսական քննարկման առարկա դառնալ: Մասնավորապես՝ ինչպես պետք է որակվի արարքը այն դեպքում, երբ հիմնական հանցագործության բաղկացուցիչ մաս կազմող այլ հանցանքը հիմնական հանցագործությունում նախատեսված է ուղղակի ձևով, և ինչպես պետք է որակվի արարքը այն դեպքում, երբ դա նախատեսված է անուղղակի ձևով:

Քննարկենք կոնկրետ օրինակներով.

ա) Վերը հիշատակված ավազակության հանցակազմում բաղկացուցիչ հանցագործությունը փաստորեն բռնություն գործադրելուն կամ դա գործադրելու սպառնալիքին համարժեք վերը նշված հանցագործություններն են: Հաշվի առնելով նաև այն, որ Օրենսգրքը 3-րդ հոդվածում հստակ սահմանում է բռնության հասկացությունը՝ կարելի է պնդել, որ եթե բաղկացուցիչ արարքը ներառի որևէ հանցագործության հատկանիշներ, ապա դա անպայմանորեն պետք է լինի բռնություն կամ դա գործադրելու սպառնալիքին համարժեք վերը նշված հանցագործություններից որևէ մեկը: Այսինքն՝ այս բաղկացական հանցագործության դեպքում բաղկացուցիչ հանցանքը ուղղակի նախատեսված է հիմնական հանցագործության մեջ՝ հաշվի առնելով, որ բռնությունը և դա գործադրելու սպառնալիքը ուղղակի են և կոնկրետ: Նույնն է իրավիճակը նաև գողության որակյալ հանցակազմով նախատեսված տեխնիկական միջոցի, հատուկ հարմարեցված սարքավորման կամ այլ առարկայի կամ միջոցի գործադրմամբ կամ այլ եղանակով գույքի պաշտպանության կամ պահպանման համար նախատեսված սարքավորումը, համակարգը, կառույցը կամ այլ միջոցը ոչնչացնելով, վնասելով կամ շրջանցելով գողության դեպքում: Այստեղ նշված առարկաները ոչնչացնելու և վնասելու հատկանիշները համապատասխանում են 264-րդ հոդվածով նախատեսված գույքը ոչնչացնելու կամ վնասելու հանցակազմին, և այսպիսով գողությունը վերածում են բաղկացական հանցագործության: Այլ կերպ՝ գողության նշված որակյալ հանցակազմում գույքը ոչնչացնելը և վնասելը ուղղակիորեն են

նախատեսված, և միանշանակ առաջացնում են 264-րդ հոդվածով նախատեսված հանցակազմը, եթե, իհարկե, դրա արդյունքում խոշոր չափերի գույքային վնաս է պատճառվել: Այսպիսի դիրքորոշում է հայտնել նաև Վճռաբեկ դատարանը իր նախադեպային որոշումներից մեկով՝ մասնավորապես նշելով, որ բաղկացական հանցագործությունների դեպքում հանցակազմի ինքնուրույն հատկանիշներ պարունակող արարքն ուղղակիորեն նկարագրված է բուն հանցագործության դիսպոզիցիայում կամ դրա որակյալ տեսակ(ներ)ում, դրա բաղկացուցիչ մասն է կազմում, ուստի դրանք, իրենց ներքին միասնությամբ պայմանավորված, դիտարկվում են որպես մեկ հանցագործություն (բաղկացական հանցագործությունների օրինակ է ավազակությունը, մարդու թրաֆիքինգը կամ շահագործումը, սեքսուալ բնույթի բռնի գործողությունները և այլն) [4]: Թերևս պատահական չէ, որ Վճռաբեկ դատարանը օգտագործում է «ուղղակիորեն նախատեսված է» տերմինը և որպես բաղկացական հանցագործության օրինակներ նշում է ավազակությունը, մարդու թրաֆիքինգը կամ սեքսուալ բնույթի բռնի գործողությունները, որոնց դեպքում բռնություն գործադրելը կամ դա գործադրելու սպառնալիքը ուղղակիորեն նախատեսված է որպես հանցակազմի պարտադիր հատկանիշ: Կարծում ենք՝ Օրենսգրքով նախատեսված բաղկացական հանցագործության որակման կանոնը կիրառելի է հենց վերը նշված դեպքերում, երբ բաղկացուցիչ հանցագործությունը ուղղակիորեն է նախատեսված հիմնական հանցագործությունում: Այսինքն՝ եթե ավազակության դեպքում անձի առողջությանը պատճառվի ենթադրենք միջին ծանրության վնաս, ապա արարքը կորակվի որպես ավազակություն: Եթե անձի առողջությանը պատճառվի ծանր վնաս, ապա քրեաիրավական սանկցիաների համեմատության արդյունքում արարքը կորակվի հանցագործությունների համակցությամբ՝ որպես ավազակություն և առողջությանը ծանր վնասի պատճառում:

բ) Այլ է իրավիճակը, երբ բաղկացուցիչ հանցագործությունը հիմնական հանցագործությունում նախատեսված է անուղղակի ձևով: Սա նշանակում է, որ բաղկացուցիչ արարքը նախատեսված է այնպես, որ ուղղակիորեն չի ենթադրում որևէ կոնկրետ հանցագործություն, այլ որևէ հանցագործություն հանդիսանում է տվյալ հանցագործության պարտադիր հատկանիշի դրսևորումներից որևէ մեկը: Այդպիսի օրինակ է կեղծ արժույթ իրացնելու հանցակազմը, որի օբյեկտիվ կողմի դրսևորումներից մեկն էլ հանցակազմով նախատեսված առարկաներն իրացնելն է: Այս հանցակազմում իրացնելու հատկանիշը կարող է դրսևորվել տարբեր գործողություններով, օրինակ՝ գնումներ կատարելու, նշված առարկաները փոխառությամբ տալու, փոխանակելու, նվիրելու և որևէ այլ ձևով մեկ ուրիշին հանձնելու եղանակով: Ստացվում է, որ իրացնելու հատկանիշը կարող է իր մեջ պարունակել այլ հանցանքի հատկանիշներ, օրինակ խարդախության, սակայն ոչ միշտ: Այսինքն՝ տվյալ հանցակազմում իրացնելու հատկանիշը կարող է դրսևորվել հանցավոր կամ ոչ հանցավոր ձևով, և թեև հանցավոր՝ օրինակ՝ խարդախության ձևով դրսևորվելու դեպքում հանցավոր արարքը դառնում է կեղծ արժույթ իրացնելու բաղկացուցիչ մաս, այնուամենայնիվ դա չի կարող դիտարկվել որպես բաղկացական հանցագործություն:

Այլ օրինակ է մարդուն առևանգելու հանցակազմը, որտեղ որպես հանցագործության եղանակ նախատեսված է արարքի կատարումը մարդու կամքին հակառակ կամ կամքն անտեսելով: Կամքին հակառակ եղանակը կարող է դրսևորվել տարբեր գործողություններով, օրինակ բռնություն գործադրելով, բռնություն գործադրելու սպառնալիքով, շանտաժի, գույքը ոչնչացնելու, վնասելու կամ

վերցնելու սպառնալիքով, նյութական կամ այլ կախվածությունն օգտագործելով կամ հարկադրանքի այլ եղանակով: Սա նշանակում է, որ կամքին հակառակ հատկանիշի դրսևորումները տարբեր են, և միշտ չէ, որ այն պարունակում է այլ հանցանքի հատկանիշներ, և եթե նշված եղանակը դրսևորվի հանցավոր ձևով, օրինակ՝ առողջությանը միջին ծանրության վնաս պատճառելով, ապա դա նույնպես չի կարող դիտարկվել որպես բաղկացական հանցագործություն, թեև միջին ծանրության վնաս պատճառելը այդ դեպքում առևանգելու բաղկացուցիչ մասն է կազմում:

Համեմատության համար նշենք, որ եթե ավազակության դեպքում բռնություն գործադրելը կամ դա գործադրելու սպառնալիքը ուղղակիորեն նախատեսված է որպես արարքի կատարման եղանակ, ապա մարդուն առևանգելու հանցակազմում այդ եղանակը «կամքին հակառակ» եղանակի դրսևորումներից միայն մեկն է, և սրանով է պայմանավորված հիմնական հանցագործության բաղկացուցիչ մաս կազմող այլ հանցանքների դասակարգումը ուղղակիի և անուղղակիի:

Վերը նշված օրինակներում արարքի որակման առանձնահատկությունները հետևյալում են. մի շարք տեսաբանների կարծիքով Օրենսգրքով նախատեսված կանոնը կիրառելի է նաև այս դեպքում և բաղկացուցիչ մաս կազմող այլ հանցագործության որակումը կախված է տվյալ հանցագործությունների քրեաիրավական սանկցիաների համեմատությունից, որից ստացվում է, որ դրանք դիտարկվում են որպես բաղկացական հանցագործություններ: Այսինքն, եթե օրինակ մարդուն առևանգելու դեպքում նրա առողջությանը պատճառվում է միջին ծանրության վնաս, ապա արարքը պետք է որակվի միայն որպես մարդուն առևանգել: Կամ կեղծ արժույթ իրացնելու դեպքում եթե արարքը պարունակում է նաև խարդախության հատկանիշներ, ապա դա առանձին որակում չի պահանջում, և արարքը պետք է որակվի միայն որպես կեղծ արժույթ իրացնել [5, էջ 205-206, 6, էջ 102-103]:

Կարծում ենք՝ նշված դեպքերում բաղկացական հանցագործությունների որակման Օրենսգրքով նախատեսված կանոնը կիրառելի չէ, և յուրաքանչյուր նշված դեպքում արարքը պետք է որակվի հանցագործությունների համակցությամբ հետևյալ հիմնավորմամբ. բաղկացական հանցագործության էությունը նրանում է, որ բաղկացուցիչ այլ հանցանքը կլանվում է այն դեպքում, երբ դա ուղղակիորեն նախատեսված է հիմնական հանցագործության հատկանիշներով: Եթե հանցակազմը նախատեսում է արարքի կատարման այնպիսի ընդհանրական եղանակ (այստեղ եղանակ ասելով ի նկատի է ունեցվում ոչ միայն քրեաիրավական իմաստով արարքի կատարման եղանակը, այլ նաև արարքի դրսևորման ձևերի բազմազանությունը, օրինակ՝ իրացնելը), որը կարող է դրսևորվել և՛ հանցավոր, և՛ ոչ հանցավոր ձևով, նշանակում է, որ օրենսդիրը չի կարևորում որևէ կոնկրետ եղանակի դրսևորումը, և յուրաքանչյուր արարք պետք է ստանա իր առանձին քրեաիրավական որակումը, և եթե առկա են բոլոր հատկանիշները, արարքը պետք է որակվի հանցագործությունների համակցությամբ: Օրինակ վերը նշված դեպքերում արարքը պետք է որակվի որպես մարդուն առևանգել և առողջությանը միջին ծանրության վնաս պատճառել կամ կեղծ արժույթ իրացնել և խարդախություն:

Համեմատության համար նշենք, որ նախկին քրեական օրենսգրքում մարդուն առևանգելու եղանակ էր նախատեսված բռնություն գործադրելը կամ դա գործադրելու սպառնալիքը: Այսինքն՝

օրենսդիրը նախատեսել էր կոնկրետ եղանակ, որը, օրինակ միջին ծանրության վնաս պատճառելու դեպքում, կկլանվեր մարդուն առևանգելու հանցակազմում, որպեսզի չառաջանա նաև նույն արարքի համար կրկին դատվելու խնդիր: Նոր օրենսգրքում մարդուն առևանգելու եղանակը նախատեսված է «կամքին հակառակ» հատկանիշով: Այսինքն օրենսդիրը չի կոնկրետացնում եղանակը, որի պարագայում բռնություն գործադրելը կամ դա գործադրելու սպառնալիքը այդ եղանակի դրսևորումներից միայն մեկն է, և այս դեպքում արարքը պետք է որակվի հանցագործությունների համակցությամբ, և միաժամանակ չի առաջացնի նույն արարքի համար կրկին դատվելու խնդիր:

Եզրակացություն

Այսպիսով՝ արարքի բաղկացուցիչ մաս կազմող այլ հանցանքները պայմանականորեն բաժանվում են երկու խմբի՝ հանցանքներ, որոնք նախատեսված են ուղղակիորեն և կազմում են բաղկացական հանցագործություններ, և որոնց նկատմամբ է միայն կիրառելի աշխատանքում նշված Օրենսգրքով նախատեսված կանոնը, և հանցանքներ, որոնք նախատեսված են անուղղակի ձևով, չեն կազմում բաղկացական հանցագործություններ, և Օրենսգրքով նախատեսված կանոնը կիրառելի չէ դրանց նկատմամբ: Այս եզրահանգման համար հիմք են հանդիսանում Վճռաբեկ դատարանի՝ բաղկացական հանցագործություններին վերաբերող սույն աշխատանքում վերլուծված որոշումը, ինչպես նաև քրեաիրավական նորմերի համեմատական վերլուծությունը՝ հաշվի առնելով օրենսդրի մոտեցումները և հետապնդած նպատակը Օրենսգրքում հանցակազմի հատկանիշներ նախատեսելիս:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Առաքելյան Ս., Խաչիկյան Հ., Ղազինյան Գ., Մաղաքյան Ն., Քրեական իրավունք, Ընդհանուր մաս, ԵՊՀ, 2012թ., 619 էջ
2. Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսգիրք, 2021թ.
3. Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսգիրք, 2003թ.
4. ՀՀ Վճռաբեկ դատարան, ՍԴ/0129/01/20 որոշում, 2023թ.
5. Առաքելյան Ս., Բարսեղյան Ա., Մարդու դեմ ուղղված հանցագործություններն ըստ ՀՀ քրեական նոր օրենսգրքի, ՀՀ Արդարադատության ակադեմիա, 2023թ., 444 էջ 6. Առաքելյան Ս., Բաղդասարյան Գ., Պետրոսյան Պ., Սեփականության դեմ ուղղված հանցագործություններն ըստ ՀՀ քրեական նոր օրենսգրքի, ՀՀ Արդարադատության ակադեմիա, 2024թ., 207 էջ

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՔՐԵԱԿԱՏԱՐՈՂԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ԲԱՐԵՓՈԽՈՒՄՆԵՐԻ ՎՐԱ ԽԿԿ
ԶԵԿՈՒՅՑՆԵՐԻ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ**

ԷԼԵՆ ԱՍԱՏՐՅԱՆ

ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետ, 3-րդ կուրս

elen.asatryan@edu.ysu.am

Ամփոփագիր

ՀՀ-ում քրեակատարողական համակարգը չի կարող արդյունավետ գործել միայն պատժի կիրառմամբ, քանի որ հանցագործությունների կանխարգելումը պահանջում է խորը վերլուծություն և պատճառների չեզոքացում: Համակարգի նպատակային գործունեությունը կախված է պետական մակարդակով, այդ թվում՝ քրեական և քրեակատարողական օրենսդրությամբ սահմանված երաշխիքներից, որոնք պետք է արտացոլեն միջազգային լավագույն փորձը, իրավագիտակցության մակարդակը և մարդու իրավունքների նկատմամբ հարգանքը: Քրեակատարողական հիմնարկներում պատժի հիմնական նպատակը պետք է լինի դատապարտյալի ուղղումը և վերջինիս վերասոցիալականացումը, ոչ թե՛ անմարդկային և նվաստացուցիչ վերաբերմունքը: Խտրականության բացառումը, վերասոցիալականացման ծրագրերն և կրթության հասանելիությունն առանցքային են այս նպատակներին հասնելու համար: Խոշտանգումների և անմարդկային կամ արժանապատվությունը նվաստացնող վերաբերմունքի կամ պատժի կանխարգելման եվրոպական կոմիտեն (այսուհետ՝ ԽԿԿ) ուսումնասիրում է ոլորտային խնդիրները և իր ամենամյա զեկույցներում տալիս համապատասխան առաջարկություններ: Սակայն այդ առաջարկություններից միայն որոշներն են ամրագրվել հանրապետության օրենսդրական բարեփոխումների արդյունքում: Հատկանշական է, որ ԽԿԿ-ի զեկույցներում բազմիցս արձանագրվել են խախտումներ, որոնք ոչ միայն չեն ապահովում դատապարտյալների հիմնարար իրավունքների իրացումը, այլև լրջորեն խոչընդոտում են վերասոցիալականացմանը՝ խորացնելով մեկուսացման զգացումը, օտարացումը հասարակությունից և հետագա կրկնահանցագործության ռիսկը: Այս աշխատանքի շրջանակներում վերլուծվում են ոլորտի վերջին նորամուծությունները և ապագա զարգացման միտումները՝ ներկայացնելով տեսական և գործնական մակարդակներում առկա տարբերությունները, վարչակազմի վերաբերմունքը դատապարտյալների նկատմամբ, կրթական և այլ վերասոցիալականացման ծրագրերի իրականացումը, ինչպես նաև դրանց արդյունքները:

Բանալի բառեր: դատապարտյալ, քրեակատարողական հիմնարկներ, օրինապահ վարքագծի ձևավորում, ԽԿԿ, մասնագիտական կրթություն, վերասոցիալականացում

THE IMPACT OF CPT REPORTS ON THE REFORM OF ARMENIA'S PENITENTIARY SYSTEM

ELEN ASATRYAN

Third-year undergraduate student of the Faculty of Law, YSU

elen.asatryan@edu.y-su.am

Abstract

The penitentiary system in the Republic of Armenia cannot function effectively only through the use of punishment, as crime prevention requires in-depth analysis and neutralization of the causes. The purposeful operation of the system depends on the guarantees established at the state level, including by criminal and penitentiary legislation, which should reflect international best practices, the level of legal awareness and respect for human rights. The main goal of punishment in penitentiary institutions should be the correction and resocialization of the convict, not inhuman and degrading treatment. The exclusion of discrimination, resocialization programs and access to education are key to achieving these goals. The European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment studies sectoral issues and makes relevant recommendations in its annual reports. However, only some of these recommendations have been enshrined as a result of the republic's legislative reforms. It is noteworthy that the CPT reports have repeatedly recorded violations that not only do not ensure the realization of the fundamental rights of convicts but also seriously hinder resocialization, deepening the feeling of isolation, alienation from society and the risk of further recidivism. This work analyzes the latest innovations in the field and future development trends to present the differences existing at the theoretical and practical levels, the attitude of the administration towards the implementation of educational and other resocialization programs, as well as their results.

Keywords: convict, penitentiary institutions, formation of law-abiding behavior, CPT, vocational education, resocialization.

ВЛИЯНИЕ ДОКЛАДОВ ЕКПП НА РЕФОРМЫ ПЕНИТЕНЦИАРНОЙ СИСТЕМЫ АРМЕНИИ

ЭЛЕН АСАТРЯН

Студентка третьего курса юридического факультета ЕГУ

elen.asatryan@edu.ysu.am

Абстракт

Уголовно-исполнительная система Республики Армения не может эффективно функционировать только посредством применения наказания, поскольку предотвращение преступлений требует глубокого анализа и нейтрализации причин. Целенаправленное функционирование системы зависит от гарантий, установленных на государственном уровне, в том числе в уголовном и пенитенциарном законодательстве, которое должно отражать международный опыт, уровень правосознания и уважения прав человека. Основной целью наказания в пенитенциарных учреждениях должно быть исправление и ресоциализация осужденного, а не бесчеловечное и унижающее достоинство обращение. Запрет дискриминации, программы ресоциализации и доступ к образованию являются ключом к достижению этих целей. Европейский комитет по предупреждению пыток и бесчеловечного или унижающего достоинство обращения или наказания рассматривает секторальные вопросы в своих ежегодных докладах и представляет рекомендации, лишь некоторые из которых были закреплены в результате законодательных реформ Республики. Примечательно, что в отчетах ЕКПП неоднократно фиксировались такие нарушения, которые не только не обеспечивают реализацию основных прав осужденных, но и серьезно затрудняют ресоциализацию, углубляя чувство изоляции, отчуждения от общества, а также риск дальнейшего рецидива. В рамках данной работы анализируются последние нововведения и тенденции будущего развития в данной области с целью представления различий на теоретических и практических уровнях, отношения администрации к осужденным, реализации образовательных и иных программ ресоциализации, а также их результаты.

Ключевые слова - осуждённый; пенитенциарные учреждения; формирование законопослушного поведения; ЕКПП; профессиональное образование; ресоциализация.

Ներածություն

Անձին դատապարտելը և պատիժ կիրառելը երբեք չեն սահմանափակվում միայն արդարության վերականգնմամբ կամ անձին պատժելով՝ ի պատասխան կատարված հանցագործության և հասարակությանը հասցված վնասի: Գրեթե բոլոր զարգացած հասարակություններն առաջնային են համարում հանցանք կատարած անձի վերասոցիալականացումը՝ որպես պատժի նպատակներին հասնելու պարտադիր բաղադրիչ: Հանցանք կատարած անձին դատապարտելիս և պատիժ կիրառելիս առաջնային գաղափարը պետք է լինի ոչ միայն հասարակական արժեքների պաշտպանությունը, այլև այդ անձին վերադարձնելն ակտիվ և կառուցողական սոցիալական կյանքի: Սակայն, որքան էլ այս գաղափարն ընդունված է հասարակության շրջանակներում, դրա գործնական իրականացումը բազմաթիվ խոչընդոտների է հանդիպում: Հայաստանի Հանրապետության քրեակատարողական համակարգում առկա են համակարգային խնդիրներ, որոնք անհամեմատելիորեն բարդացնում են վերասոցիալականացման ամբողջ գործընթացը: Դրանք ոչ միայն ինստիտուցիոնալ ու իրավական բնույթի թերություններ են, այլև կապված են դատապարտյալների կենսապայմանների, մարդկային ռեսուրսի պակասի, վարչակազմի ոչ բարեխիղճ մոտեցման, ինչպես նաև վերասոցիալականացման ծրագրերի անհետևողականությամբ կամ շատ հաճախ նույնիսկ դրանց բացակայությամբ: Սույն հետազոտության շրջանակներում ներկայացվող վերլուծությունների հիմքում ընկած են ինչպես նորմատիվ իրավական ակտերը, այնպես էլ ոլորտային տարբեր ժամանակների զեկույցները, որոնք օգնում են պատկերացում կազմել քրեակատարողական համակարգի, օրենսդրության բարելավման անհրաժեշտության և հրատապության վերաբերյալ:

Հիմնական հետազոտություն

Աշխարհում ընդունված է այն մոտեցումը, որ քրեական պատասխանատվության պետք է ենթարկվի հանցագործության կատարման մեջ մեղավոր ճանաչված անձը: Յավոք, միայն պատժի կիրառմամբ հնարավոր չէ կանխել հանցանքների կատարումը: Պատճառները խորն են թաքնված և անհրաժեշտ է չեզոքացնել դրանք: Վերոնշյալ գաղափարների ներքո, իհարկե, չթերագնահատենք պատժի նշանակությունը և ազդեցությունը: Պետության սոցիալական քաղաքականության տեսակներից է մոտեցումները հանցավորության դեմ պայքարի բնագավառում, որը հանցավորության նկատմամբ պետության վերահսկողության խնդիրների, սկզբունքների, ձևերի և եղանակների ամբողջություն է **[6, էջ 12]**: Որպես հանցավորության դեմ պայքարի քաղաքականության բաղկացուցիչ մաս՝ քրեակատարողական քաղաքականությունն ամբողջացնում է քրեական պատիժներ կատարելիս պետության գործունեության ձևերը, եղանակները, սկզբունքները, նպատակները և հիմնական ուղղությունները, ինչպես նաև դատապարտյալի վերասոցիալականացումը և իրավահպատակ վարքագծի ձևավորումը, նոր հանցագործությունների կանխումը և այլն **[5, էջ 20]**: Պատժի համակարգը չի կարող գործել առանց դրա համար պետական մակարդակով նախատեսված երաշխիքների, որոնցից են քրեական և քրեակատարողական օրենսդրությունները: Ընթացիկ ոլորտային բարեփոխումները հիմնվում են երկրի պատմական, սոցիալ-տնտեսական, քաղաքական, իրավական և հասարակական ինստիտուտների զարգացումների, վերջիններիս միտումների, իրավագիտակցության մակարդակի, իրավունքի և օրենքի նկատմամբ հարգանքի, մարդու

իրավունքների զարգացման միջազգային փորձի և ներպետական օրենսդրությունում դրա ներդրման գործընթացի վրա: Պատժի կատարմամբ (հատակապես ազատազրկման դեպքում) սահմանափակվում են անձի որոշ քաղաքացիական ու հիմնարար սահմանադրական իրավունքներ: Յուրաքանչյուր իրավական պետության մեջ նախատեսվում են անհրաժեշտ երաշխիքներ բոլոր քաղաքացիների, այդ թվում և դատապարտյալների իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանության համար [5, էջ 77]:

Դատապարտյալին քրեակատարողական հիմնարկում պահելու առաջնային նպատակը վերջինիս ուղղումն է՝ հասարակության, մարդու, համակեցության կանոնների նկատմամբ հարգալից վերաբերմունքի և օրինապահ վարքագծի ձևավորումը: Անձի ուղղումը չպետք է արտահայտվի բացասական վերաբերմունքով. բոլոր դեպքերում սա անընդունելի և դատապարտելի է: Պատժի անխուսափելիությունը և անձանց նկատմամբ առանց խտրականության, հարգալից վերաբերմունքը, վերասոցիալականացման ծրագրերը խթան կհանդիսանան պատժի նպատակներին հասնելու համար: Դատապարտյալի վերասոցիալականացումը հոգեբանա-մանկավարժական, տնտեսական, թերապևտիկ, իրավաբանական, սոցիալական և կազմակերպական միջոցների երկարատև գործընթաց է, որն ուղղված է յուրաքանչյուր դատապարտյալի մեջ ձևավորելու պատժի կրումից հետո հասարակական կյանքում ընդգրկվելու համար անհրաժեշտ ունակություններ, հմտություններ և պատրաստակամություն [7, էջ 69]:

Համաձայն նախկին ՀՀ քրեական օրենսգրքի 57-րդ հոդվածի՝ կալանքը կարող է նշանակվել ոչ մեծ և միջին ծանրության հանցանքների համար նույն օրենսգրքի Հատուկ մասով նախատեսված դեպքերում՝ տասնհինգ օրից մինչև երեք ամիս ժամկետով և միայն այն դեպքում, երբ կալանավորումը որպես խափանման միջոց չի կիրառվել: 2004 թվականին ընդունված քրեակատարողական օրենսգրքի 56-րդ հոդվածով նախատեսվում էր, որ կալանքի դեպքում դատապարտյալի նախնական կամ միջին մասնագիտական կրթություն չի իրականացվում:

ԽԿԿ 2006 թվականի զեկույցում նշված է. «2005թ. մայիսից ի վեր ոչ մի հանրակրթական ծրագիր չի իրականացվել: Բանտի ղեկավարությունն այս իրավիճակը բացատրեց ուսուցչական հաստիքների ֆինանսավորման շուրջ համաձայնության բացակայությամբ և նշեց՝ դպրոցը կարող է վերաբացվել կրթության և գիտության նախարարության ենթակայությամբ» [8, էջ 35]:

Գրեթե բոլոր զեկույցներում ԽԿԿ-ն անդրադարձել է դատապարտյալներին հանրակրթությամբ ապահովելու հարցին: Ընդհուպ 2023 թվականի զեկույցում նշված է. «Կոմիտեն կրկին կոչ է անում Հայաստանի իշխանություններին վճռական քայլեր ձեռնարկել դատապարտյալների և կալանավորվածների գործունեության ծրագրերի մշակման ուղղությամբ: Նպատակն երաշխավորելն է, որ բանտարկյալները կարողանան օրվա ողջամիտ հատվածը (ութե՛ ժամ կամ ավելի) անցկացնեն իրենց խցերից դուրս՝ զբաղվելով կարիքներին հարմարեցված տարբեր բնույթի նպատակային գործունեությամբ» [11, էջ 20]:

2022 թվականին ընդունված ՀՀ քրեակատարողական օրենսգրքի 43-րդ հոդվածով սահմանված է, որ կարճաժամկետ ազատազրկման դեպքում դատապարտյալի համար

մասնագիտական կրթական ծրագրեր չեն իրականացվում, իսկ հանրակրթությունն իրականացվում է միայն անչափահաս դատապարտյալների համար:

Վերոնշյալ կարգավորումները փաստում են, որ հին և նոր քրեակատարողական օրենսգրքերը կրթությունը, համարելով վերասոցիալականացման կարևոր բաղադրատարր, միևնույն ժամանակ կալանքի կամ կարճաժամկետ ազատազրկման դեպքում այն ծրագրի պարտադիր մաս չէին (չեն) նախատեսում: Օրինակ՝ Ֆինլանդիայում բանտարկյալներին տրամադրվում է ուսման տարբեր ծրագրեր, և հատկապես կարճաժամկետ ազատազրկման դեպքում (անկախ դատապարտյալի տարիքից) առաջադրվում են պարտադիր ուսումնական ծրագրեր: Անկախ անազատության մեջ պահելու ժամկետից անձը ձեռք է բերում դատապարտյալի կարգավիճակ: Միգուցե, անազատության մեջ գտնվողը պատժի ժամկետով պայմանավորված չգիտակցի իր արարքի հակաիրավականությունը և կանխարգելիչ միջոցների բացակայությամբ ազատվելուց հետո նոր հանցանք կատարի: Բացասական հետևանքները կանխարգելելու համար օրենսդրությունը պետք է զարգանա այն ուղով, որ կրթությունը (մասնագիտական կրթությունը) լինի դատապարտյալի (կալանավորվածի) պարտականությունը և դրա իրագործման նկատմամբ հատուկ հսկողություն սահմանվի:

2004 թվականին ընդունված ՀՀ քրեակատարողական օրենսգրքի 13-րդ հոդվածով նախատեսված է դատապարտյալի բարեկիրթ վերաբերմունքի արժանանալու իրավունքը: Այս իրավունքին համապատասխանում է ոստիկանի, քննիչի և հատկապես քրեակատարողական հիմնարկի աշխատակցի կողմից հարգալից վերաբերմունք ցուցաբերելու պարտականությունը:

ԽԿԿ-ն 2010 թվականի զեկույցում անդրադարձել է հետևյալ խնդրին. «ԽԿԿ-ն խորհուրդ է տալիս «Նուբարաշեն» քրեակատարողական հիմնարկում աշխատող անձնակազմին պարբերաբար հիշեցնել, որ բանտարկյալների նկատմամբ դաժան վերաբերմունքն անընդունելի է և դաժան վերաբերմունքի դիմելը խստագույնս կպատժվի» [9, էջ 32]:

ԽԿԿ-ի 2023 թվականի զեկույցում նշվում է. «Մյուս մեղադրանքները վերաբերում էին ֆիզիկական դաժան վերաբերմունքին՝ հիմնականում բռնցքներով, ապտակներով և ոտքերով օպերատիվ քաղաքացիական հազուստով ոստիկանների կողմից ոստիկանական հաստատությունում նախնական հարցաքննության ընթացքում, կամ մի դեպքում՝ դատարանի պահման խցում» [11, էջ 10]:

Օրենսդրական կարգավորումն անհրաժեշտ է լայն մեկնաբանել, **բարեխղճությունը և բարեկրթությունը** դիտարկել ոչ միայն որպես անմարդկային վերաբերմունքի կիրառման արգելք, այլև որպես քրեակատարողական հիմնարկի աշխատակիցների կողմից սրտացավ, անհատական մոտեցմամբ հասարակությունում վերաինտեգրման ծրագրերի իրականացում:

ԽԿԿ-ն իր զեկույցներում անդրադառնում է ցմահ դատապարտյալներին, որոնք մեկուսացված էին այլ դատապարտյալներից: 2010 թվականի զեկույցում նշված է. «Խցերը փոքր էին, բնական լույսի հասանելիությունը սահմանափակ էր, արտաքին տեսարան չկար (պատուհանները նայում էին պատին): Խցերից մեկը կեղտոտ էր, լցված մկներով, իսկ կոտրված ծորակից անընդհատ ջուր էր հոսում: Ի պատասխան ԽԿԿ հարցումներին Հայաստանի իշխանությունները տեղեկացրին, որ ձեռնարկվում են միջոցառումներ (բնական լույսի հասանելիության բարելավում, ջրի ծորակի վերանորոգում և խցի ախտահանում): Այնուամենայնիվ, հիմնարար խնդիրը մնում է չլուծված: ԽԿԿ-ի

համար խիստ մտահոգիչ է, որ ցմահ ազատազրկվածներին տրամադրվող գործունեության ռեժիմի հետ կապված որևէ առաջընթաց չի գրանցվել: Արտախցային ոչ մի գործունեությունն չէր առաջարկվում, ոչ մի բանտարկյալ աշխատանք չի ունեցել: Նրանց հիմնական գործունեությունը հեռուստացույց դիտելն ու գրքեր կարդալն է» **[10, էջ 35]:**

Ցմահ դատապարտվածներն ամենախոցելիներն են: Նրանց հետ պետք է տարվեն անհատական հոգեբանական (այդ թվում՝ էմոցիոնալ տատանումներին դիմակայելու հմտությունների ուսուցում) ու սոցիալական աշխատանքներ:

ԽԿԿ զեկույցներում կարևորվել է դատապարտյալի շուրջօրյա բժշկական օգնություն ստանալու իրավունքը: 2011 թվականի զեկույցում նշվում է. «Բժիշկը երկուշաբթիից ուրբաթ աշխատում էր 8-9 ժամ հերթափոխով, իսկ այդ ժամերից դուրս հերթապահում էր: Այնուամենայնիվ, գիշերը և հանգստյան օրերին հաստատությունում բժշկական պատրաստվածություն ունեցող անձնակազմ չի եղել: Ոչ բժիշկը, ոչ էլ բուժքույրը չեն հաճախել պարբերական վերապատրաստման դասընթացների» **[10, էջ 43]:**

Կարևորագույն իրավունքը մինչ օրս ամբողջ ծավալով չի ապահովվում, օրինակ՝ «Աբովյան» քրեակատարողական հիմնարկում ատամնաբույժի (ատամնաբույժի բնակության վայրը հեռու է հիմնարկից) այցելում է միայն կանչի դեպքում: Անկախ բժշկի մասնագիտությունից կամ նրա անհրաժեշտությունից, պետք է նախատեսվի նրա շուրջօրյա ներկայությունը հիմնարկում՝ ցերեկային և գիշերային հերթափոխով: ԽԿԿ զեկույցների ազդեցությամբ կատարվել են օրենսդրական փոփոխություններ, ցավոք, դրանք նախատեսվել են տեսական մակարդակում: Բարեփոխումների կիրառումը գործնականում երբեմն ոչ պատշաճ է իրականացվում՝ չարտացոլելով դրանց բուն էությունը:

Եզրակացություն

Ամբողջ վերոգրյալը հիմքում ունենալով՝ հանգում ենք այն հետևության, որ

- Դատապարտյալներին մասնագիտական կրթությամբ ապահովելը պետք է լինի պետության օրենսդրական պարտականությունը (մասնագիտական առարկաներ, լեզուներ, արհեստ և այլն):
- Անհրաժեշտ է այնպիսի պետական ծրագրերի ներդրումը, որոնք կապահովեն պատիժը կրած դատապարտյալին իր մասնագիտական կրթությանը համապատասխան աշխատանքով:
- Հարկավոր է գործնականում ապահովել անազատության մեջ գտնվող անձանց շուրջօրյա բժշկական օգնություն ստանալու իրավունքը:
- Հոգևոր աջակցության տրամադրումը և ներքին խաղաղության խթանումը (ամենօրյա պատարագի իրականացում, զրույց հոգևորականի հետ) անհրաժեշտ է դիտարկել առաջնային ծրագրերի շարքում:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. ՀՀ Քրեակատարողական օրենսգիրք, ընդունվել է՝ 24.12.2004, ուժի մեջ է մտել՝ 10.02.2005, ՀՕ-60-Ն.
2. ՀՀ Քրեակատարողական օրենսգիրք, ընդունվել է՝ 15.06.2022, ուժի մեջ է մտել՝ 01.07.2022, ՀՕ-246-Ն.
3. ՀՀ Քրեական օրենսգիրք, ընդունվել է՝ 18.04.2003, ուժի մեջ է մտել՝ 01.08.2003, ուժը կորցրել է՝ 01.07.2022, ՀՕ-528-Ն.
4. ՀՀ Քրեական օրենսգիրք, ընդունվել է՝ 05.05.2021, ուժի մեջ է մտել՝ 01.07.2022, ՀՕ-199-Ն.
5. Խաչիկյան Հ.Մ., ՀՀ Քրեակատարողական իրավունք Երևան, ԵՊՀ իրատ., 2024, 389 էջ
6. Уголовно-исполнительное право Российской Федерации. Бриллиантов А. В., Курганов С.И. М., 2021, 329 էջ
7. «Մարդու առանձին սոցիալական իրավունքների պաշտպանության երաշխիքները ՀՀ 2015թ. փոփոխություններով Սահմանադրության համատեքստում» Միջազգային իրավունքի հայկական ասոցացիա Ֆրիդրիխ Էբերտ հիմնադրամ, Ժողովածու, Հ.Մ. Խաչիկյան Պատժի ենթարկված անձի վերասոցիալականացման հիմնախնդիրները ՀՀ-ում, Երևան, 2016.
8. The report on the 2006 periodic visit (document CPT/Inf (2007) [Digital source]
<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168066d074>) 17.04.2025
9. The report on 2010 periodic visit (document CPT/Inf (2011) [Digital source]
<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806844cd>) 16.04.2025
10. The report on 2011 periodic visit (document CPT/Inf (2012) [Digital source]
<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806844cd>) 17.04.2025
11. The report on the 2023 periodic visit (document CPT/Inf (2024) [Digital source]
<https://rm.coe.int/1680b257b2>) 17.04.2025

**ԽԿԿ ՀԱՆՁՆԱՐԱՐԱԿԱՆՆԵՐԸ ՈՐՊԵՍ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՔՐԵԱԿԱՏԱՐՈՂԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱՐԿՆԵՐՈՒՄ
ՄԱՐԴԱՍԻՐԱԿԱՆ ՎԵՐԱԲԵՐՄՈՒՆՔԻ ԽԹԱՆ**

ԻՎԵՏԱ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

ԵՊՀ Իրավագիտության ֆակուլտետի երրորդ կուրսի ուսանող

grigoryaniveta09@gmail.com

Ամփոփագիր

Հայաստանի Հանրապետությունը քրեակատարողական քաղաքականության ոլորտում՝ առաջնորդվելով ՀՀ Սահմանադրությամբ և օրենքներով, հաշվի է առնում միջազգային փորձը՝ քրեակատարողական հիմնարկներում դատապարտյալների կյանքը կազմակերպելիս: Խոշտանգումների կանխարգելման կոմիտեի խնդիրներից է երկրներում դատապարտյալների կենսապայմանների և ապրելակերպի մակարդակի բարձրացումը: Այդ նպատակով տեղի է ունենում ամենամյա այցեր, դիտարկումներ, խնդիրների վերհանում և արձանագրում, որոնք ամփոփվում են զեկույցներում՝ արձանագրելով իրավիճակը և տալով իրավիճակին համապատասխան հանձնարարականներ: Աշխատանքում ներկայացված է այդ հանձնարարականների կատարման արդյունքում ՀՀ քրեակատարողական հիմնարկներում աշխատանքի և կրթության ոլորտում հնարավոր դրակա ազդեցությունները: Ինչպես նաև, վերջիններիս բացակայության արդյունքում հնարավոր անցանկալի հետևանքները: Համապարփակ կերպով քննարկվել է ոլորտում առկա թերությունները, խոչընդոտները և դրանց հաղթահարման ուղիները՝ խնդիրների լուծման համար կատարելով ներկայիս իրավական վիճակի և հասրակական ընկալումների բազմակողմանի ուսումնասիրում և գնահատում, որի արդյունքում համապատասխան առաջարկություններ և եզրահանգումներ են ներկայացվել: ՀՀ քրեակատարողական համակարգի բարելավման քայլերից մեկն է հանձնարարականների հետևողական կատարումը, որը կնպաստի առավել մարդասեր քրեակատարողական համակարգ ունենալուն, դատապարտյալների վերասոցիալականացմանը և կրկնահանցագործությունների հետագա կանխմանը:

Հոդվածի նպատակն է նմանատիպ խնդիրների բարձրաձայնման միջոցով փորձել առավել տեսանելի դարձնել քրեակատարողական հիմնարկներում աշխատանքի և կրթության անհրաժեշտությունը և ոլորտում առկա խնդիրները: Նման և մի շարք այլ հարցերին առավել մանրամասն անրադարձ է կատարվել հոդվածում:

Բանալի բառեր՝ աշխատանք, կրթություն, դատապարտյալներ, քրեակատարողական հիմնարկ, վերասոցիալականացում, ԽԿԿ հանձնարարականներ

Զեկույցը նախատեսված է դատապարտյալների աշխատանքի և կրթության առանձնահատկությունների համարեքսություն

CPT RECOMMENDATIONS AS A STIMULUS FOR HUMANITARIAN APPROACHES IN THE PENITENTIARY INSTITUTIONS OF ARMENIA

IVETA GRIGORYAN

Third-year undergraduate student of the Faculty of Law, YSU

grigoryaniveta09@gmail.com

Abstract

The Republic of Armenia, in the field of penitentiary policy, is guided by the Constitution and national laws, taking into account international experience in organizing the lives of convicts in correctional institutions. One of the missions of the Committee for the Prevention of Torture is to improve the living conditions and lifestyle standards of prisoners in different countries. To this end, annual visits, observations, identification, and documentation of issues are carried out and summarized in reports that assess the situation and provide relevant recommendations. This paper presents the potential positive impacts of implementing such recommendations in the fields of employment and education within the penitentiary institutions of Armenia, as well as the possible negative consequences in case of their absence. A comprehensive analysis of existing deficiencies and obstacles is provided, along with approaches for overcoming them. The study includes a multifaceted assessment of the current legal framework and public perceptions, resulting in relevant suggestions and conclusions. One of the key steps in improving the Armenian penitentiary system is the consistent implementation of these recommendations, which would contribute to a more humane system, facilitate the reintegration of convicts, and prevent recidivism.

The aim of the article is to emphasize the necessity of employment and education in correctional facilities by highlighting the challenges in this sector. These and other related issues are discussed in detail throughout the study.

Keywords: work, education, prisoners, penitentiary institution, resocialization, CPT recommendations.

РЕКОМЕНДАЦИИ ЕКПП КАК СТИМУЛ ДЛЯ ГУМАННОГО ПОДХОДА В ПЕНИТЕНЦИАРНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ АРМЕНИИ

ИВЕТА ГРИГОРЯН

Студентка третьего курса юридического факультета ЕГУ

grigoryaniveta09@gmail.com

Абстракт

Республика Армения в области пенитенциарной политики руководствуется Конституцией и национальным законодательством, принимая во внимание международный опыт в организации жизни осужденных в исправительных учреждениях. Одной из задач Комитета по предотвращению пыток является повышение уровня условий жизни и образа жизни заключённых в разных странах. С этой целью проводятся ежегодные визиты, наблюдения, выявление и фиксация проблем, которые затем отражаются в отчетах с соответствующими рекомендациями. В данной работе представлены возможные положительные последствия выполнения этих рекомендаций в сфере труда и образования в пенитенциарных учреждениях Армении, а также возможные негативные последствия при их отсутствии. Проведен всесторонний анализ существующих недостатков и препятствий, а также предложены пути их преодоления. В исследовании дана комплексная оценка текущей правовой ситуации и общественных восприятий, на основании чего представлены соответствующие предложения и выводы. Одним из шагов по улучшению пенитенциарной системы Армении является последовательное выполнение данных рекомендаций, что будет способствовать созданию более гуманной системы, ресоциализации осужденных и предотвращению повторной преступности.

Цель статьи — акцентировать внимание на необходимости обеспечения занятости и образования в исправительных учреждениях через выявление и анализ существующих проблем. Этим и другим вопросам уделяется подробное внимание в работе.

Ключевые слова: труд; образование; осуждённые; пенитенциарное учреждение; ресоциализация; рекомендации ЕКПП.

Ներածություն

Աշխատանքը և կրթությունը որպես մարդասիրական վերաբերմունք քրեակատարողական հիմնարկներում:

Աշխատանքը և կրթությունը (հատկապես խոսքը մասնագիտական կրթության և հմտությունների զարգացման մասին է) կարևորվում է վերասոցիալականացման տեսանկյունից: Վերջիններս ՔԿՀ-ներում կարևոր դեր են խաղում՝ հաջողությամբ հասարակությանը վերաինտեգրվելու և պատիժը կրելուց հետո օրինական և ինքնուրույն կյանք վարելու համար: Դատապարտյալներին աշխատանքի և կրթության մեջ ներգրավվելով՝ խթանում ենք ավելի նպաստավոր ՔԿ միջավայրի ստեղծմանը, քանի որ յուրաքանչյուրի համար կերաշխավորվի ողջամիտ զբաղվածություն և օրվա մեծ մասը կնվիրվեն դրան՝ իրենց կենսական ներուժը ուղղելով ավելի նպատակային և օգտակար գործողությունների, այլ ոչ հակաիրավական և բախումնային: Ի վերջո հանցագործությունների մի զգալի հատված կատարվում է հենց այս երկու գործոնների բացակայության հետևանքով, իսկ անազատության պայմաններում մենք չպետք է խրախուսենք նրանց այդ կենսակերպը, այլ ընդհակառակը՝ նրանց համար տեսանելի դարձնել կրթության դերը և թե ինչպես կարելի է գումար վաստակել և հասարակության մեջ ապրել ինքնուրույն վաստակով: Եվ իրապես պարապությունը որևէ լավ արդյունքի չի հանգեցնի և ոչ էլ կդաստիարակի անձանց, հակառակը՝ կնպաստի միայն բացասական հակումների զարգացմանը և հասարակությունից վերջնականապես մեկուսացմանը: Վերջինիս արդյունքը կլինի նաև անձի վերադաստիարակումը, քանի որ աշխատանքը և կրթությունը լավագույն միջոցն են անձին դաստիարակելու, ճիշտ ուղղու վրա դնելու, հանցագործությունները կանխելու, նրա իրավագիտակցությունը բարձրացնելու համար, ցույց տալով՝ որ ինքն էլ է մեկն այն սոցիումի, որից կտրվել է:

Աշխատանքը և կրթությունը քրեակատարողական հիմնարկներում (այսուհետ՝ ՔԿՀ), որպես մարդասիրական դրսևորում ունեն հատկապես երեք փոխկապակցված հատկանիշ. հոգեբանական, ֆիզիկական և սոցիալական:

Հոգեբանական տեսանկյունից անձին ապահովելով աշխատնաքով և կրթությամբ, նախ, զերծ ենք պահում հոգեբանական մեկուսացումից: Մարդը (երկարաժամկետ ազատազրկում) չի կարող կյանքի նկատմամբ ունենալ դրական ակընկալիքներ, եթե օրվա 23 ժամը անց է կացնում խցում կամ պարզապես մատնվել է անգործության: Նշենք նաև, որ հոգեբանական մեկուսացման արդյունքում ոմանք դիմում են ինքնասպանության կամ պարզապես ունենում են հոգեկան առողջության խնդիրներ: Մյուս կանոն կոմպոնենտը այն է, որ անձը կրթվելով կամ աշխատելով հեզեբանորեն պատրաստ է դառնում վերադառնալ հասարակություն:

Ֆիզիկական հատկանիշը սերտ փոխկապակցված է հոգեբանական հատկանիշի հետ և կարելի է ասել, որ ածանցվում է վերջինիցս: Անձը պետք է դրսևորի որոշակի ֆիզիկական ակտիվություն կամ առնվազն ժամանակ առ ժամանակ, օրվա ընթացքում փոխի իր միջավայրը, օրինակ՝ հաճախ դուրս գալով զբոսանքի, ինչպես նաև ունենալ տարբեր զբաղմունքներ, իսկ դրանց բացակայության հետևանքով վերոնշյալ հոգեբանական գործոնները անրադառնում են նաև մարդու ֆիզիկական առողջության վրա՝ պատճառ դառնալով մի շարք հիվանդություններ:

Սոցիալական հատկանիշը կանխորոշում է պատժի նպատակների իրագործումը: Աշխատանքի և կրթության միջոցով փորձ է արվում անձին վերաինտեգրել հասարակությանը: Ազատագրված անձի և կրթությունը, և աշխատանքը օգտակար է ոչ միայն իր, այլև հանրային շահերի համար: Նախ կրթության ապահովմամբ մենք ունենում ենք ևս մեկ կրթված քաղաքացի, ով իր գիտելիքները անազատությունից հետո կարող է ծառայեցնել հանրային շահերին: Նպաստում է իրավագիտակցության բարձրացմանը՝ արդյունքում կանխում ենք նրա վերադարձը ՔԿՀ (Վիկտոր Հյուգոն ասել է. «Ով բացում է դպրոցի դուռը, փակում է բանտին»): Բացի այդ էլ, աշխատանքի ապահովմամբ անձը վճարում է հարկեր, ինչ որ տեսանկյունից փոխհատուցում է պետությանը ՔԿՀ ում իր վրա ներդրված ծախսերը: Իսկ ազատվելուց հետո ունենում իր ինքնուրույն և օրինական եկամուտը:

Հիմնական մաս

ԽԿԿ հանձնարարականները որպես Հայաստանի քրեակատարողական հիմնարկներում մարդասիրական վերաբերմունքի խթան (աշխատանքի և կրթության համատեքստում):

ՀՀ Սահմանադրության 81-րդ հոդվածում ամրագրված է. «Հիմնական իրավունքների և ազատությունների վերաբերյալ Սահմանադրությունում ամրագրված դրույթները մեկնաբանելիս հաշվի է առնվում Հայաստանի Հանրապետության վավերացրած՝ մարդու իրավունքների վերաբերյալ միջազգային պայմանագրերի հիման վրա գործող մարմինների պրակտիկան» [1]:

ԽԿԿ Հայաստան այցեր է իրականացնում 2002 թվականից ի վեր: Կազմված զեկույցների արդյունքները պարտադիր հանձնարարականներ են իրավասու մարմինների համար, ինչը բխում է Սահմանադրության վերոնշյալ հոդվածից: Շարունակելով նույն տրամաբանությունը նշենք նաև, որ ԽԿԿ-ն առաջնորդվում է մի շարք չափանիշներով՝ [2] (որոնք կարող է արձանագրած լինի այլ երկրների վերաբերյալ իր զեկույցներում, բայց այնուամենայնիվ վերոնշյալ հոդվածի ուժով դրանք ևս պարտադիր են) ներառյալ Եվրոպական բանտերի կանոններով (որոնցից հաճախ նաև մեջբերումներ է կատարվել Հայաստանի վերաբերյալ իր զեկույցներում), որոնք ևս Սահմանադրության 81-րդ հոդվածի ուժով պարտադիր են:

Եվ ԽԿԿ-ն՝ իր զեկույցներում և Եվրոպայի բանտային կանոններում նշված է, որ անձինք պետք է աշխատանքի և կրթության ողջամիտ հնարավորություն ունենան, իսկ աշխատանքը իր բնույթով չպետք է պատժի բնույթ կրի, քանի որ ազատագրվումը իրենից արդեն իսկ պատիժ է ենթադրում: Իսկ կրթությունը և աշխատանքը դիտում են որպես վերասոցիալականացման և անազատությունից հետո կյանքը կառուցելու կարևոր գրավական: Դատապարտյալները պետք է օրվա 8 ժամը և ավելի անցկացնեն իրենց խցերից դուրս՝ զբաղվելով օգտակար գործով: Պարտադիր է նաև օրական առնվազն 1 ժամ բացօթյա տարածքում գտնվելը [3, էջ 14-16]:

ԽԿԿ-ն Հայաստանյան այցերի ժամանակ 2002 թվականից սկսաց ուումնասիրության առարկա է դարձրել նաև անազատության մեջ գտնվող անձանց աշխատանքի և կրթության հարցը: Դեռ 2002 թվականից արձանագրելով, որ ՀՀ ՔԿՀ-ներում դատապարտյալները իրենց օրվա մեծ մասը՝ 23 ժամը (1 ժամ բացօթյա զբոսանք) անցկացնում են խցերում, կամ զբաղվում են՝

թղթախաղերով, հեռուստացույց դիտելով, ընթերցանությամբ և մարզասրահ այցելելով: ԽԿԿ-ն նաև նշում է, որ նմանատիպ ծրագրերի բացակայությունը անմարդկային վերաբերմունքի դրսևորում կարող է դիտարկվել դատապարտյալների նկատմամբ. աշխատանքային և կրթական ծրագրերի մասնակցությունը անձանց հնարավորություն է տալիս ըստ իրենց վարքագծի՝ պայմանական վաղաժամկետ ազատվելու հնարավորությունից օգտվել: Հենապես ՔԿՀ-ներում նման ծրագրերի բացակայությունը զրկում է նրանց այդպիսի հնարավորությունից օգտվելու իրավունքից: Ցավով պետք է նշել, որ Կոմիտեն մինչև 2023 թվականը (վերջին այց) արձանագրում է նույն բացը, դրական տեղաշարժ նկատելով միայն տարածքների ապահովման, այսինքն տեխնիկական խնդիրների վերացման հարցում՝ հորդորելով իրավասու մարմիններին ներդնել բավականաչափ կրթական և աշխատանքային ծրագրեր՝ վերոնշյալ նպատակների իրականացման համար [4, էջ 14, 2]:

Ամփոփիչ մաս

Ամփոփելով վերոգրյալը՝ կարող ենք նշել, որ ԽԿԿ հանձնարարականները կատարելով կնպաստենք էապես ավելի մարդասիրական քրեակատարողական համակարգ ստեղծելուն: Այնուամենայնիվ պետք է ընդունել, որ աշխատանքը և կրթությունը պետք է դիտարկել համակարգային տեսանկյունից (այդ թվում ԽԿԿ հանձնարարականների և Եվրոպայի բանտային կանոնների համատեքստում):

ԽԿԿ հանձնարարականները աշխատանքի և կրթության հետ կապված հարցերում արձանագրել են հստակ նպատակ (որոշակի ուղղենշային ելքերով)՝ հնարավոր լուծումները վերապահելով իրավասու մարմիններին: Վերջիններիս համալիր ուսումնասիրության արդյունքում առաջարկում ենք հետևյալը.

1. Ունենալ դատապարտյալների հետ աշխատանքի և կրթության ոլորտում մշակված և հաստատված ընդհանուր ծրագիր, որի հիման վրա յուրաքանչյուր դատապարտյալի համար իր ունակություններից և նախասիրություններից ելնելով՝ ցուցաբերել անհատական մոտեցում:
2. Համագործակցություն մասնավոր, այդ թվում օտարերկրյա կազմակերպությունների հետ՝ աշխատատեղերի և կրթական ծրագրերի ներդրման համար:
3. Հոգեվիճակ. ՔԿՀ-ներում աշխատակից-բանտարկյալ հարաբերությունների կառուցում՝ հիմնված վստահության վրա, որին կարող է նպաստել ոչ միայն միջանձնային փոխհարաբերությունները և անձնակազմի արհեստավարժությունը, այլ նաև դատապարտյալների հետ ամենօրյա շփման մեջ գտնվող անձանց կողմից համազգեստի բացակայությունը, որը հավատ կներշնչի վերջիններիս նկատմամբ, իսկ ստեղծված մթնոլորտը միանշանակ կնպաստի անձանց շահագրգռվածությանը՝ աշխատանքի և կրթության հնարավորություններից օգտվելու համար: Բացի վերոնշյալից հոգևորականների առավել ներգրավվածության ապահովում՝ հաշվի առնելով վերջիններիս դրական ազդեցությունները դատապարտյալների վերասոցիալականացման հարցում. . .
4. Քրեակատարողական հիմնավորված քաղաքականության արդյունքում՝ գերծանրաբեռնվածության նվազեցում, որը կօգնի անազատության մեջ գտնվող անձանց նկատմամբ ավելի անհատական մոտեցում դրսևորել:

(Ավելի մանրամասն որոշներին անդրադարձ կա զեկույցներում):

Հետևապես եզրակացնում ենք, որ մեր Քրեակատարողական օրենսդրությունը նախատեսում է աշխատանքային և կրթական ծրագրերի ներդրման հնարավորությունը, բայց գործնականում արձանագրվում է նմանատիպ ծրագրերի բացակայություն: Ուստիս ԽԿԿ հանձնարարականներին հետևելը նպաստում է Հայաստանում մարդասիրական քրեակատարողական համակարգի կայացմանը՝ հանդիսանալով խթան ՔԿՀ-ներում մարդասիրական վերաբերմունքի համար: «Սիրիի քո ընկերոջը, ինչպես ինքդ քեզ».[5] մարդասիրությամբ պայքարեք հանցավորության դեմ:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. ՀՀ Սահմանադրություն ընդունվել է՝ 06.12.2015թ., ուժի մեջ է մտել՝ 22.12.2015թ-ին
2. ԽԿԿ չափանիշներ, CPT/Inf/E (2002) 1 - Rev. 2015,
<https://rilm.am/wp-content/uploads/2022/06/02d62f9426f1725ecb9525f656d0e6b3.pdf>
18.04.2025
3. Եվրոպական բանտային կանոններ (European prison rules, page 14-16) էջ 14-16,
<https://rm.coe.int/european-prison-rules-978-92-871-5982-3/16806ab9ae> 18.04.2025
4. ԽԿԿ 2023թ-ի զեկույցը, էջ 14, 21, <https://rm.coe.int/1680b257b2> 18.04.2025
5. Աստվածաշունչ, Մատթեոս 22:39,

**ՖԻԶԻԿԱԿԱՆ ԵՎ ԻՐԱՎԱԲԱՆԱԿԱՆ ԱՆՁԱՆՑ ՔՐԵԱԿԱՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ՈՐՈՇԱԿԻ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ՝ ԸՍՏ ՀՀ ՔՐԵԱԿԱՆ ՕՐԵՆՍԳՐՔԻ**

ՏԻԳՐԱՆ ԴԱՎԹՅԱՆ

Շիրակի պետական համալսարան

Հումանիտար գիտությունների ֆակուլտետ, իրավագիտություն,

մագիստրատուրա, 1-ին կուրս,

Էլ. փոստ՝ tigrandavtyan999@gmail.com

ԹԱԴԵՎՈՍՅԱՆ ՄԱՐՏԻՆ

Գիտական ղեկավար՝ ի. գ. թ., դոցենտ

Ամփոփագիր

Ժամանակակից աշխարհում ինչպես համաշխարհային, այնպես էլ ազգային տնտեսությունների հիմքը համարվում են իրավաբանական անձինք, քանի որ նրանց որոշումները որոշիչ նշանակություն ունեն ոչ միայն տնտեսական կյանքի, այլև սոցիալական, բնապահպանական, քաղաքական և այլ ոլորտների համար: 2022թ.-ի հուլիսի մեկից ուժի մեջ մտած ՀՀ քրեական օրենսգիրքը նախատեսում է իրավաբանական անձանց համար քրեական պատասխանատվություն նախատեսող դրույթներ, որոնք սկսեցին գործել 2023թ.-ի հունվարի մեկից, ինչով էլ պայմանավորվում է սույն հետազոտության արդիականությունը:

Հետազոտության նպատակն է պարզել ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց քրեական պատասխանատվության առանձնահատկությունները ՀՀ քրեական օրենսգրքում: Ըստ այսմ, առաջադրվել են հետևյալ խնդիրները՝

1. Պարզել և վերլուծել քրեական պատասխանատվության հասկացությունն ու ֆիզիկական անձանց նկատմամբ քրեական պատասխանատվության հիմքը ՀՀ քրեական օրենսդրությունում,
2. Բացահայտել և վերլուծել իրավաբանական անձի նկատմամբ ՀՀ քրեական օրենսդրությունում քրեական պատասխանատվության հիմքը, քրեական պատասխանատվությունը բացառելու և քրեական պատասխանատվությունից ազատելու հանգամանքները, իրավաբանական անձի նկատմամբ կիրառվող քրեաիրավական ներգործության միջոցների համակարգը և դրանք նշանակելիս հաշվի առնվող հանգամանքները, ինչպես նաև իրավաբանական անձի դատվածությունը:

Ուսումնասիրության առարկան հանդիսանում են ՀՀ քրեական օրենսդրությունում ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց քրեական պատասխանատվության առանձնահատկությունները:

Ուսումնասիրման համար կիրառվել են վերլուծության, համեմատության և համադրման գիտական մեթոդները:

Ուսումնասիրելով թեման կարող ենք հանգել հետևյալ հիմնական եզրահանգումներին և առաջարկություններին:

1. Իրավաբանական անձանց շահերը կարող են սպասարկվել ինչպես օրինավոր, այնպես էլ հանցավոր եղանակներով, ուստի նման իրավիճակում օրինաչափ է թվում քրեական օրենսդրության տարածումը ոչ միայն ֆիզիկական, այլև իրավաբանական անձանց վրա:
2. Այս համատեքստում հարկ է նկատել նաև, որ վարչական կամ քաղաքացիական պատասխանատվությունը հանցավոր արարքի պարագայում չի կարող բավարարել միջազգային փաստաթղթերից բխող պահանջները և հանդիսանալ համաչափ և արդյունավետ ներգործության միջոց, ուստի օրինաչափ է թվում քրեական օրենսդրության տարածումը ոչ միայն ֆիզիկական, այլև իրավաբանական անձանց վրա:
3. Իրավաբանական անձանց քրեական պատասխանատվության վերաբերյալ Օրենսգրքի դրույթները հնարավոր է կատարելագործել, մասնավորապես՝ ցանկալի է, որ կազմակերպությունը ենթակա լինի պատասխանատվության՝ անկախ հանցագործություն կատարած ֆիզիկական անձի նույնականացման հանգամանքից, որպեսզի նվազագույնի հասցվեն իրավաբանական անձի՝ քրեական պատասխանատվությունից խուսափելու հնարավոր դեպքերը:

Բանալի բառեր. քրեական պատասխանատվության հիմք, ֆիզիկական անձ, իրավաբանական անձ, հանցանք, հանցակազմ, քրեաիրավական ներգործության միջոցներ:

ON CERTAIN FEATURES OF CRIMINAL LIABILITY OF PHYSICAL AND LEGAL PERSONS ACCORDING TO THE CRIMINAL CODE OF THE RA

TIGRAN DAVTYAN

Shirak State University, Faculty of Humanities, Law, Master's degree, 1st year,

MARTIN TADEVOSYAN

Scientific advisor:, Candidate of Law, Associate Professor

E-mail address: tigrandavtyan999@gmail.com

Abstract

In the modern world, legal entities are considered the basis of both the global and national economies, since the decisions they make are of decisive importance not only for economic life, but also for social, environmental, political and other spheres. The Criminal Code of the Republic of Armenia, which entered into force on July 1, 2022, provides for provisions establishing criminal liability for legal entities that began operating on January 1, 2023, which determines the relevance of this study.

The purpose of the study is to identify the features of criminal liability of individuals and legal entities in the Criminal Code of the Republic of Armenia. Accordingly, the following problems were posed:

1. To clarify and analyze the concept of criminal liability and the grounds for criminal liability of individuals in the criminal legislation of the Republic of Armenia,
2. To identify and analyze the grounds for criminal liability in the criminal legislation of the Republic of Armenia in relation to a legal entity, circumstances excluding criminal liability and exemption from criminal liability, the system of criminal-legal measures applied to a legal entity and the circumstances taken into account when assigning them, as well as the conviction of a legal entity.

The subject of the study is the peculiarities of criminal liability of individuals and legal entities under the criminal legislation of the Republic of Armenia.

The study used scientific methods of analysis, comparison and contrast.

By studying the topic, we can come to the following main conclusions and recommendations.

1. The interests of legal entities can be ensured by both legal and criminal means, therefore, in such a situation, it seems natural to extend the criminal legislation not only to individuals, but also to legal entities.
2. In this context, it should also be noted that administrative or civil liability in the event of a criminal act cannot meet the requirements arising from international documents and be a proportionate and effective means of influence, therefore it seems natural to extend criminal legislation not only to individuals but also to legal entities.
3. The provisions of the Code on criminal liability of legal entities can be improved, in particular, it is desirable that an organization be subject to liability regardless of the identification of the person who committed the crime, in order to minimize possible cases of a legal entity evading criminal liability.

Keywords: basis of criminal liability, physical person, legal entity, crime, criminal offense, means of criminal-legal influence.

О НЕКОТОРЫХ ОСОБЕННОСТЯХ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ФИЗИЧЕСКИХ И ЮРИДИЧЕСКИХ ЛИЦ ПО УГОЛОВНОМУ КОДЕКСУ РА

ТИГРАН ДАВТЯН

Ширакский государственный университет, Факультет гуманитарных наук, Юриспруденция,

магистратура, 1-й курс

Эл. адрес: tigrandavtyan999@gmail.com

МАРТИН ТАДЕВОСЯН

Научный руководитель

кандидат юридических наук, доцент,

Аннотация

В современном мире юридические лица считаются основой как мировой, так и национальной экономики, поскольку принимаемые ими решения имеют решающее значение не только для экономической жизни, но и для социальной, экологической, политической и других сфер. В Уголовном кодексе Республики Армения, вступившем в силу с 1 июля 2022 года, предусмотрены положения, устанавливающие уголовную ответственность для юридических лиц, которые начали действовать с 1 января 2023 года, что обуславливает актуальность данного исследования.

Целью исследования является выявление особенностей уголовной ответственности физических и юридических лиц в Уголовном кодексе Республики Армения. Соответственно, были поставлены следующие проблемы:

1. Уточнить и проанализировать понятие уголовной ответственности и основания уголовной ответственности физических лиц в уголовном законодательстве Республики Армения,
2. Выявить и проанализировать основания уголовной ответственности в уголовном законодательстве Республики Армения в отношении юридического лица, обстоятельства, исключющие уголовную ответственность и освобождение от уголовной ответственности, систему мер уголовно-правового воздействия, применяемых к юридическому лицу, и обстоятельства, учитываемые при их назначении, а также осуждение юридического лица.

Предметом исследования являются особенности уголовной ответственности физических и юридических лиц по уголовному законодательству Республики Армения.

В исследовании использовались научные методы анализа, сравнения и сопоставления.

Изучая тему, можно прийти к следующим основным выводам и рекомендациям.

1. Интересы юридических лиц могут обеспечиваться как правовыми, так и уголовными способами, поэтому в такой ситуации представляется естественным распространение уголовного законодательства не только на физических, но и на юридических лиц.
2. В этом контексте также следует отметить, что административная или гражданско-правовая ответственность в случае совершения уголовного деяния не может отвечать требованиям, вытекающим из

международных документов, и быть соразмерным и эффективным средством воздействия, поэтому представляется закономерным распространение уголовного законодательства не только на физических, но и на юридических лиц.

3. Положения Кодекса об уголовной ответственности юридических лиц могут быть усовершенствованы, в частности, желательно, чтобы организация подлежала ответственности независимо от установления лица, совершившего преступление, в целях минимизации возможных случаев уклонения юридического лица от уголовной ответственности.

Ключевые слова: основание уголовной ответственности, физическое лицо, юридическое лицо, преступление, уголовное правонарушение, средства уголовно-правового воздействия.

Քրեական պատասխանատվության հասկացության վերաբերյալ իրավաբանական գրականության մեջ չկա միասնական կարծիք: Հեղինակների մի մասը գտնում է, որ քրեական պատասխանատվությունը պետական հարկադրանքի միջոց է, մյուս խումբը քրեական պատասխանատվությունը նույնացնում է քրեաիրավական հարաբերության հետ, իսկ հեղինակների երրորդ խումբը գտնում է, որ քրեական պատասխանատվությունը քրեաիրավական հարաբերության միայն մի տարրն է [3, էջ 77-78]:

Քրեական պատասխանատվությունն առկա է ոչ միայն այն դեպքերում, երբ մեղադրական դատավճռով անձի նկատմամբ պատիժ է նշանակվում, այլ նաև այն դեպքերում, երբ մեղադրական դատավճիռը կայացվում է առանց պատիժ նշանակելու, կամ պատիժը նշանակվում է, բայց անձն ազատվում է պատիժը կրելուց: Օրինակ՝ պատիժը պայմանականորեն չկիրառելու դեպքում [3, էջ 78-79]:

Քրեական պատասխանատվությունը, ծագելով մեղադրական դատավճիռը կայացնելու պահից, ավարտվում է դատվածության վերացմամբ: Իսկ այն դեպքերում, երբ անձը պատիժ չի կրում, քրեական պատասխանատվությունը հանդես է գալիս որպես միանվագ՝ ակտ, որը ծագում և ավարտվում է դատավճիռը կայացնելու պահին: Հետևաբար, քրեական պատասխանատվությունը պետության քրեաիրավական արձագանքն է հանցանք կատարած անձի նկատմամբ [3, էջ 78-79]:

Ռուսաստանի Դաշնության քրեական օրենսգրքի հոդված 8-ում անդրադարձ է կատարվում է քրեական պատասխանատվության հիմքերին, որտեղ մասնավորապես նշվում է. «Քրեական պատասխանատվության հիմք է հանդիսանում այնպիսի արարքի կատարումը, որը պարունակում է սույն օրենսգրքով նախատեսված հանցագործության բոլոր տարրերը» [8]:

ՀՀ քրեական օրենսգրքի 14-րդ հոդվածի համաձայն՝ քրեական պատասխանատվության հիմքն ինչպես ավարտված, այնպես էլ չավարտված հանցանք կատարելն է: Այս մոտեցումը տարբերվում է քրեական նախկին օրենսգրքի 3-րդ հոդվածում տեղ գտած ձևակերպումից, որը սահմանում էր, որ «քրեական պատասխանատվության միակ հիմքը հանցանք, այսինքն՝ այնպիսի արարք կատարելն է, որն իր մեջ պարունակում է քրեական օրենքով նախատեսված հանցակազմի բոլոր հատկանիշները»: Օրենսգրքում տեղ գտած առկա մոտեցումն առավել հստակ է, իսկ քրեական նախկին օրենսգրքի կանոնակարգումից հետևում էր, որ քրեական պատասխանատվության հիմքը ավարտված հանցանքն է, քանի որ միայն ավարտված հանցանքն իր մեջ կարող է պարունակել քրեական օրենքով նախատեսված հանցակազմի բոլոր հատկանիշները, մինչդեռ ներկայումս օրենսդրորեն հստակեցվել է, որ քրեական պատասխանատվության հիմք են նաև հանցագործության նախապատրաստությունն ու հանցափորձը [2, էջ 42, 6, 7]:

Պետք է նշել, որ քրեական պատասխանատվության հիմքի վերաբերյալ ևս գրականության մեջ միասնական կարծիք չկա: Մասնագիտական գրականության մեջ արտահայտված է այն տեսակետը, թե քրեական պատասխանատվության միակ հիմքը հանցակազմն է: Դրան հակառակ մի խումբ հեղինակներ՝ արդարացիորեն գտնում են, որ քրեական պատասխանատվության միակ հիմքը հանցանքն է: Քանի որ կատարված արարքը փաստական երևույթն է, իսկ հանցակազմը՝ իրավաբանական պատկերացումն այդ երևույթի մասին և երկուսն էլ բնութագրում են հանցանքը,

ապա պատասխանատվության հիմքը հենց հանցանքն է: Այսպիսով, հանցագործությունը քրեական պատասխանատվության փաստական կամ սոցիալական հիմքն է, իսկ հանցակազմը՝ իրավաբանական: Քրեական պատասխանատվության ենթակա է այն անձը, որի կատարած արարքը հանցակազմի հատկանիշներ է պարունակում: Կատարված արարքում հանցակազմի հատկանիշների բացակայությունը կնշանակի քրեական պատասխանատվության հիմքի բացակայություն **[1, էջ 232, 3, էջ 80]**:

ՀՀ քրեական օրենսգրքի 15-րդ հոդվածում թվարկված են այն հանցանքների սպառիչ ցանկը, որոնց համար դրանք կատարած անձը կարող է ենթարկվել քրեական պատասխանատվության միայն հանցագործությունից տուժածի քրեական հայցի հիման վրա: Այդ հանգամանքը նշանակում է, որ քրեական պատասխանատվությունը, երբեմն կարող է պայմանավորված լինել հանցանքից տուժածի դիրքորոշումից **[2, էջ 43]**:

ՀՀ Քրեական օրենսգրքում տեղ է գտել նախկինում քրեական դատավարության օրենսգրքով կարգավորվող՝ տուժողի բողոքի հիման վրա հարուցվող գործերի շրջանակը քրեական օրենսգրքում զետեղելը: Մասնավորապես, քրեական օրենսգրքի 15-րդ հոդվածով սահմանում է, որ նախատեսված հանցանքը կատարած անձը կարող է ենթարկվել քրեական պատասխանատվության միայն հանցագործությունից տուժածի քրեական հայցի հիման վրա, բացառությամբ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքով նախատեսված դեպքերի: Բացառության նման դեպքեր կարող են լինել, օրինակ՝ ընտանիքում բռնության հատկանիշներով հանցանքները: Քրեական դատավարության նոր օրենսգիրքը որպես նման բացառություն է դիտում նաև այն դեպքերը, երբ կատարվել է քրեական օրենսգրքի 15-րդ հոդվածի 1-ին մասով նախատեսված հանցանք, սակայն անձն իր անօգնական վիճակի կամ ենթադրյալ վնաս պատճառողից կախվածության մեջ լինելու փաստի ուժով չի կարող պաշտպանել իր իրավաչափ շահերը **[2, էջ 42-43, 3, էջ 81-83]**:

ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 11-րդ հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ եթե նույն անձին վերագրվող արարքների մի մասը ենթակա է քրեական հետապնդման հանրային կարգով, իսկ մյուս մասը՝ մասնավոր կարգով, ապա քրեական հետապնդումն իրականացվում է հանրային կարգով: Նույն հոդվածի 4-րդ մասը սահմանում է, որ անկախ քրեական հայց ներկայացնելուց կամ քրեական հայցից հրաժարվելուց՝ դատախազն իրավասու է քրեական հետապնդում իրականացնելու հանրային կարգով՝ 1) ընտանիքում բռնության հատկանիշներով հանցանքներով, և 2) ՀՀ քր. օր-ի 15-րդ հոդվածի 1-ին մասով նախատեսված հանցանքներով, եթե անձն իր անօգնական վիճակի կամ ենթադրյալ վնաս պատճառողից վախվածության մեջ լինելու փաստի ուժով չի կարող պաշտպանել իր իրավաչափ շահերը **[3, էջ 83-84]**:

Հարկ է նշել, որ քրեական նոր օրենսգրքի 14-րդ հոդվածում իր ամրագրումը ստացած քրեական պատասխանատվության հիմքը վերաբերում է միայն ֆիզիկական անձանց պատասխանատվությանը, մինչդեռ իրավաբանական անձանց քրեական պատասխանատվության հիմքը սահմանված է քրեական օրենսգրքի 123-րդ հոդվածում **[8]**:

Իրավաբանական քրեական պատասխանատվությունը նորամուծություն է ՀՀ իրավական համակարգի համար: Իրավաբանական անձանց քրեական պատասխանատվության

անհրաժեշտությունը պայմանավորված է ՀՀ ստանձնած միջազգային պարտավորություններով: ՀՀ քրեական օրենսգրքի 122-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ ՀՀ-ում քրեական պատասխանատվության է ենթակա ՀՀ օրենսդրությամբ սահմանված կարգով կամ օտարերկրյա պետությունում ստեղծված իրավաբանական անձը [4, էջ 48, 7]:

Պետք է նշել նաև, որ քրեական օրենսգրքով՝ իրավաբանական անձը ենթակա է պատասխանատվության սկզբունքորեն բոլոր հանցագործությունների համար: Օրենքում չկա հանցագործությունների թվարկում, որոնց համար կարող է իրավաբանական անձը ենթարկվել պատասխանատվության: Այս մոտեցումն ընդունված է Անգլիայում, Կանադայում, Ավստրիայում [2, էջ 216]:

Իրավաբանական անձը պետք է ունենա ինքնուրույն հաշվեկշիռ: Իրավաբանական անձինք կարող են լինել իրենց գործունեությամբ շահույթ ստանալու նպատակ հետապնդող (առևտրային) կամ շահույթ ստանալու նպատակ չհետապնդող և ստացված շահույթը մասնակիցների միջև չբաշխող (ոչ առևտրային) կազմակերպություններ: ՀՀ-ում քրեական պատասխանատվության ենթակա են վերը նշված բոլոր իրավաբանական անձինք [3, էջ 456]:

ՀՀ քրեական օրենսգրքի 122-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ քրեական պատասխանատվության ենթակա չեն պետական, պետական կառավարման համակարգի, տեղական ինքնակառավարման մարմինները, դրանց հիմնարկները, ՀՀ կենտրոնական բանկը [7]:

Համեմատության համար կարելի է նշել նաև Ֆրանսիայի քրեական օրենսգրքի 121-2 հոդվածը, որում սահմանվում է. «Իրավաբանական անձինք, բացառությամբ պետության, քրեական պատասխանատվություն են կրում, համաձայն 121-4-ից 121-7-րդ հոդվածների տարբերակումների, իրենց մարմինների կամ ներկայացուցիչների կողմից իրենց անունից կատարված հանցագործությունների համար: Այնուամենայնիվ, տեղական իշխանությունները և նրանց խմբերը քրեական պատասխանատվություն են կրում միայն այն իրավախախտումների համար, որոնք կատարվել են գործունեության իրականացման ընթացքում, որոնք կարող են լինել հանրային ծառայության պատվիրակության համաձայնագրերի առարկա» [9]:

ՀՀ օրենսդրությամբ սահմանված կարգով ստեղծված իրավաբանական անձը քրեական օրենքով պաշտպանվող շահերի դեմ ՀՀ տարածքից դուրս կատարված հանցանքի համար ենթակա է քրեական պատասխանատվության ՀՀ քրեական օրենսգրքով, եթե տվյալ հանցագործության համար օտարերկրյա պետությունում քրեական պատասխանատվության չի ենթարկվել [2, էջ 216]:

Օտարերկրյա պետությունում ստեղծված իրավաբանական անձը՝ ՀՀ տարածքից դուրս կատարված հանցանքի համար ենթակա է քրեական պատասխանատվության ՀՀ քրեական օրենսգրքով, եթե հանցագործությունն ուղղված է եղել ՀՀ, նրա քաղաքացու, ՀՀ-ում մշտապես բնակվող, քաղաքացիություն չունեցող անձի կամ ՀՀ-ում ստեղծված իրավաբանական անձի կամ այլ կազմակերպության շահերի դեմ, եթե տվյալ հանցագործության համար օտարերկրյա պետությունում քրեական պատասխանատվության չի ենթարկվել [2, էջ 216-217]:

իրավաբանական անձի նկատմամբ քրեական պատասխանատվությունը դրսևորվում է ոչ թե պատժի, այլ քրեաիրավական ներգործության միջոցի ձևով, բացի այդ կարող են նշանակվել մեկից ավելի քրեաիրավական ներգործության միջոցներ: Հաշվի առնելով իրավաբանական անձի առանձնահատկությունները՝ իրավաբանական անձը պատասխանատվության է ենթարկվում ՀՀ քրեական օրենսգրքի դրույթներին համապատասխան՝ հաշվի առնելով նույն օրենսգրքի 7-րդ բաժնով նախատեսված կանոնները [3, էջ 457]:

ՀՀ-ում ընդունվել է իրավաբանական անձանց քրեական պատասխանատվության խառը մոդելը: ՀՀ քրեական օրենսգրքի 123-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ իրավաբանական անձը ենթակա է քրեական պատասխանատվության, եթե՝

1) հանցանքը կատարվել է իրավաբանական անձի գործունեության կամ դրա կողմից կայացվող որոշումների վրա ազդելու իրավասություն ունեցող անձի կամ այդպիսի անձի թողտվությամբ կամ դրդմամբ իրավաբանական անձին ներկայացնող անձի կողմից՝ իրավաբանական անձի անունից հանդես գալով և ի շահ իրավաբանական անձի գործելով,

2) իրավաբանական անձի կողմից չի ապահովվել դրա գործունեությունը կարգավորող օրենքով կամ այլ իրավական ակտով նախատեսված պարտականությունների կատարումը, որը հանգեցրել է իրավաբանական անձի գործունեության կամ դրա կողմից կայացվող որոշումների վրա ազդելու իրավասություն ունեցող անձի, իրավաբանական անձին ներկայացնող անձի կամ իրավաբանական անձի աշխատողի կողմից հանցանքի կատարմանը,

3) հանցանքը կատարվել է իրավաբանական անձի գործունեության կամ դրա կողմից կայացվող որոշումների վրա ազդելու իրավասություն ունեցող անձի կամ իրավաբանական անձին ներկայացնող անձի կողմից՝ իրավաբանական անձի անունից հանդես գալով կամ իրավաբանական անձի միջոցով (այն օգտագործելով) [7]:

Առաջին կետը նախատեսում է նույնականացման և կազմակերպական մոդելները, իսկ երկրորդ և երրորդ կետերը նախատեսում են կազմակերպական մոդելը [5, էջ 4-6]:

Հանցանքը համարվում է ի շահ իրավաբանական անձի կատարված, եթե հանցագործության նպատակների մեջ եղել է իրավաբանական անձի համար գույքային կամ ոչ գույքային բնույթի օգուտներ ստանալը, այդ թվում՝ եկամուտն ավելացնելը, ծախսերը կամ կորուստները նվազեցնելը, իրավական ակտերով սահմանված պատասխանատվությունից ազատվելը, իրավունքներ ձեռք բերելը կամ պարտականություններից ազատվելը [3, էջ 458]:

ՀՀ քրեական օրենսգրքում նախատեսվում է, որ եթե կատարված հանցագործության նպատակների մեջ եղել է իրավաբանական անձի համար գույքային կամ ոչ գույքային բնույթի օգուտներ ստանալը, և նման արարքը կատարվում է ֆիզիկական անձի կողմից, ով կարող է ունենալ նաև իր նպատակները կամ օգուտները, քրեական պատասխանատվության պետք է ենթարկվի ոչ միայն իրավաբանական, այլ նաև ֆիզիկական անձը: Հետևաբար, ֆիզիկական անձին քրեական պատասխանատվության ենթարկելը չի բացառում նույն հանցագործության համար իրավաբանական անձի քրեական պատասխանատվությունը: Ավելին, ֆիզիկական անձին քրեական

պատասխանատվությունից ազատելը հիմք չէ իրավաբանական անձին քրեական պատասխանատվությունից ազատելու համար: Հարկ է նշել, որ ֆիզիկական անձին քրեական պատասխանատվությունից ազատելու և իրավաբանական անձին քրեական պատասխանատվությունից ազատելու տարբեր հիմքերի առկայության դեպքում դրանք փոխադարձաբար չեն ազդում միմյանց վրա **[3, էջ 459]:**

Օրենքը կարգավորում է նաև իրավաբանական անձին քրեական պատասխանատվությունից ազատելու և իրավաբանական անձի քրեական պատասխանատվությունը բացառելու հարցերը: Այսպես՝ իրավաբանական անձն ազատվում է քրեական պատասխանատվությունից ՀՀ քրեական օրենսգրքի 12-րդ գլխով սահմանված հիմքերով՝ հանցագործությունից կամովին հրաժարվելու, գործուն գղջալու, վաղեմության ժամկետն անցնելու, տուժողի հետ հաշտվելու հիմքերով, որքանով դրանք կիրառելի են իրավաբանական անձի համար **[7]:**

Իրավաբանական անձն ազատվում է քրեական պատասխանատվությունից նաև այն դեպքում, երբ վերացել են հանցագործությանը նպաստող պատճառներն ու պայմանները, հատուցել է պատճառած վնասը և հարթել է ենթադրյալ հանցագործության այլ հետևանքները, վերադարձրել է հանցանքի կատարման արդյունքում ձեռք բերված գույքը, այդ թվում՝ եկամուտները: Իրավաբանական անձն ազատվում է քրեական պատասխանատվությունից նաև օրենսգրքի Հատուկ մասով նախատեսված դեպքերում: Օրինակ՝ Հատուկ մասում մի շարք խրախուսական նորմեր են սահմանվում որոշ հանցանքների կատարումից դրական վարքագիծ դրսևորելու համար: Ընդ որում, իրավաբանական անձը ազատվում է քրեական պատասխանատվությունից նշված հիմքերի առկայության դեպքում: Իրավաբանական անձի պատասխանատվությունը բացառվում է այն դեպքում, երբ իրավաբանական անձի մասնակիցները, փայտերերը կամ բաժնետերերը ձեռնարկել են ողջամտորեն անհրաժեշտ միջոցներ վերը նշված անձանց կողմից հանցանքի կատարումը կանխելու նպատակով, սակայն հանցագործությունը կանխելու իրական հնարավորությունը բացակայել է **[2, էջ 219]:**

Հաշվի առնելով իրավաբանական անձանց առանձնահատկությունները, տրամաբանական է, որ դրանց նկատմամբ կիրառվող քրեաիրավական ներգործության միջոցների համակարգը չի կարող նույնական լինել ֆիզիկական անձանց նկատմամբ կիրառվող պատժի համակարգի հետ: Հատկապես անհնարին է իրավաբանական անձանց նկատմամբ կիրառել ազատությունից զրկելու հետ կապված ներգործության որևէ միջոց: Ելնելով այդ հանգամանքից, ՀՀ քրեական օրենսգիրքը սահմանել է իրավաբանական անձի նկատմամբ կիրառվող քրեաիրավական ներգործության միջոցների հատուկ համակարգ: ՀՀ քրեական օրենսգրքի 126-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ իրավաբանական անձի նկատմամբ կիրառվող քրեաիրավական ներգործության միջոցներն են՝ 1) տուգանքը, 2) գործունեության որոշակի տեսակով զբաղվելու իրավունքի ժամանակավոր դադարեցումը, 3) հարկադիր լուծարումը, 4) Հայաստանի Հանրապետության տարածքում գործունեություն իրականացնելու արգելքը **[3, էջ 462-463, 7]:**

Տուգանքի չափը չի կարող այնպիսին լինել, որն ուղղակիորեն կհանգեցնի իրավաբանական անձի սնանկացման կամ լուծարման: Գործունեության որոշակի տեսակով զբաղվելու իրավունքի ժամանակավոր դադարեցումը նշանակվում է գործունեության այն տեսակի համար, որի

իրականացման ընթացքում կատարվել է հանցանքը, կամ որի իրականացման հետ կապված է եղել հանցագործությունը: ՀՀ տարածքում գործունեություն իրականացնելու արգելքը կարող է նշանակվել միայն ծանր և առանձնապես ծանր հանցանքների համար: Հարկադիր լուծարումը չի կարող նշանակվել օտարերկրյա պետությունում ստեղծված իրավաբանական անձի, հանրային ծառայությունների կարգավորվող ոլորտում գործունեություն իրականացնող իրավաբանական անձի նկատմամբ, ինչպես նաև այն իրավաբանական անձանց նկատմամբ, որոնց գործունեությունը դադարեցնելու համար Սահմանադրությամբ կամ այլ իրավական ակտերով հատուկ կարգ է սահմանված [3, էջ 463-466, 7]:

Իրավաբանական անձի նկատմամբ կիրառվող քրեաիրավական ներգործության միջոցները ՀՀ քրեական օրենսգրքի Հատուկ մասի հոդվածների սանկցիաներով չեն նախատեսվում և նշանակվում են՝ հաշվի առնելով ՀՀ քրեական օրենսգրքի 21-րդ գլխով նախատեսված քրեաիրավական ներգործության միջոցների տեսակներն ու չափերը [7]:

ՀՀ քրեական օրենսգրքի 127-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ իրավաբանական անձի նկատմամբ նշանակվող քրեաիրավական ներգործության միջոցի տեսակն ու չափը որոշելիս հաշվի են առնվում կատարված հանցանքի բնույթն ու վտանգավորության աստիճանը, հանցագործությամբ պատճառված վնասի բնույթն ու չափը, հանցագործությանը նպաստող պատճառներն ու պայմանները, հանցագործության հետևանքների չեզոքացմանն ուղղված իրավաբանական անձի ձեռնարկած միջոցները, ՀՀ քրեական օրենսգրքի 123-րդ հոդվածի 1-ին մասով նախատեսված անձանց գործողությունները, իրավաբանական անձի բարեխիղճ մասնակիցների, բաժնետերերի կամ փայատերերի օրինական շահերը, որոնք չգիտեին և չէին կարող իմանալ կատարվող կամ կատարված հանցանքի մասին, իրավաբանական անձը բնութագրող հանգամանքները, այդ թվում՝ ֆինանսական շուկայում ունեցած դերը, ինչպես նաև դատվածությունը [7]:

Եթե իրավաբանական անձի նկատմամբ նույն փաստի առթիվ նախկինում արդեն իսկ կիրառված է եղել գույքային բնույթի ոչ քրեաիրավական ներգործության միջոց, ապա տուգանքի նշանակման հարցը լուծելիս դատարանը հաշվի է առնում դրա բնույթն ու խստության աստիճանը [3, էջ 467]:

Ինչպես ֆիզիկական անձի պատիժը, այնպես էլ իրավաբանական անձի նկատմամբ քրեաիրավական ներգործության միջոցներն առաջացնում են իրավական հետևանք դատվածության տեսքով: Իրավաբանական անձի դատվածությունը չի կարող լինել անժամկետ, ինչից ելնելով ՀՀ քրեական օրենսգրքի ամրագրել է իրավաբանական անձի դատվածության մարման ժամկետներ, մասնավորապես, 132-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ իրավաբանական անձի դատվածությունը մարվում է՝

- 1) ոչ մեծ ծանրության հանցագործության համար դատապարտվելու դեպքում՝ նշանակված քրեաիրավական ներգործության միջոցի ժամկետը լրանալուց 1 տարի հետո,
- 2) միջին ծանրության հանցագործության համար դատապարտվելու դեպքում՝ նշանակված քրեաիրավական ներգործության միջոցի ժամկետը լրանալուց 2 տարի հետո,

3) ծանր հանցագործության համար դատապարտվելու դեպքում՝ նշանակված քրեաիրավական ներգործության միջոցի ժամկետը լրանալուց 3 տարի հետո,

4) առանձնապես ծանր հանցագործության համար դատապարտվելու դեպքում, եթե չի նշանակվել հարկադիր լուծարում կամ ՀՀ տարածքում գործունեություն իրականացնելու արգելք՝ նշանակված քրեաիրավական ներգործության միջոցի ժամկետը լրանալուց 5 տարի հետո [7]:

Դատվածության մարման ժամկետի ընթացքում ՀՀ քրեական օրենսգրքի 123-րդ հոդվածի 1-ին մասով նախատեսված հիմքերից որևէ մեկով նոր հանցանք կատարելու դեպքում դատվածության մարման ժամկետն ընդհատվում է և սկսվում է հաշվվել նոր հանցագործության համար նշանակված քրեաիրավական ներգործության միջոցի ժամկետը լրանալուց հետո [3, էջ 468]:

Ուսումնասիրելով թեման, կարելի է հանգել հետևյալ եզրահանգումներին և առաջարկություններին:

1. Քանի որ իրավաբանական անձանց շահերը կարող են սպասարկվել ինչպես օրինավոր, այնպես էլ հանցավոր եղանակներով, այդ թվում՝ կոռուպցիոն դրսևորումների միջոցով, այդ պատճառով իրավաբանական անձանց կառավարման բարդ կառուցվածքները և հավաքական որոշումների կայացման գործընթացները կարող են դժվարացնել հանցագործությունների բացահայտումն ու հետապնդումը: Նման իրավիճակում օրինաչափ է թվում քրեական օրենսդրության տարածումը ոչ միայն ֆիզիկական, այլև իրավաբանական անձանց վրա, քանի որ ֆիզիկական անձանց պատժելը, եթե նրանք նույնիսկ ավագ ղեկավարության ներկայացուցիչներ են, բավարար զսպող միջոց չէ հանցավոր մտադրություններ ունեցող իրավաբանական անձանց համար:
2. Այս համատեքստում հարկ է նկատել նաև, որ վարչական կամ քաղաքացիական պատասխանատվությունը հանցավոր արարքի պարագայում չի կարող բավարարել միջազգային փաստաթղթերից բխող պահանջները և հանդիսանալ համաչափ և արդյունավետ ներգործության միջոց: Եթե հանցագործության համար իրավաբանական անձը ենթարկվի ոչ թե քրեական, այլ, օրինակ, վարչական պատասխանատվության, կամ եթե իրավաբանական անձի կողմից պատասխանատվության միջոցները սահմանվեն այլ իրավական ակտով, քան քրեական օրենսգրքով, ապա կխախտվեն արդարության և պատասխանատվության անհատականացման սկզբունքները: Որքան էլ խիստ լինեն ներգործության միջոցները, միևնույն է, արդարացված չի կարող համարվել այն, որ նույն հանցավոր արարքի համար ֆիզիկական անձը ենթարկվի քրեական, իսկ իրավաբանական անձը՝ վարչական պատասխանատվության, որպես անբարենպաստ հետևանք ֆիզիկական անձի համար առաջանա դատվածություն, իսկ իրավաբանական անձի համար՝ ոչ:
3. Իրավաբանական անձանց քրեական պատասխանատվության վերաբերյալ Օրենսգրքի դրույթները հնարավոր է հասցնել կատարելագործման, մասնավորապես՝ ցանկալի է, որ կազմակերպությունը ենթակա լինի պատասխանատվության՝ անկախ հանցագործություն կատարած ֆիզիկական անձի նույնականացման հանգամանքից, որպեսզի նվազագույնի

հասցվեն իրավաբանական անձի՝ քրեական պատասխանատվությունից խուսափելու հնարավոր դեպքերը:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Առաքելյան Ս., Գաբուզյան Ա., Խաչիկյան Հ., Ղազինյան Գ., Մաղաքյան Ն., Հայաստանի Հանրապետության քրեական իրավունք: Ընդհանուր մաս (չորրորդ հրատարակություն՝ փոփոխություններով և լրացումներով): Երևան, ԵՊՀ հրատարակչություն, 2009թ., 544 էջ:
2. Գաբուզյան Ա., Մարգարյան Ա., Սիմոնյան Տ., Ղազինյան Գ., Ասատրյան Հ., ՀՀ քրեական նոր օրենսգրքում տեղ գտած հայեցակարգային մոտեցումների և նոր ինստիտուտների մեկնաբանման ուղեցույց, Եվրոպայի խորհուրդ, հուլիս, 2022թ., 497 էջ:
3. Գրիգորյան Գ., Թումասյան Դ., Հայաստանի Հանրապետության քրեական իրավունք: Ընդհանուր մաս: Ոսումնական ձեռնարկ: ՀՀ ոստիկանության կրթահամալիր, Երևան, Լիմուշ, 2022թ., 480 էջ:
4. Գալյան Ս., Հայաստանի Հանրապետությունում իրավաբանական անձանց քրեական պատասխանատվության ինստիտուտի ներդրման հիմնավորվածությունը, Օրինականություն, № 13, 2023թ., էջ 45-60:
5. Մելիքյան Ն., Իրավաբանական անձանց քրեական պատասխանատվությունը և դրա ներմուծումը ՀՀ իրավական համակարգ, Երևան, Կորպորատիվ Կառավարման Կենտրոն, 2023թ., 22 էջ:
6. ՀՀ քրեական օրենսգիրք, ընդունված՝ 2003 թվականի ապրիլի 18-ին, տե՛ս՝ <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=110893> (14.04.2025թ.):
7. ՀՀ քրեական օրենսգիրք, ընդունված՝ 2021 թվականի մայիսի 5-ին, տե՛ս՝ <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=153080> (14.04.2025թ.):
8. "Уголовный кодекс Российской Федерации" от 13.06.1996 N 63-ФЗ (ред. от 28.02.2025), տե՛ս՝ https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/ (15.04.2025թ.):
9. Code penal, տե՛ս՝ https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070719/ (15.04.2025.)

**ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԻՐԱՑՄԱՆ ԻՐԱԿԱՆ ՆԱԽԱԴՐՅԱԼՆԵՐԸ ՔՐԵԱԿԱՏԱՐՈՂԱԿԱՆ
ՀԻՄՆԱՐԿՈՒՄ ՊԱՏԻԺԸ ԿՐՈՂ ԱՆՁԱՆՑ ՀԱՄԱՐ**

ՍՈՆԱ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

Հայաստանի Եվրոպական համալսարանի իրավագիտության ամբիոն

մագիստրատուրայի 1-ին կուրս

Էլ. հասցե՝ sonaharutyunyan0202@gmail.com

ԻԶԱՔԵԼԼԱ ԻՍԿԱՆԴԱՐՅԱՆ

Գիտական ղեկավար, իրավաբանական գիտությունների թեկնածու

Ամփոփագիր

Հետազոտության առարկան հանդիսանում է կրթության իրավունքի իրացումը դատապարտյալների կողմից, որի շրջանակներում ուսումնասիրել ենք օրենսդրական և իրավակիրառ պրակտիկայում առկա խնդիրները, պետության պարտավորությունների իրականացման արդյունքում առկա հիմնախնդիրների լուծման տարբերակները, միջազգային պրակտիկան և նաև հասարակական կազմակերպությունների մասնակցությունը դատապարտյալների կրթության իրավունքի իրացմանը: Սույն հետազոտությամբ անդրադարձ ենք կատարում նաև ՄԱԿ-ի Կայուն զարգացման տասնյոթ նպատակներից 4-րդ. նպատակին, այն է՝ ապահովել ներառական և որակյալ կրթություն բոլորի համար և խթանել ողջ կյանքի ընթացքում ուսման հնարավորությունները: Այս նպատակին անդրադարձ կատարելու կարևորությունը կայանում է նրանում, որ այն ևս մեկ կարևոր շեշտադրում է կատարում «կրթությունը բոլորի համար» գաղափարին և նաև պետք է նշենք, որ այս նպատակի իրականացման համար սահմանված է որոշակի ժամանակահատված՝ մինչև 2030 թվականը, որի ավարտին նախատեսվում է ունենալ որոշակի արդյունքներ և կրթական որակի ապահովմանը միտված քաղաքականություն: Ուստի պատիժը կրող անձանց կրթության իրավունքի լիարժեք իրացման հնարավորությունը հանդիսանում է ևս մեկ կարևոր քայլ այդ նպատակի իրականացման և դրական արդյունքի ամրագրման համար Հետազոտության շրջանակներում կիրառել ենք համեմատական, վերլուծություն, պատմական և այլ մեթոդներ, որոնց կիրառման նպատակն է բազմակողմանի վերլուծությունը և խնդիրների վերհանում :

Բանալի բառեր: Սահմանադրական իրավունք, կրթության իրավունք, դատապարտյալի, որակյալ կրթություն, իրավունքի իրացում, ՄԱԿ:

THE ACTUAL PRECONDITIONS FOR THE REALIZATION OF THE RIGHT TO EDUCATION FOR INDIVIDUALS SERVING SENTENCES IN PENITENTIARY INSTITUTIONS

SONA HARUTYUNYAN

Master's Program (1st Year), Department of Law, European University of Armenia

sonaharutyunyan0202@gmail.com

IZABELLA ISKANDARYAN

Scientific Supervisor: PhD in Law

Abstract

The subject of this research is the realization of the right to education by convicted individuals. Within this framework, we have examined the existing challenges in legislation and legal practice, potential solutions to the problems arising from the implementation of state obligations, international practices, as well as the role of non-governmental organizations in ensuring the right to education for prisoners.

This research also addresses the 4th goal of the United Nations Sustainable Development Goals (SDGs), which is to “Ensure inclusive and equitable quality education and promote lifelong learning opportunities for all.” The importance of referencing this goal lies in its emphasis on the principle of “education for all.” It is also noteworthy that the implementation of this goal is time-bound, with a target set for 2030, by which specific results and policies aimed at improving the quality of education are expected to be achieved.

Therefore, ensuring the full realization of the right to education for individuals serving sentences constitutes an important step towards achieving this global goal and solidifying its positive outcomes.

Throughout the research, we employed various methods, including comparative analysis, legal analysis, historical review, and others. The application of these methods aims to provide a comprehensive examination of the issue and to identify the key problems.

Key words: Constitutional rights, right to education, convicted person, quality education ,realization of the right, United nations(UN).

РЕАЛИЗАЦИИ ПРАВА НА ОБРАЗОВАНИЕ ЛИЦАМИ, ОТБЫВАЮЩИМИ НАКАЗАНИЕ В УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

СОНА АРУТЮНЯН

Магистрант (1 курс), Институт Права, Европейский Университет Армении

sonaharutyunyan0202@gmail.com

ИЗАБЕЛЛА ИСКАНДАРЯН

Научный руководитель: кандидат юридических наук

Аннотация

Данное исследование посвящено реализации права на образование лицами, отбывающими наказание в уголовно-исполнительных учреждениях. В рамках работы были проанализированы существующие законодательные нормы и правоприменительная практика, выявлены правовые и практические проблемы, а также предложены возможные механизмы их решения с учётом обязательств государства в сфере прав человека.

Особое внимание уделяется международной практике и участию неправительственных организаций в обеспечении реализации права на образование для осуждённых. Исследование также рассматривает Цель 4 Повестки дня ООН в области устойчивого развития, а именно: *«Обеспечение инклюзивного и качественного образования для всех и содействие обучению на протяжении всей жизни»*. Важность этой цели заключается в том, что она подчёркивает необходимость реализации принципа «образование для всех», включая уязвимые и маргинализированные группы населения. Реализация данной цели запланирована до 2030 года, и к этому сроку ожидается достижение конкретных результатов и проведение политики, направленной на улучшение качества образования.

Реализация права на образование осуждённых представляет собой важный шаг к достижению данной цели и закреплению положительных результатов как на национальном, так и на международном уровне.

Методологически в исследовании использовались сравнительно-правовой анализ, исторический метод, юридическая доктрина и другие подходы, направленные на комплексное и всестороннее изучение проблемы.

Ключевые слова: Конституционные права, право на образование осуждённых, эффективное образование, реализация прав, Организация объединённых наций (ООН).

Արդիականություն: Կրթությունն, անկախ բոլոր ժամանակների իրար հակասող գաղափարախոսություններից, շարունակում է մնալ կարևորագույն բանալի, որը մշտապես եղել է քաղաքակրթական արժեքների հիմքում: Այն հանդիսանում է ցանկացած պետության և հասարակության զարգացման և լավագույն արդյունքի հիմքը: Հարկ ենք համարում նշել, որ կրթության իրավունքը ինչպես միջազգային իրավական համակարգում, այնպես էլ ներպետական համակարգում հանդիսանում է մարդու այն իրավունքը, որը տարանջատում չի տալիս և պատկանում է բոլորին՝ առանց որևէ սահմանափակման: Բայց այսօր կարևոր է անդրադառնալ նաև դատապարտյալների կրթության իրավունքի իրացմանը, քանի որ այս իրավունքի իրականացման համար նրանց պայմանները սահմանափակ են ու այստեղ առաջ է գալիս որպես պետության պոզիտիվ պարտականություն՝ ստեղծել նպաստավոր պայմաններ և ապահովել նաև դատապարտյալների լիարժեք կրթությունը: Անհրաժեշտ ենք համարում նշել, որ վերջին տարիներին Հայաստանի Հանրապետության որոշ քրեակատարողական հիմնարկներում ակտիվ գործունեություն է իրականացվում դատապարտյալների կրթության կազմակերպման համար: Սակայն, պետք է նշենք, որ անկախ այդ դրական առաջխաղացումից, իրավակիրառ պրակտիկայում դեռևս առկա են այնպիսի խնդիրներ, որոնք խոչընդոտում են դատապարտյալների կողմից կրթության իրավունքի լիարժեք իրացմանը:

Հետազոտության նպատակը: Հետազոտության շրջանակներում վերհանել քրեակատարողական հիմնարկներում պատիժը կրող անձանց կրթության իրավունքի իրացման նախադրյալները և այն արդի խնդիրները, որոնց արդյունքում կարող է սահմանափակվել դատապարտյալների լիարժեք կրթություն ստանալու իրավունքը:

Հետազոտության խնդիրները: Ելնելով հետազոտության նպատակից, առաջ ենք քաշել հետևյալ խնդիրները.

1. Հետազոտել դատապարտյալների կրթության իրավունքի հայրենական և արտասահմանյան օրենսդրությաբ առկա իրավակարգավորումները:
2. Ուսումնասիրել վերջին տարիներին ձեռնարկված միջոցառումները և դրանց իրականացման արդյունքում գրանցված դրական վերջնարդյունքը:
3. Հոտազոտական վերլուծությունների արդյունքում ներկայացնել օրենսդրական և իրավակիրառ ոլորտների բարեփոխման առաջարկություններ:

Կրթության իրավունքը տարիների բովով անցած գաղափար է, որը իր պատմական ճանապարհին հանդիպել է բազում սահմանափակումների, սակայն այսօր առկա են այն բոլոր նախադրյալները այդ իրավունքի լիարժեք իրացման համար:

Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությամբ սահմանվում է, որ յուրաքանչյուր ոք ունի կրթության իրավունք [1, 22.12.2015], որը հիմքն է այն գաղափարի, որ կրթության իրավունքը իրացնելու համար էական չէ, թե ով է սուբյեկտը:

Կրթության իրավունքը ճանաչված է մի շարք միջազգային պայմանագրերում. Այսպես 1966թվականի «Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների» միջազգային դաշնագրի 13-րդ հոդվածում սահմանվում է հետևյալը [2].

1. Դաշնագրին մասնակցող պետությունները ճանաչում են կրթության՝ յուրաքանչյուր մարդու իրավունքը: Նրանք համաձայնում են, որ կրթությունը պետք է ուղղված լինի մարդկային անհատի և նրա արժանապատվության գիտակցման լիակատար զարգացմանը և պետք է ամրապնդի հարգանքը մարդու իրավունքների ու հիմնական ազատությունների նկատմամբ: Մասնակցող պետություններն, այնուհետև, համաձայնում են այն բանին, որ կրթությունը պետք է բոլորին հնարավորություն ընձեռնի լինելու ազատ հասարակության օգտակար մասնակիցներ, նպաստի բոլոր ազգերի և բոլոր ռասաների, էթնիկական խմբերի միջև փոխըմբռնմանը, հանդուրժողականությանն ու բարեկամությանը և զորակցի խաղաղության պահպանման ուղղությամբ միավորված ազգերի կազմակերպության աշխատանքին:

Սույն հոդվածի առաջին մասը ուսումնասիրելիս նկատում ենք այն նպատակները, որոնց հիմքում դրված է անձի կրթությունը և պետությունների՝ դաշնագրով ստանձնած պարտավորությունները: Ապա, սույն հոդվածի 2-րդ մասում սահմանվում է, որ դաշնագրին մասնակցող պետությունները գտնում են, որ այդ իրավունքի լրիվ իրականացման համար անհրաժեշտ են հետևյալ պայմանները՝

1. Սկզբնական կրթությունը պետք է լինի պարտադիր և անվճար բոլորի համար,
2. Միջնակարգ կրթությունն իր զանազան ձևերով, ներառյալ պրոֆեսիոնալ-տեխնիկական կրթությունը, պետք է լինի բաց և մատչելի բոլորի համար՝ բոլոր անհրաժեշտ միջոցների ձեռնարկման և, մասնավորապես, անվճար կրթություն աստիճանաբար մտցնելու ուղիով:
3. Բարձրագույն կրթությունը պետք է կազմակերպվի հավասարապես մատչելի բոլորի համար՝ յուրաքանչյուրի ընդունակությունների հիման վրա բոլոր անհրաժեշտ միջոցների ձեռնարկման, և մասնավորապես, անվճար կրթություն աստիճանաբար մտցնելու ուղիով,

Ինչպես նկատում ենք վերոշարադրյալից, այս դաշնագրով սահմանվում է պարտադիր պայմանների ապահովումը, որոնք յուրաքանչյուր պետություն պետք է հանձն առնի ու, որպես ցանկացած ոլորտում հասարակության զարգացման հիմք, ստեղծի նախ և առաջ բարձր կրթական մակարդակ, քանի որ այն հանդիսանում է պետության հաջողության և նորովի զարգացման հիմք: Ուստի սույն դաշնագրին մասնակցող յուրաքանչյուր պետություն, այդ թվում Հայաստանի Հանրապետությունը, որը այն վավերացրել է դեռևս 1976թվականից, պարտավորվում է հարգել իր տարածքում բնակվող ցանկացած անձի կրթություն ստանալու իրավունքը և ձեռնարկի անհրաժեշտ բոլոր միջոցները, որպեսզի առանց սեռական, ռասայական, կրոնական, էթնիկ և այլնի հետ կապված որևէ խտրականությունների ստեղծի այն բոլոր պայմանները, որոնք հնարավորություն կտան յուրաքանչյուր անձի ստանալ իրեն անհրաժեշտ կրթությունը:

Ուսումնասիրելով նաև ՄԱԿ-ի կայուն զարգացման 17 նպատակները, նկատում ենք, որ 4-րդ նպատակը վերաբերում է բացառապես որակյալ կրթությանը, որում կարևորվում է պետությունների

կողմից ապահովել կրթություն բոլորի համար և նպաստել ողջ կյանքի ընթացքում ուսման հնարավորությունների ստեղծմանը [3]:

Հիմք ընդունելով վերոնշյալը, մենք կարևորում ենք նաև դատապարտյալների կրթությունը և նախ փորձենք ուսումնասիրել ներպետական իրավական համակարգում տրված կարգավորումները:

ՀՀ Քրեակատարողական օրենսգրքում նախ շեշտադրվում է այն կարևոր հանգամանքը, որ դատապարտյալի վերասոցիալականացման միջոցներից մեկը հենց կրթություն ստանալն է [4, 01.07 .2022]:

ՀՀ Քրեակատարողական օրենսգրքի 112-րդ հոդվածը սահմանում է. «Քրեակատարողական հիմնարկի վարչակազմը միջոցներ է ձեռնարկում դատապարտյալի ֆորմալ կրթությունը՝ հանրակրթական, մասնագիտական և բարձրագույն կրթական ծրագրերով (հեռակա, մասնակի բեռնվածության, հեռավար ձևերով), ինչպես նաև ոչ ֆորմալ կրթությունն օրենսդրությամբ սահմանված կարգով կազմակերպելու ուղղությամբ: Դատապարտյալի կրթությունը կարող է իրականացվել նաև վերջինիս կամ օրենքով չարգելված միջոցների հաշվին:

Սովորող դատապարտյալը քննություններ հանձնելու կապակցությամբ աշխատանքային պարտականությունների կատարումից ազատվում է Հայաստանի Հանրապետության աշխատանքային օրենսդրությամբ սահմանված կարգով:

Այն դատապարտյալը, որին պատժից ազատելու ժամկետի լրանալուն կրթության իրավունքի իրացման վերաբերյալ գրավոր դիմում ներկայացնելու պահին մնացել է մեկ տարուց ավելի, կարող է, անկախ տարիքից, օրենքով սահմանված կարգով իրացնել իր կրթության իրավունքը (միջնակարգ կրթություն ստանալ) Հայաստանի Հանրապետության պետական բյուջեի միջոցների հաշվին»:

Ապա նույն օրենսգրքի 113-րդ հոդվածով սահմանվում է, որ քրեակատարողական հիմնարկում Հայաստանի Հանրապետության պետական բյուջեի և օրենքով չարգելված միջոցների հաշվին կարող է կազմակերպվել մասնագիտություն չունեցող դատապարտյալի նախնական մասնագիտական՝ արհեստագործական կրթություն կամ մասնագիտական պատրաստում՝ ոչ ֆորմալ կրթությամբ, որում դատապարտյալները ներգրավվում են իրենց ցանկությամբ: Մասնագիտական կրթությունը հնարավորինս պետք է լինի այնպիսին, որ աշխատանքի կատարման ընթացքում պահպանվեն կամ բարելավվեն դատապարտյալի՝ պատժից ազատվելուց հետո ապրուստի միջոց վաստակելու ունակությունները:

Վերոգրյալ երկու կարևոր օրենսդրական ձևակերպումները իրավական տեսանկյունից լայն հնարավորություններ են ստեղծում դատապարտյալների համար՝ պատժի կրման ժամանակահատվածը ճիշտ օգտագործելու, անհրաժեշտ կրթությունը ստանալու, վերասոցիալականացման միջոցներից մեկը իրացնելու և հետագայում պատժի կրումից հետո ստացած գիտելիքների շնորհիվ ապրուստի միջոց ստեղծելու համար :

Բացի ՀՀ Քրեակատարողական օրենսգրքից, դատապարտյալների կրթության կազմակերպման գործընթացի վերաբերյալ առկա են կարևոր իրավական ձևակերպումներ նաև ՀՀ Կառավարության կողմից ընդունված որոշմամբ, որ կարգավորում է ՀՀ Արդարադատության

նախարարության քրակատարողական հիմնարկների ներքին կանոնադրությունը հաստատելուն [5, 27.04.2023, N 543-Ն Որոշում]:

Ըստ կանոնադրության 40-րդ կետի, դատապարտյալի օրվա կարգացուցակը պարտադիր ներառում է նաև կրթության ժամանակահատվածը: Ապա ներքին կանոնադրության մեջ դատապարտյալի իրավունք և պարտականությունների շրջանակում ևս շեշտադրումը կատարված է նրա կրթություն ստանալու իրավունքի վրա և նախատեսում է այն պայմանները ու միջոցները, որոնք պետք է իրականացվեն քրեակատարողական հիմնարկի վարչակազմի կողմից՝ դատապարտյալի իրավունքի իրացման նպատակով:

Համաձայն ներքին կանոնադրության.

1. Քրեակատարողական հիմնարկի վարչակազմը միջոցներ է ձեռնարկում կալանավորված անձի կամ դատապարտյալի ֆորմալ կրթությունը՝ հանրակրթական, մասնագիտական և բարձրագույն կրթական ծրագրերով (հեռակա, մասնակի բեռնվածության, հեռավար ձևերով), ինչպես նաև ոչ ֆորմալ կրթությունն օրենսդրությամբ սահմանված կարգով կազմակերպելու ուղղությամբ: Կալանավորված անձի կամ դատապարտյալի կրթությունը կարող է իրականացվել նաև վերջինիս կամ օրենքով չարգելված միջոցների հաշվին:
2. Քրեակատարողական հիմնարկի վարչակազմը միջոցներ է ձեռնարկում կալանավորված անձանց կամ դատապարտյալների հանրակրթությունը, մասնագիտական կրթությունը՝ պետության հաշվին, նրանց հաշվին կամ օրենքով չարգելված միջոցներով կազմակերպելու համար, իսկ բարձրագույն և հետբուհական կրթությունը՝ նրանց հաշվին կամ օրենքով չարգելված միջոցներով կազմակերպելու համար:
3. Քրեակատարողական հիմնարկի վարչակազմը կարող է կալանավորված անձանց կամ դատապարտյալների հանրակրթությունը, միջնակարգ, մասնագիտական, բարձրագույն և հետբուհական կրթությունը կազմակերպել նաև համագործակցելով այլ կազմակերպությունների հետ:
4. Քրեակատարողական հիմնարկներում կրթությունը կազմակերպվում և իրականացվում է պետական կրթական ծրագրերին և չափորոշիչներին համապատասխան:
5. Կալանավորված անձանց կամ դատապարտյալների միջնակարգ, մասնագիտական, բարձրագույն և հետբուհական կրթությունն իրականացվում է հեռակա, դրսեկության և հեռավար ձևերով՝ կրթության բնագավառի պետական լիազոր մարմնի սահմանած կարգով: Միջնակարգ և մասնագիտական կրթությունը կազմակերպվում է նաև ստացիոնար եղանակով՝ քրեակատարողական հիմնարկի տարածքում:
6. Կալանավորված անձանց կամ դատապարտյալների մասնագիտական կրթությունը քրեակատարողական հիմնարկներում կազմակերպելիս՝ քրեակատարողական հիմնարկի վարչակազմը՝

1) իրականացնում է կրթություն չունեցող, ինչպես նաև մասնագիտություն չունեցող և իրենց մասնագիտական որակավորումը բարձրացնել ցանկացող կալանավորված անձանց կամ դատապարտյալների հաշվառում:

2) ստեղծում է ուսուցման համար անհրաժեշտ պայմաններ:

3) վերահսկում է ուսումնական հաստատության անձնակազմի կողմից սույն կանոնակարգի պահանջների պահպանումը:

4) ապահովում է ուսումնական հաստատության անձնակազմի անվտանգությունը՝ քրեակատարողական հիմնարկի տարածքում գտնվելու ընթացքում:

Ինչպես նկատում ենք, Հայաստանի Հանրապետությունում իրավական տեսանկյունից առկա են բավականաչափ պայմաններ դատապարտյալների կրթության իրավունքի իրացման համար, սակայն դա պրակտիկայում բավարար չէ իրավունքի իրացման համար և կարևոր է դիտարկել նաև, թե ինչ միջոցներ են ձեռնարկվում պետության կողմից: Ուսումնասիրությունը, ինչու չէ նաև շրջայցը Արմավիր ՔԿՀ, հնարավորություն տվեցին հասկանալու, որ անհրաժեշտ է ավելի բարելավել ինչպես դասասենյակները՝ միջնակարգ կրթության ապահովման համար, այնպես էլ բուհում հեռավար կարգով ուսուցում ստանալու համար նախատեսված դասասենյակը, որը ցավոք սրտի, բարեկարգ չէր:

Դատապարտյալների կրթության ապահովման նպատակով կարևոր նշանակություն ունեն նաև հասարակական կազմակերպությունների ձեռնարկած միջոցառումները, որոնք պետության հետ համատեղ նպաստում են այս ինստիտուտի լիարժեք իրագործմանը:

2019թ-ի սեպտեմբեր ամսից Հայաստանում իրականացվում է «Հանուն մարդու իրավունքների. կրթությունը քրեակատարողական հիմնարկներում» ծրագիրը, որի նպատակն է հանրության ուշադրությունն ուղղել քրեակատարողական հիմնարկներում կրթության իրավունքի իրացմանն առնչվող հիմնախնդիրներին, աջակցել կրթական նախաձեռնությունների իր ականացմանը: Այս միջոցառման իրականացման շրջանակներում կատարվել են դասասենյակների վերանորոգումներ, ուսուցման համար պայմանների բարելավումներ և կարևորվում է այն հանգամանքը, որ վերանորոգման աշխատանքներին ներգրավված են եղել նաև դատապարտյալներ, որը հետապնդում էր աշխատանքի վրա հիմնված ուսուցման նպատակը: Այս միջոցառումների շրջանակներում ներգրավված են եղել 66 դատապարտյալներ:

Ապա 2020թ-ի ընթացքում վերոնշյալ ծրագրի շրջանակում իրականացվել է ևս մեկ կարևոր միջոցառում՝ «Կրթություն հանուն փոփոխությունների», որը նախատեսված էր լրագրողների և դատապարտյալների (այդ թվում՝ պատիժը կրած) համար: Մրցույթին ներկայացվել է 37 գիտական հոդված՝ 23-ը՝ դատապարտյալների, 14-ը՝ լրագրողների կողմից:

Այս միջոցառումը կարևորվում է նրանով, որ պետությունը և հասարակական կազմակերպությունները փորձել են տարանջատում չմտնել և նման լայն հնարավորություններ ընձեռնել ինչպես ազատության մեջ ապրող անձանց, այնպես էլ քրեակատարողական հիմնարկներում պատիժը կրող անձանց համար, որոնց ազատ տեղաշարժվելու սահմանադրական իրավունքները թերևս սահմանափակված են:

Նման միջոցառումները իրականացվում են Բելառուսում, Մոլդովայում և Ուկրաինայում՝ այդպիսով ամրապնդելով գործընկեր ՀԿ-ների և Արևելյան գործընկերության, ինչպես նաև Կենտրոնական Ասիայի երկրներում բանտային կրթության միջազգային ցանցի ինստիտուցիոնալ կարողությունները:

Քրեակատարողական հիմնարկներում կրթական ծրագրի իրականացման համար կարևոր է նաև Իրավական նախաձեռնությունների կենտրոնի կողմից մեծ ծավալով կատարված աշխատանքները, որոնք բացի մի շարք խնդիրների լուծումներ առաջարկելուց և դրա իրականացմանը նպաստելուց, կարևոր ներդրում ունեն նաև քրեակատարողական հիմնարկներում կրթության ապահովման գործընթացում **[6]**:

Կարևոր ենք համարում այն, որ կրթությունը քրեակատարողական հիմնարկներում ժամանակի ընթացքում դառնում է կարևոր և նորմալ երույթ: Եվ թե՛ հասարակական կազմակերպությունները, թե՛ պետությունը՝ իր կառույցներով, կրթությունը դարձնում են բանտային մշակույթի համար նորմալ երևույթ: Եվ անձինք հետաքրքրված ու շահագրգռված են իրենց ժամանակն օգտագործել նոր հմտություն սովորելու համար, ինչն ամբողջ կյանքի համար է: Դասընթացին մասնակցում են նաև ցմահ դատապարտյալներ: Հաշվի առնելով պետության նման տրամադրվածությունն առ այն, որ ցմահ դատապարտյալները ևս կարող են պայմանական վաղաժամկետ ազատվել, և հետևաբար կապ չունի, թե անձը որոշակի ժամկետով թե ցմահ ազատագրվման է դատապարտված, գիտելիքն իր կյանքում պետք է գալու և ինքն անպայման օգտագործելու է:

2023 թվականի փետրվարի 14-ին տեղի է ունեցել նաև «Կրթությունը քրեակատարողական հիմնարկներում. մարտահրավերներ և հեռանկարներ» թեմայով կոնֆերանսը, որի նպատակն էր խթանել միջազգային, պետական և տեղական կառույցների համատեղ ջանքերի ներդրումն ազատագրված անձանց կրթության կազմակերպման գործընթացի արդյունավետության բարձրացման ուղղությամբ:

Կարևոր նշանակություն ունի նաև բուհերի ներգրավվածությունը այս միջոցառումների իրականացմանը, քանի որ բուհում սովորելու և բարձրագույն կրթություն ստանալու հնարավորություն ձեռք են բերում նաև դատապարտյալները:

Պետության կողմից ձեռնարկված կարևոր միջոցառումներից է նաև Քրեակատարողական համակարգի կազմավորման 105-ամյակի կապակցությամբ Հայաստանի ազգային գրադարանում տեղի է ունեցել «Քրեակատարողական համակարգում սոցիալ-հոգեբանական աշխատանքների մարտահրավերները» խորագրով գիտաժողովի, որի ավարտից հետո կնքվել է երկու կառույցների միջև հուշագիր: Այդ հուշագրի նպատակն է ընդլայնել և զարգացնել երկու կառույցների միջև մշակութային հաղորդակցությունը, որի շրջանակներում Ազգային գրադարանը պետք է աջակցի քրեակատարողական հիմնարկներում էլեկտրոնային գրադարանի ստեղծման, հաշմանդամություն ունեցող ազատագրված անձանց համար բրայլյան և ձայնագրքերի ժամանակավոր տրամադրման գործում: Ընդ որում՝ հիմնարկներին գրքեր կդրամադրվեն ոչ միայն ժամանակավոր, այլ նաև գրքափոխանակման ֆոնդի միջոցով՝ անհատույց:

2023թվականին ներկայացվել է նաև հաշվետվություն քրեակատարողական եվ պրոբացիայի ոլորտի քառամյա ռազմավարության վերաբերյալ, ուրում նշվում են նաև դատապարտյալների կրթության իրավունքի իրացման համար իրականացված աշխատանքների և ստացված արդյունքները [7]:

Նշված քառամյա ռազմավարությունների շրջանակներում դիտարկել ենք մի քանի ռազմավարական միջացառումներ, որոնց անդրադարձ կկատարենք ստորև կատարված վերլուծության համատեքստում:

22-րդ ռազմավարական միջոցառման շրջանակներում կարևոր նպատակը հանդիսացել է բոլոր քրեակատարողական հիմնարկներում իրականացվող կրթական ծրագրերը: Որոնց շրջանակներում ազատությունից զրկված անձանց շրջանում մասնագիտական կրթության նպատակով ԱՆ բոլոր քրեակատարողական հիմնարկներում կրթության ծրագրեր իրականացնելու նպատակով՝ 2023 թվականի 1-ին կիսամյակում «Իրավական կրթության և վերականգնողական ծրագրերի իրականացման կենտրոն» ՊՈԱԿ-ը «Իրավախախտում կատարած անձանց գեղագիտական դաստիարակություն և կրթություն» ծրագրի շրջանակներում ԱՆ «Աբովյան», «Արթիկ», «Արմավիր», «Նուբարաշեն», «Վարդաշեն», «Վանաձոր», «Սևան» և «Գորիս» քրեակատարողական հիմնարկներում իրականացրել է հետևյալ դասընթացները՝ դեկորատիվ կիրառական արվեստ վիտրաժ, կոլաժ, խեցեգործություն, բատիկա, գծանկար, գծագրություն, համակարգչային հմտություններ, էթիկա և հաղորդակցություն, օտար լեզու՝ ռուսերեն և անգլերեն , հայոց լեզվի և խոսքի մշակույթի հիմունքներ , ընտանեկան բռնության կանխարգելում, այդ թվում՝ հույզերի կառավարում, վարսավիրական հմտություններ, կարի հիմունքներ, կահույքաշինության հիմունքներ, որոնց ընդհանուր առմամբ մասնակցել է շուրջ 137 անձ և հաշվետվության շրջանակներում առանձնացվել է յուրաքանչյուր քրեակատարողական հիմնարկից մասնակցած դատապարտյալների հստակ թիվ, ըստ որի . ԱՆ «Արմավիր» ՔԿՀ՝ 44 ,ԱՆ «Սևան» ՔԿՀ՝ 27, ԱՆ «Նուբարաշեն» ՔԿՀ՝ 10, ԱՆ «Արթիկ» ՔԿՀ՝ 18, ԱՆ «Վարդաշեն» ՔԿՀ՝ 12, ԱՆ «Աբովյան» ՔԿՀ՝ 11, ԱՆ «Գորիս» ՔԿՀ՝ 8, ԱՆ «Վանաձոր» ՔԿՀ՝ 7:

Բացի այդ, զբաղվածության նպատակային ծրագրեր մշակելու և շարունակաբար իրականացնելու և դրանք զարգացնելու նպատակով ԱՆ քրեակատարողական ծառայությունը «Իրավական նախաձեռնությունների կենտրոն» իրավապաշտպան ՀԿ-ի, Գործնական հոգեբանության և սոցիոլոգիայի «Ուրարտու» համալսարանի և «Եվրասիա միջազգային համալսարան» ՍՊԸ-ի հետ կնքել է համագործակցության հուշագրեր: Կարևոր ենք համարում այն հանգամանքը, որ ռազմավարական միջոցառումը լիարժեք իրականացվել է:

Հաջորդիվ ռազմավարական միջոցառումներից 25-րդը վերաբերում է մասնագիտական կրթական ծրագրերն իրականացնելուն: Սակայն պետք է նշենք, որ այս միջոցառման շրջանակներում առկա են նաև բացասական արդյունքներ, ինչը բացասաբար է ազդում նաև դատապարտյալների ոչ միայն կրթական, նաև հոգեբանական կարգավիճակի վրա:

Նշենք, որ տվյալ միջոցառման շրջանակներում «Զբաղվածության մասին» ՀՀ օրենքի 21-րդ հոդվածի 4.1-ին մասի համաձայն՝ ազատազրկման ձևով պատիժ կրող այն անձինք, որոնց պատժի

կրման ավարտին մնացել է մինչև վեց ամիս, և որոնք, որպես աշխատանք փնտրող անձ, հաշվառվել են «Զբաղվածության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքով նախատեսված լիազորված մարմնի կողմից, իրավունք ունեն ընդգրկվելու ամենամյա ծրագրի շրջանակներում կազմակերպվող մասնագիտական ուսուցման ծրագրերում: Դրա հիման վրա մասնագիտական ուսուցում կարող է կազմակերպվել աշխատաշուկայում պահանջարկ ունեցող այն մասնագիտությունների գծով, որոնք հնարավոր է ուսուցանել կարճաժամկետ դասընթացների (մինչև 5 ամիս տևողությամբ) միջոցով: ՀՀ կառավարության 2014 թվականի ապրիլի 17-ի N 534-Ն որոշման հավելված N 11-ով սահմանված ընթացակարգի համաձայն՝ Զբաղվածության պետական գործակալության և Արդարադատության նախարարության համագործակցության արդյունքում կազմակերպվել է մասնագիտական ուսուցման ծառայությունների գնման գործընթացի իրականացում՝ հաշվապահ, փայտյա գեղարվեստական իրեր պատրաստող, ծեփագործ, ավտոփականագործ, համակարգչային օպերատոր, կոշկակար, խոհարար, դիմահարդար, տեխնիկ-մեխանիկ, խառատ և կահույքագործ մասնագիտությունների գծով 29 անձի ուսուցումն ապահովելու նպատակով: Ուսուցման ծառայությունների ձեռքբերման նպատակով ներկայացված հայտում ընդգրկված անձանցից 13-ը եղել են ԱՆ «Կոշ» քրեակատարողական հիմնարկից, 7-ը՝ ԱՆ «Հրազդան», 4-ը՝ ԱՆ «Աբովյան», 3-ը՝ ԱՆ «Արմավիր», 2-ը՝ ԱՆ «Գորիս» քրեակատարողական հիմնարկներից: Զբաղվածության պետական գործակալության կողմից տրամադրված տեղեկատվության համաձայն՝ «Գնումների մասին» ՀՀ օրենքով սահմանված ընթացակարգով հայտարարված գնման գործընթացին ուսուցման ծառայություններ մատուցող որևէ կազմակերպություն չի մասնակցել, որի պատճառով նշված շահառուների մասնագիտական ուսուցումը չի իրականացվել, ինչի արդյունքում էլ սույն ռազմավարական միջոցառումը չի դիտարկվել որպես ամբողջական կատարված:

Եվ այսպիսով, անդրադարձ կատարենք նաև վերջին ռազմավարական միջոցառմանը, որի շրջանակներում դիտարկվել են ազատությունից զրկված անձանց (դատապարտյալների, ինչպես նաև կալանավորված անձանց) համար իրականացվող հանրակրթությունը՝ անկախ տարիքից:

Առանց տարիքային որևէ սահմանափակումների՝ ազատությունից զրկված անձանց համար հանրակրթության իրականացման ապահովման նպատակով Արդարադատության նախարարության համակարգմամբ իրականացվել են մի շարք աշխատանքներ: Արդարադատության նախարարության կողմից իրականացվող ոլորտային շարունակական բարեփոխումների արդյունքում ընդունվել է «Կրթության մասին» օրենքում լրացում կատարելու մասին» 2022 թվականի մայիսի 25-ի ՀՕ-130-Ն օրենքը, որի համաձայն «Կրթության մասին» օրենքի 18-րդ հոդվածի 7-րդ մասը լրացվել է նոր՝ չորրորդ պարբերությամբ. «Պարտադիր տասներկուամյա միջնակարգ կրթության իրավունքի իրացման համար սույն հոդվածի 7-րդ մասի առաջին պարբերությունում նշված տարիքային սահմանափակումը չի տարածվում քրեակատարողական հիմնարկներում ազատազրկման ձևով պատիժ կրող այն դատապարտյալների վրա, որոնց պատժից ազատման ժամկետի լրանալուն կրթության իրավունքի իրացման վերաբերյալ գրավոր դիմում ներկայացնելու պահին մնացել է մեկ տարուց ավելի: Սույն պարբերությունում նշված անձինք իրենց ցանկությամբ կարող են իրացնել իրենց կրթության իրավունքը (միջնակարգ կրթություն ստանալ) Հայաստանի Հանրապետության պետական բյուջեի միջոցների հաշվին»: Օրենքի կիրարկումն ապահովելու նպատակով կրկին իրականացվել է

համապատասխան մոնիթորինգ, որի արդյունքներով քրեակատարողական հիմնարկներում թերի միջնակարգ կրթություն ունեցող դատապարտյալների թիվը կազմել է 210: Բոլոր քրեակատարողական հիմնարկներում իրականացվել է 19 տարեկան և ավելի տարիք ունեցող, ազատազրկման ձևով պատիժ կրող դատապարտյալների նախնական կրթական կարիքի գնահատում, որի արդյունքում տարանջատվել է կրթական երեք աստիճան՝ միջին դպրոց (5-9-րդ դասարաններ), ավագ դպրոց (10- 12-րդ դասարաններ) և անձինք, որոնք տառաճանաչ չեն կամ դպրոց չեն հաճախել, որոնց թիվը կազմել է 92, միջինը 39-ից 41 տարեկան: Հաշվի առնելով քրեակատարողական հիմնարկներում ուսումնառություն ստացող դատապարտյալների կարգավիճակի և ունեցած բազային հանրակրթական գիտելիքների առանձնահատկությունները՝ ընդհանուր հանրակրթության ուսուցման մեթոդաբանության հիմքով մշակվել և հաստատվել է ուսումնառության առանձնահատկություններով պայմանավորված նոր մեթոդաբանություն: Համապատասխան քրեակատարողական հիմնարկներում ընտրվել և առանձնացվել են հանրակրթություն իրականացնելու համար նախատեսված տարածքներ, ուսումնական սենյակները վերանորոգվել են, ձեռք է բերվել այդ սենյակները կահավորելու համար անհրաժեշտ ուսումնաօժանդակ գույք ուսումնական սեղաններ, աթոռներ, գրատախտակներ, համակարգչային տեխնիկա և այլն , ինչպես նաև սովորողներին տրամադրվող գրենական պիտույքներ և այլ նյութեր: Իրականացվել է ուսուցչի թափուր տեղի համար մրցույթ՝ համաձայն Կրթության և գիտության նախարարի 2013 թվականի ապրիլի 15-ի N 336-Ն հրամանի:

Վերջին ռազմավարական միջոցառման վերաբերյալ Արդարադատության նախարարությունը նշել է, որ այն իրականացվել է մասամբ և իր վերջնական նպատակը լիարժեք չի իրագործվել

Եզրակացություն

Հետազոտության շրջանակներում ներպետական իրավական և պրակտիկ տեսանկյունից դիտարկեցինք ինչպես դրական, այնպես էլ բացասական ասպեկտները, որոնք առկա էին և ունեին ինչպես խոչընդոտող, այնպես էլ բազում նպաստող նախադրյալներ դատապարտյալի կրթության իրավունքի իրացման համար: Դիտարկեցինք նաև միջազգային հարթակում կրթության գաղափարի կարևորությունը և կրթության իրավունքի լիարժեք իրացման նպատակով ձեռնարկած միջոցառումները, այդ թվում պետությունների վրա դրված պարտականությունները: Սակայն դիտարկելով նաև ՄԱԿ-ի կայուն զարգացման 17 նպատակներից 4-րդ նպատակի ենթակետերը, պետք է նշենք, որ տարանջատումը կատարված էր սեռերով պայմանավորված և կրում էր առավել ընդհանրական բնույթ:

Ուստի կարծում ենք, որ դատապարտյալների կրթությանը անդրադառնալը ևս կարևոր է նպատակի իրականացման համար, քանի որ նրանց նույնպես անհրաժեշտ է կրթությունը ինչպես հասարակությունում վերասոցիալականացման համար, այնպես էլ իրավագիտակից քաղաքացի ձևավորելու և հետագա հանցագործությունները կանխելու համար:

Կարևոր ենք համարում նշել նաև, որ Հայաստանի Հանրապետությունը ևս տարիների ընթացքում օրենսդրական և պրակտիկ քայլեր է ձեռնարկել քրեակատարողական հիմնարկներում կալանավորված և դատապարտված անձանց կրթության իրավունքի ամբողջական իրացման

անհրաժեշտ պայմաններն ապահովելու համար, սակայն այն դեռևս թերի է և առկա են բազում խնդիրներ, որոնց իրականացման, ինչպես նաև ՄԱԿ-ի կայուն զարգացման 4-րդ նպատակի լիարժեք իրագործման համար անհրաժեշտ են նոր միջոցներ ձեռնարկել և մինչև 2030 թվականը հնարավորինս ապահովել դրական արդյուքը: Հետազոտությունում առաջ քաշված խնդիրների լուծումը հնարավորություն կտա նաև Արդարադատության նախարարության կողմից կազմակերպվելիք հաջորդ քառամյա ռազմավարական միջոցառումները լիարժեք իրականացնել:

Ուսումնասիրության արդյունքում պարզ դարձավ, որ Հայաստանի Հանրապետությունում դատապարտյալների կրթության իրավունքի իրացման ուղղությամբ կատարվել են օրենսդրական և գործնական մի շարք դրական քայլեր, սակայն դեռևս առկա են լուրջ կազմակերպչական, ենթակառուցվածքային և համակարգային խնդիրներ, որոնք խոչընդոտում են կրթության իրավունքի լիարժեք իրագործմանը:

Միջազգային և ներպետական իրավական պարտավորությունների համատեքստում ակնհայտ է, որ դատապարտյալների կրթության իրավունքի լիարժեք ապահովումը պահանջում է համապարփակ և շարունակական մոտեցում:

Անհրաժեշտ է ոչ միայն ստեղծել համապատասխան իրավական և նյութատեխնիկական պայմաններ, այլև մշտապես վերահսկել և վերլուծել ոլորտում իրականացվող ծրագրերի արդյունավետությունը՝ դատապարտյալների սոցիալական ինտեգրման և կրկնահանցագործության կանխարգելման նպատակով:

Այսպիսով, հիմք ընդունելով վերոգրյալը, առաջարկում ենք՝

1. Ստեղծել անկախ վերահսկող և համակարգող մարմին, որի հիմնական նպատակն է համակարգված կերպով ապահովել դատապարտյալների կրթության իրավունքի իրացումը, մշտապես գնահատել ընթացիկ ռազմավարական միջոցառումների կատարողականը և ներկայացնել առաջարկություններ՝ ոլորտի բարելավման համար: Առաջարկվող մարմնի գործառույթների շրջանակում շեշտադրում ենք կատարել հետևյալ գործառույթներին.

- քրեակատարողական հիմնարկներում գործող կրթական ծրագրերի պարբերական մոնիթորինգ,
- կրթության իրավունքի իրացման վիճակագրական տվյալների հավաքագրում և վերլուծություն,
- քրեակատարողական ծառայության և պրոբացիայի մարմինների հաշվետվությունների ստուգում և վերլուծություն,
- դատապարտյալների կրթական կարիքների պարբերական գնահատում և նոր ծրագրերի նախաձեռնություն:

2. Ապահովել քրեակատարողական հիմնարկներում ուսումնական ենթակառուցվածքների շարունակական բարելավում, ներառյալ՝ կրթական լսարանների վերանորոգում, տեխնիկական հագեցում, առցանց ուսուցման հնարավորությունների ընդլայնում և ուսումնական գործընթացի

նկատմամբ մատչելիության բարձրացում: Առավել ակտիվ համագործակցություններ ՀՀ բոլոր բուհերի հետ:

3. Կազմակերպել դատապարտյալների կրթության իրացման վերաբերյալ պարբերական քննարկումներ և գիտաժողովներ, որոնցում կներգրավվեն պետական, հասարակական և միջազգային գործընկերներ՝ լավագույն փորձի փոխանակման և նորարարական լուծումների մշակման նպատակով, ինչպես նաև պարբերաբար քննարկումներ դատապարտյալների հետ և նրան հուզող հարցերի վերհանում:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docID=143723>
2. <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docID=18501>
3. <https://armenia.un.org/hy/sdgs>
4. <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=164938>
5. <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=176661>
6. <https://prisoninitiatives.am/>
7. <https://www.moj.am/storage/uploads/Hashvetvutyun%202023.pdf>

**ՓՈՔՐ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԱՍՆԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ
ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻՆ ՄԻԱՑՅԱԼ ԱԶԳԵՐԻ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ ՕՐԻՆԱԿՈՎ**

ՀՏԴ341.1/.8

ԱՐԱՔՍ ԱԲԳԱՐՅԱՆ

Երևանի պետական համալսարանի Հայագիտական հետազոտությունների ինստիտուտի
Հայաստանի հարակից և մերձավոր արտերկրի պետությունների ռազմավարական
հետազոտությունների բաժնի լաբորանտ

araks.abgaryan@ysu.am

Ամփոփագիր

Աշխատանքը ուսումնասիրում է փոքր պետությունների մասնակցությունը միջազգային կազմակերպություններին՝ ՄԱԿ-ի օրինակով: Վերլուծվում են փոքր պետությունների մարտահրավերները, հնարավորությունները և ազդեցության մեխանիզմները ՄԱԿ-ում:

Աշխատանքում կիրառվել է դիսկուրս ուսումնասիրության մեթոդը, որը թույլ է տվել դուրս բերել, թե ինչ գաղափարներ, նորմեր և նշանակություններ են դրված փոքր պետությունների միջազգային ներգրավվածության հիմքում մասնավորապես ՄԱԿ շրջանակներում:

Աշխատանքի հիմնական եզրահանգումներին անդրադառնալով նշենք, որ չնայած այն հանգամանքին, որ ՄԱԿ-ում որոշումների կայացման հիմնական լծակները կենտրոնացված են խոշոր պետությունների ձեռքում, փոքր պետությունները կարողանում են ձևավորել դիվանագիտական դաշինքներ, հանդես գալ միջազգային օրակարգ ձևավորող նախաձեռնություններով և ակտիվորեն ներգրավվել գլոբալ հարցերի քննարկումներում: FOSS (Forum of Small States)/Փոքր պետությունների ֆորումի, AOSIS (Alliance of Small Island States)/Փոքր կղզի-պետությունների դաշինքի և այլ խմբերի միջոցով փոքր պետությունները կարողանում են առաջ մղել իրենց շահերը ՄԱԿ-ում: Հետազոտությունը ցույց տվեց, որ փոքր պետությունների համար ՄԱԿ-ում կոալիցիաների ստեղծումը և համախմբված գործունեությունը ավելի մեծ ազդեցություն ունենալու հիմնական միջոցներից մեկն է: Այս խմբերը թույլ են տալիս փոքր պետություններին ուժեղացնել իրենց ձայնը և դիմակայել խոշոր տերությունների գերիշխանությանը:

Բանալի բառեր՝ փոքր պետություններ, ՄԱԿ, Փոքր պետությունների ֆորում, Փոքր կղզի-պետությունների դաշինք, նիշային դիվանագիտություն:

PARTICIPATION OF SMALL STATES IN INTERNATIONAL ORGANIZATIONS (CASE OF THE UNITED NATIONS)

UDC341.1/8

ARAKS ABGARYAN

Laboratory Assistant of Yerevan State University Institute of Armenology Department of Strategic Studies of Relations with Foreign Countries Adjacent to Armenia and Close to Armenia

araks.abgaryan@ysu.am

Abstract

This study examines the participation of small states in international organizations, using the United Nations (UN) as a case study. It analyzes the challenges, opportunities, and mechanisms of influence that small states utilize within the UN framework.

The study employs the method of discourse analysis, which has made it possible to identify the ideas, norms, and meanings underlying the international engagement of small states, particularly within the framework of the United Nations.

The main conclusions of the study indicate that, despite the fact that the key decision-making levers in the UN are concentrated in the hands of major powers, small states manage to form diplomatic coalitions, initiate international agenda-setting efforts, and actively engage in discussions on global issues.

Through organizations such as the Forum of Small States (FOSS) and the Alliance of Small Island States (AOSIS), small states successfully advance their interests within the UN. The research demonstrates that for small states, forming coalitions and acting collectively within international institutions is one of the primary means of amplifying their influence and countering the dominance of major powers.

Keywords: Small states, UN (United Nations), Forum of Small States, Alliance of Small Island States, niche diplomacy.

УЧАСТИЕ МАЛЫХ ГОСУДАРСТВ В МЕЖДУНАРОДНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ (НА ПРИМЕРЕ ООН)

УДК341.1/8

АРАКС АБГАРЯН

Лаборант отдела стратегических исследований сопредельных и ближневосточных государств института
Армяноведения Ереванского государственного университета

araks.abgaryan@ysu.am

Аннотация

Данная работа рассматривает участие малых государств в международных организациях на примере Организации Объединённых Наций (ООН). Анализируются вызовы, возможности и механизмы влияния малых государств в системе ООН.

В работе применяется метод дискурсивного анализа, который позволил выявить идеи, нормы и значения, лежащие в основе международного участия малых государств, в частности в рамках Организации Объединённых Наций.

Основные выводы работы заключаются в том, что, несмотря на то, что ключевые рычаги принятия решений в ООН сосредоточены в руках крупных государств, малые государства способны формировать дипломатические коалиции, инициировать повестку дня на международном уровне и активно участвовать в обсуждении глобальных вопросов. Посредством таких объединений, как Форум малых государств (FOSS) и Альянс малых островных государств (AOSIS), малые государства успешно продвигают свои интересы в ООН. Исследование показало, что для малых государств создание коалиций и коллективная деятельность внутри международных организаций являются одними из основных инструментов для усиления своего влияния и противодействия доминированию крупных держав.

Ключевые слова: Малые государства, ООН (Организация Объединённых Наций), Форум малых государств, Альянс малых островных государств, нишевая дипломатия

Ներածություն

Փոքր պետությունները կարևոր դեր են խաղում միջազգային հարաբերություններում, հատկապես Միացյալ ազգերի կազմակերպության (ՄԱԿ) շրջանակներում: Չնայած նրանց համեմատաբար սահմանափակ ռեսուրսներին, նրանք օգտագործում են ռազմավարական գործիքներ՝ իրենց շահերը պաշտպանելու և միջազգային քաղաքականության վրա ազդելու համար:

Հետազոտության հիմնական նպատակն է վերլուծել փոքր պետությունների ներգրավվածության առանձնահատկությունները ՄԱԿ-ի շրջանակներում՝ մասնավորապես անդրադառնալով նրանց դիվանագիտական մեխանիզմներին, գործընկերային համագործակցությանը և գլոբալ կառավարման բարեփոխումներին:

Թեման արդիական է նաև այն առումով, որ գլոբալ մարտահրավերները, ինչպիսիք են անվտանգային սպառնալիքները, աղքատությունը, կլիմայի փոփոխությունը, տեխնոլոգիական բացը, պահանջում են համատեղ արձագանք, որտեղ փոքր պետությունները կարող են առանցքային դեր ունենալ համագործակցության միջոցով: Օրինակ՝ ՄԱԿ-ում փոքր պետությունները հաճախ առաջ են տանում միջազգային իրավունքի գերակայության և բազմակողմանիության սկզբունքները:

Գործնական նշանակությունը կայանում է նրանում, որ այս հետազոտությունը կարող է ծառայել որպես ուղեցույց փոքր պետությունների համար՝ միջազգային կառույցներում իրենց դիրքը բարելավելու և արդյունավետ որոշումներ կայացնելու համար:

Վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ տարածաշրջանային համագործակցությունը, ինչպես նաև ՄԱԿ-ում խմբային նախաձեռնությունները, կարող են լինել փոքր պետությունների ամենաարդյունավետ գործիքները՝ ազդեցություն ունենալու միջազգային հարաբերությունների վրա: Առաջարկվող վարկածն այն է, որ փոքր պետությունները, չնայած իրենց սահմանափակ ռեսուրսներին, կարող են էական ազդեցություն ունենալ միջազգային կառույցներում, եթե կիրառեն գործընկերային դիվանագիտության և համախմբված համագործակցության մեխանիզմներ:

Որոշ փոքր պետությունների դիվանագետներ նշում են, որ ՄԱԿ-ի բազմակողմանի համակարգը մեծ հավասարեցնող դեր ունի: Դրա կենտրոնական տարրերից է «ինքնիշխան հավասարության» կամ «մեկ երկիր, մեկ ձայն» սկզբունքը ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայում: Խոշոր և փոքր պետությունների միջև այս ֆորմալ հավասարության սկզբունքը գործող մեխանիզմ է, որը հավասար հնարավորություններ է ստեղծում և փոքր պետությունների կողմից պաշտպանվում է մեծ եռանդով [8, էջ 389]:

Սակայն փոքր պետությունների առջև ծառացած մարտահրավերները ցույց են տալիս, որ նրանց դերը ՄԱԿ-ում ավելի բարդ է: Չնայած նրանց դիվանագիտական հաջողություններին ու ազդեցության մակարդակին, փոքր պետությունները հաճախ բախվում են դժվարությունների՝ ՄԱԿ-ում իրենց տեսակետներն ու շահերը արդյունավետորեն առաջ մղելու հարցում՝ հաշվի առնելով նրանց համեմատաբար փոքր չափը, կարողությունները և ռեսուրսները:

Փոքր պետությունների մարտահրավերները ՄԱԿ-ի հիմնական մարմինների և գործակալությունների հետ համագործակցության ընթացքում հասկանալու համար արժե անդրադառնալ նրանց դերի շուրջ ընթացող նախկին քննարկումներին: Փոքր պետությունները միշտ չէ, որ ՄԱԿ-ում համարվել են հավասար անդամներ, ինչպես նաև դրա տրամաբանական նախորդ կազմակերպության՝ Ազգերի լիգայի կազմում: 1919-1920 թվականներին, օրինակ, պետություններ, ինչպիսիք են Լիխտենշտայնը, Սան Մարինոն և Մարոկկոն, դիտարկվում էին որպես չափազանց փոքր՝ ինքնուրույն արտաքին քաղաքականություն վարելու համար: Նրանց առաջարկվեց Ազգերի լիգայում ստորադաս անդամակցության կարգավիճակ, որը նրանք մերժեցին՝ չցանկանալով ընդունել նվազեցված կարգավիճակը **[11, էջ 144]**:

Մինչ օրս ՄԱԿ-ում շարունակում են գոյություն ունենալ մտահոգություններ որոշ փոքր պետությունների անկախության վերաբերյալ՝ նույնիսկ հենց փոքր պետությունների շրջանում: Դրանցից մի քանիսը համաձայնագրեր ունեն, որոնք պահանջում են խորհրդակցել ավելի մեծ տարածաշրջանային տերությունների հետ և հաշվի առնել հարևան խոշոր պետությունների քաղաքական շահերը **[11, էջ 145]**: Նույնիսկ առանց պաշտոնական պարտավորությունների՝ բազմաթիվ փոքր պետություններ գործնականում գտնվում են ավելի մեծ տերությունների ազդեցության տակ՝ կախված լինելով նրանցից տնտեսական, քաղաքական և այլ աջակցությունների հարցում:

1960-70-ականներին, երբ ապագադրությամբ հանգեցրեց նոր պետությունների ստեղծմանը (որոնցից շատերը փոքր էին), ՄԱԿ-ի շրջանակներում կրկին ծավալվեցին քննարկումներ նրանց դերակատարման շուրջ: Որոշ անդամներ պնդում էին, որ փոքր պետությունները չեն կարողանա կատարել ՄԱԿ-ի Կանոնադրության պարտավորությունները՝ իրենց սահմանափակ ռեսուրսների պատճառով: Նրանք կանխատեսում էին, որ փոքր պետությունները դժվարություններ կունենան խաղաղապահ գործողությունների և գլոբալ ճգնաժամերի արձագանքման համար անհրաժեշտ միջոցների ապահովման հարցում: Սակայն, ի վերջո, որոշվեց, որ ՄԱԿ-ի Կանոնադրության սկզբունքներին չի համապատասխանի այլ տարբերակ, քան բոլոր պետությունների լիարժեք և հավասար անդամակցությունը: Այսպիսով, բոլոր պետությունների ինքնիշխան հավասարությունը հաստատվեց լիիրավ անդամակցության և Գլխավոր ասամբլեայում հավասար ձայնի սկզբունքի միջոցով **[11, էջ 145]**:

Հաշվի առնելով այս դժվար պատմությունը՝ հասկանալի է, որ փոքր պետությունները մեծ նշանակություն են տալիս ինքնիշխան հավասարության սկզբունքին և կանոնների վրա հիմնված բազմակողմանիությանը, որի վրա հիմնվում է ՄԱԿ-ը: Ինչպես նշել է ՄԱԿ-ում 2009 թվականին Նոր Զելանդիայի մշտական ներկայացուցիչ Ջիմ Մաքլայը. «Մենք գիտենք, որ բազմակողմանիության այլընտրանքը մի աշխարհ է, որտեղ փոքրերը կարող են մարզինալիզացվել» **[11, էջ 146]**:

ՄԱԿ-ը փոքր պետություններին, որոնք սահմանների պաշտպանության համար սահմանափակ ռեսուրսներ ունեն, ապահովում է միջազգային պայմանագրերի և օրենքների մի համակարգ, որը պաշտպանում է նրանց ինքնիշխանությունը **[11, էջ 142]**: Այս համատեքստում, ՄԱԿ-ում Սինգապուրի նախկին մշտական ներկայացուցիչներից մեկը նշել է. «Փոքր պետություններն ավելի մեծ

շահագրգռվածություն ունեն միջազգային խաղաղության և կայունության մեջ, քան խոշոր պետությունները» **[5]**: Իրոք, որոշ փոքր պետություններ կանոնների վրա հիմնված բազմակողմանիությունը և դրա հիմքում ընկած հավաքական անվտանգության սկզբունքը դիտարկում են որպես իրենց գոյատևման միջոց:

Փոքր պետությունների տեսանկյունները միջազգային ասպարեզում չափազանց բազմազան են՝ ներառյալ նրանց տեսակետները երկրի չափի հետևանքների և ՄԱԿ-ի դիվանագիտության վերաբերյալ: Մինչ որոշ փոքր պետությունների դեսպաններ պնդում են, որ չափը նշանակություն չունի և որ ՄԱԿ-ում պետության չափը կապված չէ նրա արդյունավետության հետ, մյուսները նշում են, որ փոքր լինելը գործնական հետևանքներ ունի: Դրական առումով, նման չափեր ունեցող պետությունները կարող են համերաշխություն ձևավորել: Բացասական առումով, չափը սահմանափակում է կարողությունները և նվազեցնում ազդեցությունը: Այնուամենայնիվ, որոշ փոքր պետությունների դեսպաններ ընդգծում են, որ չափը ամենակարևոր գործոնը չէ. պետության ազդեցությունը ՄԱԿ-ում ավելի շատ կախված է նրա առաքելության որակից և ներկայացուցիչներից:

Չնայած փոքր պետությունների ունեցած տարբեր տեսակետներին, դուրս ենք բերել փոքր պետություններին բնութագրող մի շարք ընդհանուր հատկանիշներ: Մասնավորապես, փոքր պետությունները հաճախ գերազանցում են բազմակողմանի դիվանագիտության մեջ: ՄԱԿ-ի նման բազմակողմանի հարթակները փոքր պետություններին հնարավորություն են տալիս ավելի մեծ դեր ունենալ համաշխարհային գործերում, քան նրանց համեմատական չափը թույլ կտար: Ինչպես նշել է մեկ փոքր պետության նախարար. «Փոքր պետությունները անհամաչափ մեծ ներդրում են կատարում բազմակողմանիության մեջ, քանի որ մենք գիտենք, որ սա միակ ճանապարհն է, որպեսզի մեր ծայրը լսվի համաշխարհային գործերում»: Այսպիսով, փոքր պետությունները հաճախ դառնում են «հմուտ դիվանագետներ», զարգացնում են ցանցեր և համագործակցում խմբերի միջոցով **[9, էջ 64]**: Այս համատեղ մոտեցումն ու դիրքավորումը կարևոր են միջազգային կազմակերպություններում և օգնում են պետություններին արդյունավետ գործել ՄԱԿ-ում:

Փոքր պետությունները մեծ կարևորություն են տալիս միջազգային իրավունքի գերակայությանը: Փոքր պետությունները հակված են մեծ արժեք տալ միջազգային իրավունքի պահպանմանը և հանդես են գալիս որպես ՄԱԿ-ի համակարգի և միջազգային համագործակցության պաշտպաններ: Քանի որ նրանք չունեն ավանդական «կոշտ ուժի» գործիքներ, միջազգային համակարգը նրանց անվտանգության երաշխիքն է: Փոքր պետությունների կոալիցիաները, ինչպիսին է FOSS-ը (FOSS-ը կամ Փոքր պետությունների ֆորումը կամավոր, ոչ պաշտոնական և ոչ գաղափարախոսական երկրների խումբ է Միավորված ազգերի կազմակերպությունում, որը հիմնադրվել է 1992 թվականին Սինգապուրի կողմից: Այդ ժամանակից ի վեր, Սինգապուրը նախագահում է FOSS-ը: Փոքր պետությունների ֆորումը բաց է այն երկրների համար, որոնց բնակչությունը չի գերազանցում 10 միլիոնը, չնայած որոշ անդամների բնակչությունն ավելացել է այդ շեմի սահմանումից հետո), օգնում են ՄԱԿ-ին հասնել կոնսենսուսի **[9, էջ 64]**:

Այս համատեքստում կարևոր դեր է խաղում նաև Փոքր կղզի-պետությունների դաշինքը (AOSIS), որը ստեղծվել է 1991 թվականին՝ որպես փոքր կղզիների և ցածրադիր առափնյա երկրների

կոալիցիա: AOSIS-ը հիմնականում գործում է որպես ոչ ֆորմալ լոբբիստական և բանակցային ծայն փոքր կղզի-պետությունների համար ՄԱԿ-ի համակարգում՝ անդրադառնալով նրանց զարգացման ընդհանուր խնդիրներին և բնապահպանական մտահոգություններին **[10]**:

Ըստ էության, փոքր պետությունների համար ՄԱԿ-ում ներկայացվածությունն ունի մեծ նշանակություն: Շատ փոքր պետությունների համար ՄԱԿ-ում իրենց դիվանագիտական առաքելությունը նրանց «առաքելությունն է աշխարհում» **[4, էջ 281]**: Այն նրանց հնարավորություն է տալիս կապեր հաստատել այլ պետությունների հետ, որտեղ նրանք չունեն դեսպանատներ: ՄԱԿ-ի շրջանակներում ստեղծված հնարավորությունները թույլ են տալիս փոքր պետություններին Նյու Յորքում իրենց դիվանագիտական առաքելությունների միջոցով երկկողմանի հարաբերություններ հաստատել այլ պետությունների հետ՝ առանց աշխարհով մեկ դեսպանատներ պահպանելու ծախսերի: Ինչպես նախկինում նշել է ՄԱԿ-ում մի դեսպան. «Որտեղ, եթե ոչ այստեղ, կարող է Տուվալուն շփվել էլ Սալվադորի հետ» **[3]**: Այնուամենայնիվ, փոքր պետությունների առաքելությունները պետք է արդարացնեն ՄԱԿ-ում իրենց ներկայության ծախսերը՝ իրենց կառավարությունների և բնակչության առջև:

Փոքր պետություններին բնութագրող հաջորդ հատկանիշն է այն, որ փոքր պետությունները մեծացնում են իրենց ազդեցությունը՝ համագործակցելով տարածաշրջանային և համախոհ գործընկերների հետ: Շատ մշտական ներկայացուցիչներ ընդգծում են փոքր պետությունների համագործակցության անհրաժեշտությունը: Այս համատեքստում կարող ենք անդրադառնալ նաև Նոր Զելանդիայի մեկ այլ դիվանագետի խոսքերին, որը մասնավորապես նշում է, որ փոքրերի ուժը ՄԱԿ-ում նրանց համագործակցությունն է: Երբ նրանք շարժվում են միասին՝ միասնական ձևով, վերջիններս առավելագույնս օգտագործում ենք իրենց ներուժը **[6]**: Հետևաբար, փոքր պետությունները հաճախ համագործակցում են տարածաշրջանային և համախոհ խմբերի ու դաշինքների միջոցով՝ իրենց ծայնն ու ազդեցությունը մեծացնելու համար:

Մեկ այլ ուշագրավ հատկանիշ է այն, որ փոքր պետությունները հաճախ ավելի արագ են արձագանքում միջազգային խնդիրներին, քան խոշոր տերությունները, քանի որ նրանց ներքին քաղաքական գործընթացները պարզեցված են: Փոքր պետությունները զերծ են մեծ, հաճախ կոշտ և բարդ բյուրոկրատական համակարգերից, որոնք կարող են դանդաղեցնել որոշումների կայացման գործընթացը: Բացի այդ, շատ դեպքերում «քաղաքական ղեկավարության և դիվանագետների միջև կապն ավելի անմիջական և վստահելի է» **[6]**:

ՄԱԿ-ում փոքր պետությունների արտաքին քաղաքականության կենտրոնացվածությունը Նյու Յորքում գտնվող առաքելություններին տալիս է մեծ արժեք, սակայն կարող է նաև լուրջ ռեսուրսային խնդիրներ ենթադրել: Փոքր պետության մեկ դեսպանը կարող է միաժամանակ հավատարմագրված լինել մինչև հինգ պետությունում՝ ՄԱԿ-ում ծառայության ընթացքում և ստիպված լինել երկկողմանի կապեր հաստատել հնարավորինս մեծ թվով երկրների հետ: Որոշ դեպքերում փոքր պետությունների դեսպաններն ավելի երկար պաշտոնավարման ժամկետներ ունեն, քան խոշոր պետությունների ներկայացուցիչները: Երկարաժամկետ պաշտոնավարումը Նյու Յորքում օգնում է դեսպաններին ստեղծել արժեքավոր կապեր և ամրապնդել իրենց ազդեցությունը **[1]**: Սակայն, երբ այդ դեսպանները

լքում են իրենց պաշտոնը, փոքր առաքելությունները կանգնում են ինստիտուցիոնալ գիտելիքի կորստի խնդրի առջև **[4, էջ 281]**: Այս խոցելիության դեմ պայքարելու ռազմավարական մոտեցումներից մեկն այն է, որ արտաքին գործերի նախարարությունն ակտիվորեն համակարգի Նյու Յորքում առաքելության գործունեությունը՝ մշակելով երկարաժամկետ պլաններ:

Առաջնահերթությունների ճիշտ սահմանումը ոչ միայն օգտակար է առանձին պետությունների և առաքելությունների համար, այլև նպաստում է «փոքր-փոքր համագործակցությանը», այսինքն՝ փոքր պետությունների միջև համատեղ աշխատանքին: Երբ փոքր պետությունները ձեռք են բերում փորձ, հաստատում կապեր նրանք ձեռք են բերում նաև այնպիսի տեղեկատվություն, որը կարող են կիսել իրենց գործընկեր փոքր պետությունների հետ: Ինչպես բացատրում է մի մշտական ներկայացուցիչ. «Փոքր պետությունների լավագույն մոտեցումը նիշային ոլորտ ընտրելն է, զբաղեցնել համապատասխան պաշտոններ՝ ինչպես կոմիտեների կամ կոնվենցիաների նախագահություն. և դառնալ ճանաչված ներսի մասնագետ» **[2]**:

Ամփոփելով նշենք, որ ՄԱԿ-ում պետության չափը կախված է նրանից, թե ինչպես է այն օգտագործվում, և, ինչպես ցույց են տվել իրենց ձեռքբերումները, «փոքր պետությունները ձեռքերը ծալած չեն այն հարցերում, որոնք իրենց համար մեծ կարևորություն ունեն» **[8, էջ 389]**: Փոքր պետությունները կարող են էական ներդրում ունենալ ՄԱԿ-ում, քանի որ նրանք կարող են գործել ավելի արագ և ճկուն, քան մեծ պետությունները: Բացի այդ, նրանք խթանում են բազմակողմանիությունը և միջազգային համագործակցությունը, քանի որ նրանց դերերն ու ծայները միջազգային համակարգում կախված են հենց այս սկզբունքներից:

Այնուամենայնիվ, փոքր պետությունները բախվում են տեղեկատվության սահմանափակ հասանելիության, կարողությունների պակասի և ՄԱԿ-ում լիարժեք մասնակցության այլ կառուցվածքային խոչընդոտների: Այս մարտահրավերները միայն փոքր պետությունների խնդիրները չեն, այլ նաև բազմակողմանի համակարգի բոլոր կողմնակիցների համար լուրջ հարց են **[4, էջ 281]**: Փոքր պետությունների համար իդեալական գլոբալ պայմանները՝ խաղաղ և հավասար կարգը, որը ղեկավարվում է միջազգային համագործակցությամբ, ընդհանուր շահ է բոլոր պետությունների համար: Նույնը վերաբերում է ՄԱԿ-ի գործառնական գործընթացներին. ՄԱԿ-ի անդամակցության հետ կապված մարտահրավերները մեղմելու համար հնարավոր բարեփոխումները, ներառյալ տեղեկատվության տրամադրման արդյունավետ համակարգերն ու անդամ պետությունների համար հիմնական ծառայությունների վերականգնումը ի վերջո կարող են օգտակար լինել բոլոր պետությունների համար՝ անկախ նրանց չափից:

Եզրակացություն

Փոքր պետությունների համագործակցությունն ու ներգրավվածությունը միջազգային կազմակերպություններում կարևոր գործոն է նրանց արտաքին քաղաքականության արդյունավետության համար: Այս ուսումնասիրության արդյունքում պարզ դարձավ, որ փոքր պետությունները, չնայած իրենց սահմանափակ ռեսուրսներին, կարողանում են ազդեցություն ունենալ միջազգային հարաբերությունների վրա՝ օգտագործելով բազմակողմանի դիվանագիտություն, դաշինքների և կազմակերպությունների շրջանակներում գործող նորմատիվ մեխանիզմներ: Ըստ

էության, փոքր պետությունները, չնայած իրենց սահմանափակ ռեսուրսներին, էական դեր են խաղում միջազգային հարաբերություններում, հատկապես Միացյալ ազգերի կազմակերպության շրջանակներում: Նրանց մասնակցությունը հիմնված է բազմակողմանիության, գործընկերային դիվանագիտության և միջազգային իրավունքի գերակայության սկզբունքների վրա:

Ուսումնասիրության շրջանակում կատարված վերլուծության արդյունքում ձևավորվեցին հետևյալ հիմնական եզրակացությունները.

- Փոքր պետությունները իրենց արտաքին քաղաքական ռազմավարություններում հաճախ որդեգրում են ռիսկերի նվազեցման, միջազգային իրավունքի աջակցման և բազմակողմանի համագործակցության մեխանիզմներ, որոնք թույլ են տալիս նրանց խուսափել ուժային առնակատումներից և առավելագույնս օգտագործել իրենց ունեցած հնարավորությունները:
- Աշխատանքի եզրահանգումներից է այն, որ չնայած այն հանգամանքին, որ ՄԱԿ-ում որոշումների կայացման հիմնական լծակները կենտրոնացված են խոշոր պետությունների ձեռքում, փոքր պետությունները կարողանում են ձևավորել դիվանագիտական դաշինքներ, հանդես գալ միջազգային օրակարգ ձևավորող նախաձեռնություններով և ակտիվորեն ներգրավվել գլոբալ հարցերի քննարկումներում: FOSS (Forum of Small States)/Փոքր պետությունների ֆորումի, AOSIS (Alliance of Small Island States)/Փոքր կղզի-պետությունների դաշինքի, ACT (Accountability, Coherence, and Transparency Group)/Հաշվետվողականության, համաձայնության և թափանցիկության խմբի և այլ խմբերի միջոցով փոքր պետությունները կարողանում են առաջ մղել իրենց շահերը:
- Հետազոտությունը ցույց տվեց, որ փոքր պետությունների համար միջազգային կառույցներում կոալիցիաների ստեղծումը և համախմբված գործունեությունը ավելի մեծ ազդեցություն ունենալու հիմնական միջոցներից մեկն է: Այս խմբերը թույլ են տալիս փոքր պետություններին ուժեղացնել իրենց ձայնը և դիմակայել խոշոր տերությունների գերիշխանությանը:
- Հետազոտությունը ցույց տվեց, որ փոքր պետությունների համար ՄԱԿ-ն ապահովում է հարթակ, որտեղ նրանք կարող են հանդես գալ համերաշխության սկզբունքով և մեծացնել իրենց ազդեցությունը համագործակցության միջոցով: «Մեկ երկիր, մեկ ձայն» սկզբունքը հնարավորություն է տալիս փոքր պետություններին ներգրավվել միջազգային գործընթացներում՝ պաշտպանելով իրենց շահերը:

Ամփոփելով նշենք, որ այնուամենայնիվ, փոքր պետությունները բախվում են մարտահրավերների, ինչպիսիք են ռեսուրսների և կարողությունների սահմանափակումները, ինչպես նաև խոշոր պետությունների ազդեցությունը: Այս մարտահրավերներին դիմակայելու համար նրանք հաճախ համագործակցում են տարածաշրջանային և գաղափարակից խմբերի հետ, ձևավորում են ռազմավարական դաշինքներ և կենտրոնանում նեղ մասնագիտացված ոլորտների վրա, որտեղ կարող են ունենալ համեմատական առավելություն:

Գործնական առումով, փոքր պետությունները կարող են ամրապնդել իրենց դիրքերը ՄԱԿ-ում՝ մշակելով երկարաժամկետ դիվանագիտական ռազմավարություններ, խթանելով համախմբված

համագործակցությունը, մասնավորապես, «փոքր-փոքր» համատեքստում և ընդգծել իրենց ներկայացվածությունը միջազգային կառույցներում: ՄԱԿ-ում նրանց հաջողությունը մեծապես կախված է դիվանագիտական ճկունությունից, ակտիվ ներգրավվածությունից և արդյունավետ համագործակցության մեխանիզմներից:

Եզրափակելով՝ փոքր պետությունները, չնայած իրենց չափերին, միջազգային հարաբերություններում ունեն առանցքային դեր: Նրանց հաջողությունը կախված է ռազմավարական դիվանագիտությունից, համախմբվածությունից և բազմակողմանի համակարգի ամրապնդմանը միտված ջանքերից:

Օգտագործված աղբյուրների ցանկ

1. Bjöl, Erling. 1871. "The Small States in International Politics." In Small States in International Relations, edited by August Schou and Arne Olav, 33. Stockholm: Almqvist and Wiksell.
2. Brunn, Stanley D, 1999, The Worldviews of Small States: A Content Analysis of 1995 UN Speeches. Geopolitics 4, no. 1: 17–33. DOI: 10.1080/14650049908407635. Routledge, an imprint of Taylor & Francis, London, UK.
3. Chowdhury, Iftekhar Ahmed, 2012, Small States in the UN System: Constraints, Concerns, and Contributions. Institute of South Asian Studies Working Paper No. 160 (October): 9. National University of Singapore, Singapore
4. Hong, Mark, 1995, Small States in the United Nations. International Social Science Journal 47, no. 2 (June) (UNESCO), Paris, France.
5. Jacobs, Marie-Josée, 2012, Small States and Their Role in International Relations. Speech delivered at the twentieth anniversary conference of the Forum of Small States, October 1. New York, USA
6. Keating, Colin. 2012. "The United Nations Security Council: Options for Small States." Speech delivered in Reykjavik, Iceland. [մուտք՝ 28.01.2025] www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/Media%20Small%20States%20Reykjavik.pdf
7. McLay, Jim, 2013, Small States at the United Nations: Taking Our Place at the Global Governance Table. Speech delivered to the Forum of Small States, March 14. New York, USA.
8. Panke, D. 2012. Small States in Multilateral Negotiations, Routledge, London, United Kingdom.
9. Rana, 2013, 21st Century Diplomacy. Continuum, New York, USA.
10. The Alliance of Small Island States, "About AOSIS," [մուտք՝ 28.01.2025] <http://aosis.org/about-aosis>
11. Thorhallsson, 2012, Small States in the UN Security Council, The Hague Journal of Diplomacy, Volume 7, Issue 2, Leiden, The Netherlands.

**ՊԵՏԱԿԱՆ ԵՎ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԻՆՔՆԻՇԻՎԱՆՈՒԹՅԱՆ (ՍՈՒՎԵՐԵՆԻՏԵՏԻ) ԳԱՂԱՓԱՐԸ ՀԱՅ
ՊԱՏՄԱԻՐԱՎԱԿԱՆ ԱՂՔՅՈՒՐՆԵՐՈՒՄ (ՄԽԻԹԱՐ ԳՈՇ, ՍՄԲԱՏ ՍՊԱՐԱՊԵՏ)**

ԱՐԵՎԻԿ ԱՐԶՈՒՄԱՆՅԱՆ

Գործիսի պետական համալսարան

arevikarzumanyan20@gmail.com

Ամփոփագիր

Դեռևս 12-13-րդ դարերում հայ նշանավոր իրավագետներ Մխիթար Գոշը, Սմբատ Սպարապետը ժամանակաշրջանի համար բավարար հստակությամբ, նաև արդիական մոտեցումներ՝ սաղմեր պարունակող գաղափարներ են ներկայացրել պետական և ժողովրդական սուվերենության՝ ինքնիշխանության, անկախության մասին՝ մի քանի հարյուր տարի ավելի առաջ, քան եվրոպական կամ ամերիկյան մտածողները: Ժողովրդական և պետական ինքնիշխանության գաղափարը հետագայում իր զարգացումն ստացավ 18-րդ դարի հայ ականավոր մտածողներ՝ լուսավորիչ-դեմոկրատներ Հովսեփ Էմինի, Մովսես Բաղրամյանի և Շահամիր Շահամիրյանի երկերում: Հեղինակն իր աշխատանքում ներկայացնելով պատմաիրավական փաստերի վերլուծությունը՝ միաժամանակ տալիս է իր ուշագրավ գնահատականները, իր ընկալումները քննարկվող հիմնախնդրի վերաբերյալ:

Բանալի բառեր: Պետություն, ժողովուրդ, ինքնիշխանություն, պետական և ժողովրդական ինքնիշխանություն, անկախություն, ինքնորոշման իրավունք, ազգերի ինքնորոշման իրավունք, սահմանադրություն:

THE CONCEPT OF STATE AND POPULAR SOVEREIGNTY IN ARMENIAN HISTORICAL AND LEGAL SOURCES (MKHITAR GOSH, SMBAT SPARAPET)

AREVIK ARZUMANYAN

Goris State University

arevikarzumanyan20@gmail.com

Abstract

As early as the 12th-13th centuries, prominent Armenian jurists Mkhitar Gosh and Smbat Sparapet presented ideas about state and popular sovereignty, embedding the seeds of modern approaches with remarkable clarity for their time, several hundred years before European or American thinkers. The concept of state and popular sovereignty later developed further in the works of 18th-century prominent Armenian Enlightenment-era democratic thinkers, including Hovsep Emin, Movses Baghramyan, and Shahamir Shahamiryan. In this work, the author not only analyzes historical and legal facts but also provides noteworthy assessments and insights into the issue under discussion.

Keywords: State, sovereignty, folk, right, self-determination, the right of nations to self-determination, constitution:

ИДЕЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО И НАРОДНОГО СУВЕРЕНИТЕТА В АРМЯНСКИХ ИСТОРИКО-ПРАВОВЫХ ИСТОЧНИКАХ (МХИТАР ГОШ, СМБАТ СПАРАПЕТ)

АРЕВИК АРЗУМАНЯН

Горисский государственный университет

arevikarzumanyan20@gmail.com

Аннотация

Еще в Средновековье; в 12-13 веках, армянские юристы–создатели Судебников; **Мхитар Гош**, **Смбат Спарамет** выдвинули идею государственного и народного суверенитета, раньше, чем европейские и американские мыслители. Впоследствии идея государственного и народного суверенитета нашла развитие в трудах известных армянских мыслителей, просветителей-демократов Иосифа Эмина, Мовсеса Баграмяна, Шаамира Шаамиряна. Анализируя эту, имеющее и современное значение проблему, автор работы выдвигает свои, довольно примечательные оценки и выводы.

Ключевые слова: Государство, народ, суверенитет, государственный и народный суверенитет, право на самоопределение, право наций на самоопределение.

Ժողովրդական և պետական ինքնիշխանության գաղափարը՝ դրա իրացումը, ժողովուրդների գոյատևման, իր Հայրենիքում՝ պատմական ապրելատարածքում, ազատ ու անկախ ապրելու, իրենց դարերի, հազարամյակների մշակույթն ու ազգային դեմքը պահպանելու ամենակենսական պայմաններից մեկն է։ Եվ պատահական չէ, որ հարյուրամյակներով, հազարամյակներով ժողովուրդները սեփական կյանքի, արյան գնով պայքարել են անկախություն ձեռք բերելու, այդպիսիք պաշտպանելու համար։ Այդպիսին է նաև հազարամյակների պատմություն ունեցող մեր ժողովուրդը. ազատության, անկախության, ինքնիշխանության ու ինքնորոշման գաղափարին մենք հանդիպում ենք նաև մեր պատմության ավելի վաղ ժամանակներում։ Այդ գաղափարը ժամանակի առումով իր որոշակի հստակեցումն է ստացել դեռևս մեր միջնադարյան հայտնի մտածողներ, օրենսգետներ, իրավագետներ Մխիթար Գոշի, Սմբատ Սպարապետի մոտ. ի դեպ, նրանց կազմած Դատաստանագրքերն ընդօրինակել կամ դրանցից առանձին գաղափարներ՝ նորմեր, վերցրել են աշխարհի շատ ժողովուրդներ։

Այսօր ևս Հայաստանի՝ իրեն անկախ հռչակած երրորդ Հանրապետությունը, ներքին և արտաքին մի շարք գործոնների բերմամբ, կանգնած է իր անկախությունը՝ սուվերենությունը, լուրջ վտանգի տակ դնելու երկրնտրանքի առջև. դա տագնապալից վիճակ է յուրաքանչյուր հայի և ամբողջ հայ ժողովրդի համար։ Խնդրի այդ կենսականությունից է բխում թեմայի՝ հիմնախնդրի ընտրությունն ու արդիականությունը։

Երիտասարդ սերունդը մտահոգված է մեր նախնիներից՝ մեծերից ստացած ժառանգությունը՝ գոնե փոքրիկ Հայաստանի Հանրապետությունը, նրա անկախությունը պահպանելու ու ապագայում իր ազգային - պատմական հիմնախնդիրները լուծելու հարցում։

Չհապաղելով արձագանքել այսօրվա տագնապալից իրողություններին՝ մեր պատմա- իրավական ակունքների կտրվածքով. դա է այս հոդվածի՝ զեկույցի (որը դեռ շարունակություն ունի) գիտագործնական նշանակությունը։

Նաև այն հանգամանքը՝ աշխատանքում ներկայացված, որ եվրոպական, ամերիկյան մտածողներից հարյուրավոր տարիներ առաջ հայ մտածողները բավարար հստակությամբ առաջադրել են այսօր էլ կենսական ոչ միայն պետական, այլ նաև ժողովրդական ինքնիշխանության, գերիշխանության կենսական գաղափարը՝ այն ամրագրելով և ժամանակին նաև պաշտոնապես կիրարկության դրված օրենքների հավաքածուներում՝ դատաստանագրքերում, կարծում ենք՝ պետք է դիտել որպես նորույթ գիտատեսական և կիրառական առումով։

Հիմնախնդրի ուսումնասիրության արդյունքներով մեզ մոտ այն համոզմունքն է բյուրեղանում, որ այսօր Հայաստանի Հանրապետության գործող Սահմանադրությունում պետք է առավել հստակ արտահայտվի հատկապես ժողովրդաիշխանության՝ ժողովրդական սուվերենիտետի գաղափարը, մասնավորապես Սահմանադրության առաջին գլխի՝ «Սահմանադրական կարգի հիմունքները» առաջին հոդվածում, որում սահմանված է, որ. «Հայաստանի Հանրապետությունում իշխանությունը պատկանում է ժողովրդին», ավելացվի հետևյալ նորմը. «Ժողովուրդն օժտված է գերագույն-անկախ իշխանությամբ, իրավասու է սահմանելու և փոփոխելու Սահմանադրությունում և մյուս օրենքներում ամրագրված սոցիալ-տնտեսական, պետաիրավական կարգը, կառավարան ձևը, ընտրահամակարգը և պետաիրավական մյուս ինստիտուտները՝ սահմանելու այնպիսիք, որոնք, ըստ իրեն, առավելագույնս են համապատասխանում ժողովրդաիշխանության, ազատության, արդարության,

հավասարության սկզբունքներին»: Դա նշանակում է, որ ժողովրդի բնապատմական այդ իրավունքից բարձր իշխանություն՝ Սահմանադրություն, օրենք և այլն, չի կարող լինել:

Իսկ հոդվածի 2-րդ պարբերությունում, որտեղ նշված է, որ. «Ժողովուրդն իր իշխանությունն իրականացնում է ազատ ընտրությունների...» և այլնի միջոցով, «իրականացնում է» բառից հետո ավելացնել «նաև» բառը. «Ժողովուրդն իր իշխանությունն իրականացնում է նաև ազատ ընտրությունների...» և այլն, միջոցով: Հոդվածի 2-րդ պարբերության վերջում ավելացնել հետևյալ նախադասությունը. «Բացառապես համաժողովրդական հանրաքվեի միջոցով են ընդունվում Հայաստանի Հանրապետության տարածքային փոփոխությունների՝ պետական սահմանների փոփոխության և համապետական, համազգային նշանակություն ունեցող հարցերի վերաբերյալ ազգային-պետական իրավական ակտերը»:

Կարծում ենք, որ մեր այս առաջարկության՝ նորմի ամրագրումը Սահմանադրությունում առավել հստակորեն կարտահայտի ժողովրդական բացարձակ ինքնիշխանության գաղափարը, գաղափար, որի սաղմերն ի դեպ ամրագրվել՝ արտացոլվել են նաև մեր նախորդ մտածողների ստեղծած իրավական ակտերում՝ իրավունքի պատմական հուշարձաններում (որպիսիք մատնանշվում են մեր հոդվածի հետագա շարադրանքում):

Աշխատանքը գրված է պատմաիրավական վերլուծական-համեմատական եղանակով: Աշխատանքը գրելու համար օգտագործել ենք տպագիր սկզբնաղբյուրներ, գրականություն, որոնք մատնանշվել են աշխատանքի վերջում:

Պետության և իրավունքի ժամանակակից տեսությունից, Սահմանադրական իրավունքից հայտնի է, որ պետական ինքնիշխանությունը, որպես պետության անքակտելի հատկանիշ պետության ինքնիշխան՝ **գերագույն անկախ վիճակն է՝ գերիշխանությունն իր տարածքում և անկախությունը միջազգային հարաբերություններում:** Ժողովրդական ինքնիշխանությունը կամ սուվերենիտետը տվյալ ժողովրդի լիակատար ինքնիշխան իրավունքն է ինքը որոշելու իր բախտը՝ առանց որևէ մեկից կախվածության ընտրելու պետության իր տիպն ու ձևը, կառավարությունը և այլն: Ինքնիշխանությունը պետության և ժողովրդի անկախության կենսական խորհրդանիշն է: Պետական ինքնիշխանությունն ածանցյալ է ժողովրդական ինքնիշխանությունից:

18-րդ դարի հայ ազատագրական շարժման ու իրավաքաղաքական մտքի ականավոր ներկայացուցիչ Հովսեփ Էմինը շատ պարզ, հստակ ձևով էր ներկայացնում պետական և ժողովրդական ինքնիշխանության գաղափարը՝ պարսկաթուրքական լծից ազատագրվելու կտրվածքով՝ չի կարող ազատ ու անկախ լինել այն պետությունը, ժողովուրդը, որը հույսը դրել է ուրիշի օգնությամբ ազատագրվելու վրա [5, էջ 192-193]: Այսօր Հայաստանի Հանրապետությունը ներքին և միջազգային բարդ իրողությունների պայմաններում ջանքեր է գործադրում պաշտպանելու մեր պետության ու ժողովրդի ինքնիշխանությունը, առանց որի ժողովրդի և պետության՝ նրանց առավել կամ պակաս չափով ներդաշնակ գոյատևումն ու զարգացումն անհնարին է:

Ժողովրդական և պետական ինքնիշխանության գաղափարը խորն ակունքներ ունի, այն իր արտացոլումն է գտել նաև հայ պատմաիրավական աղբյուրներում՝ մեր պատմագրության մեջ և իրավունքի պատմական հուշարձաններում: Դեռևս 12-րդ դարում (1184թ.) ժամանակաշրջանի առումով ու բովանդակային տարրերի իմաստով այդ գաղափարը բավական հստակ տեսնում ենք

Մխիթար Գոշի մոտ, որն ի դեմս թագավորի իր հայտնի դատաստանագրքի աշխարհիկ մասի առաջին հոդվածում տալիս է պետական ինքնիշխանության իր ընկալումը: Գոշի Դատաստանագրքի հոդված 1-ը վերնագրված է «Թագավորների և իշխանների և բոլոր (աշխարհիկ) դատավորների մասին»: Հոդվածում Գոշն ի դեմս թագավորի տալիս է պետական ինքնիշխանության սահմանումը. «Թագավորները նրանք են, որոնք լիովին տիրապետում են իրենց ժողովուրդների վրա և հարկ են հավաքում ուրիշ ժողովուրդներից, կամ եթե չեն հավաքում (ուրիշ ժողովուրդներից, երկրներից և այլն **Մ. Թ.**), ապա ծայրահեղ դեպքում գոնե իրենք չեն հարկվում ուրիշներից (թագավորներից)» **[6, էջ 113]:**

«Թագաւորք այնոքիք անուանին, որք ազգաց յուրեանց տիրեն միանգամայն եւ յայլոց հարկ առնուն յազգաց, եւ եթե ոչ հարկիցեն» **[1, էջ 299-300]:**

Եթե նկատի ունենանք, որ իրավաքաղական մտքի պատմության մեջ առաջինը ֆրանսիացի մտածող Ժան Բոդենը (1530-1596թթ.) 16-րդ դարում, Գոշից ավելի քան 300 տարի հետո, տվեց պետական սուվերենության իր սահմանումն **[7, էջ 224-229]** ի դեմս միապետի, ապա պետք է պատշաճը հատուցել միջնադարյան հայ մեծ իրավագետին՝ առավել կամ պակաս չափով պետական սուվերենիտետի՝ ինքնիշխանության նման սահմանման համար: Սուվերենիտետն ըստ Բոդենի միապետին, թագավորին խորհրդանշող պետության բացարձակ, մշտական իշխանությունը՝ անկախությունն է ինչպես երկրի ներսում, այնպես էլ նրանից դուրս՝ արտասահմանյան՝ օտար պետությունների հետ հարաբերություններում **[8, էջ 144-147]:** Ավելորդ չէ նկատել, որ ինքնիշխանության տարրերը որոշակի հստկությամբ մենք նկատում ենք նաև հայոց պատմության (և ոչ միայն հայոց) ավելի վաղ շրջանում:

Հիշենք մարական պետության գերիշխանության դեմ ապստամբած հայոց Երվանդ թագավորի (մ.թ.ա. 580-560թթ.) պատասխանը Աժդահակի զորավար Կյուրոսին: Վերջինիս այն հարցին, թե հայոց թագավորը ինչու է ընդվզել Մարաստանի դեմ, հարկ չի վճարում, ամրություններ է կառուցում և այլն, Երվանդը պատասխանում է. «Ես ազատութիւն էի փափագում, որովհետև հաւատացած էի, թե գեղեցիկ բան է, որ ինքս էլ ազատ լինեմ և իմ զաւակներին ազատութիւն թողնեմ» **[3]:** Իսկ Մովսես Խորենացին, (5-րդ դար) բնութագրելով Տիգրան Երվանդյանի, ըստ ուսումնասիրողների Տիգրան Մեծի (մ.թ.ա. 95-55թթ.) հերոսական գործերը գրում է. «Նա (Տիգրանը Մ.Թ.) տղամարդկանց գլուխ կանգնեց և ցույց տալով քաջություն՝ մեր ազգը բարձրացրեց, և մեզ, որ լծի տակ էինք, դարձրեց շատերին լուծ դնողներ և հարկապահանջներ, ոսկու և արծաթի, և պատվական քարերի, և զգեստների, և զանազան գույների, և գործվածքների՝ հարստություններ տղամարդկանց և կանանց համար՝ առհասարակ բազմացրեց, որոնցով տգեղները գեղեցիկների նման սքանչելի էին երևում, իսկ գեղեցիկներն այն ժամանակի համեմատ՝ աստվածանման էին: Հետևակ կոչվողները ձիավոր դարձան, պարսերով կռվողները հաջող աղեղնավորներ, լախտերով կռվողները զինվեցին սրերով և տեգավոր նիզակներով, մերկերը պատվեցին վահաններով և երկաթե զգեստներով: Եվ երբ նրանք մի տեղ հավաքվեցին, միայն նրանց արտաքին տեսքն ու նրանց պահպանականների ու զենքերի փայլն ու շողքը բավական էին թշնամիներին հալածելու, վնասելու: Նա խաղաղություն և շենություն գցեց, բոլորին լիացրեց յուրով և մեղրով» **[4, էջ 125] :**

Ի դեմս թագավորի՝ անկախ թագավորի մեջ տեսնելով անկախ պետական ինքնիշխանությունը, նաև Աստծո փոխանորդ համարելով նրան **[հոդվ.1, էջ 147]:** Գոշը միաժամանակ դեռևս Ժան Ժակ

Ռուսոյից (1712-1778) առաջ համընդհանուր կամ ժողովրդական ինքնիշխանությունը բարձր է դասում պետական ինքնիշխանության կրողից՝ գտնելով, որ եթե թագավորն իրեն արժանապատիվ չի պահում, իր գործունեությամբ խախտում է խաղաղությունը՝ (ներքին անդորրը) համընդհանուր հավանությամբ (նաև այլ թագավորի և պատրիարքի կամքով) նա կարող է վտարվել երկրից **[«Աշխարհիկ օրենք», հոդվ. 114]**: Այս կանոնը ժողովրդաիշխանության առումով նաև ժամանակակից իմաստով չափազանց առաջադիմական է: Միջնադարում (նաև հետագայում ներառյալ 18-րդ դարում) թագավորները համարվում էին աստծո կերպարները, աստծո տեղապահները ևն, և, այնուամենայնիվ, Գոշը նշում է, որ ժողովրդական ինքնիշխանությունը բարձր է պետական ինքնիշխանությունից, աստվածային թագավորից, որ աստվածային թագավորը ևս կարող է երկրից վտարվել, պատժվել, եթե ժողովուրդը այլևս չի հանդուրժում նրան՝ հանուն երկրի խաղաղության, միաբանության, ժողովրդի ընդհանրական շահերի: Այդ սկզբունքը հետագայում (13-րդ դար) իր՝ Կիլիկյան պետության գործող դատաստանագրքում ամրագրում էր նաև Սմբատ Սպարապետը՝ նշելով հանդերձ, որ «...թագավորելը շնորհվում է աստծուց», «թագավորը աստծու փոխանորդն է երկրի վրա», այնուամենայնիվ, միաժամանակ հավելում է, որ «...եթե նրանք (թագավորները-Մ.Թ.) այնքան պիղծ լինեն, որ երկիրը չկարողանա հանդուրժել, մարդիկ եկեղեցու և երկրի բնակչության համաձայնությամբ կարող են աքսորել նրան (թագավորին)» **[2, էջ 263 հոդ. 76, էջ 600]** :

Ժողովրդական ինքնիշխանությունը, ժողովրդի իրավունքը բարձր է ցանկացած պետության, նրա բարձրագույն իշխանավորների (թագավորի, մեր օրերում նաև պրեզիդենտ, վարչապետ և այլն) իշխանությունից, եթե նույնիսկ նրանք «աստծո փոխանորդը» լինեն. ժողովուրդը կարող է հեռացնել նրանց իշխանությունից: Ուշագրավ է, որ հենց այս ոգով 18-րդ դարի ամերիկյան և ֆրանսիական իրավաբանական ակտերում արձանագրվեց ժողովրդի այս անօտարելի իրավունքը: Այսպես, օրինակ ԱՄՆ-ի անկախության հռչակագիրը՝ 4 հուլիսի 1776թ., ազդարարում էր, որ պետությունը, կառավարման ձևը՝ կառավարությունը, ընտրվում է, ստեղծվում է ժողովրդի համաձայնությամբ, ժողովրդի իրավունքները՝ կյանքը, ազատությունը պաշտպանելու, նրա բարեկեցությունը ապահովելու համար և, եթե այն չի ապահովում դա, ապա ժողովուրդն իրավունք ունի փոխել՝ ոչնչացնել, վերացնել կառավարման տվյալ ձևը՝ պետությունը, և ստեղծելու այնպիսին, որը ժողովրդի կարծիքով ապահովում է նրա ժողովրդի անվտանգությունն ու ազատությունը **[9, էջ 59-60]**: Ֆրանսիական 1793թ. Սահմանադրությունը ազդարարում է. «Եթե կառավարությունը խախտում է ժողովրդի իրավունքները, ապա ապստամբությունը ժողովրդի և նրա յուրաքանչյուր մասի համար մնում է որպես նրա սրբազնագույն իրավունքն ու անհետաձգելի պարտականությունը»: Թագավորը, պետական իշխանությունն աստվածատուր է, բայց այն պետք է ներդաշնակություն, ներքին խաղաղ անվրդով կյանք, միաբանություն ապահովի, չվտանգի երկրի, պետության, ժողովրդի ներքին ու արտաքին անվտանգությունը, այլապես այն կփոխվի՝ կվերացվի. ժողովուրդն այդ իրավունքն ունի: Հասկանալի է, թե որքան կարևոր էր սա հատկապես միջնադարյան ֆեոդալական մասնատվածության, կենտրոնախույս ձգտումների պայմաններում, այն էլ մշտապես արտաքին հարձակումների, ասպատակությունների ենթարկվող Հայաստանի, հայ ժողովրդի համար. Միխիթար Գոշն ու Սմբատ Սպարապետը որպես գիտնական այրեր, հայրենասեր և ողջախոհ մարդիկ, անշուշտ դա ընկալում էին: Այդ գաղափարը կենսական և արդիական է նաև:

Ժողովրդական ինքնիշխանության անքակտելի բաղադրիչն է կազմում նաև ժողովուրդների, ազգերի, էթնիկական խմբերի **ինքնորոշման** իրավունքը, որն ամրագրված է նաև միջազգային իրավական և իրավաքաղաքական փաստաթղթերում՝ այդ թվում ՄԱԿ-ի կանոնադրության մեջ և չնայած դրան ամբողջ «քաղաքակիրթ» աշխարհի աչքի առջև ընդամենը 1918 թվականին ռուսների և թուրքերի ջանքերով քարտեզի վրա հայտնված ուրիշ ժողովուրդների, երկրների, այդ թվում Հայաստանի հազարամյակների բնապատմական տարածքը զավթած քոչվորական Ադրբեջանը կույ տվեց համաժողովրդական կամքով ստեղծված, ավելի քան 30-ամյա Արցախի՝ Լեռնային Ղարաբաղի հայկական հանրապետությունը՝ հազարամյակներով իր բնօրրանում ապրող արցախահայության նկատմամբ կատարելով քրեորեն պատժելի՝ թե՛ ներպետական և թե՛ միջազգային իրավունքով նախատեսված, մարդկության դեմ ուղղված հանցագործություն՝ **ցեղասպանություն**, որը մինչ այժմ մնում է անպատիժ...

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Մխիթարայ Գօշի Դատաստանգիրք հայոց. իրավաբանական հետազոտությունք հանդերձ ծանոթագրութեամբ Վահան ծայրագոյն վարդապետի Բաստամեանց, Վաղարշապատ, 1880, էջ 299-300:
 2. Սմբատ Սպարապետի Դատաստանգիրք. Ռուբեն Ավագյան, Հայ իրավական մտքի գանձարան, Հ. Ա., Երևան, 2001, էջ 600:
 3. Քսենոփոն, Կյուրոսապատում, տպարան «Մոդեռն», Թեհրան, 1971, էջ 125:
 4. Մովսես Խորենացի, Հայոց պատմություն, Հայպետհրատ, Երևան, 1961, էջ 125:
 5. Յովսէփ Էմինի կեանքն ու արկածները, տպարան «Մշակ», Պէյրութ, 1958, էջ 192-193:
 6. Թելունց Մ. Մ., Հայաստանի պետության և իրավունքի պատմություն, Հ. 1, «Կոմպ Թրավըլ» ՍՊԸ հրատ., Գորիս, 2015, էջ 113:
 7. История политических и правовых учений. Изд. „Зерцало“, Москва, 1999, ст. 224-229.
 8. Антология мировой философии, т. 2, Изд. „Мысль“, Москва, 1970, ст. 144-147.
 9. Сборник документов по всеобщей истории государства и права. Изд. Ленинградского университета, Ленинград, 1977, ст. 59-60.
- Судебник Смбата Спарапета (гундстабля). Изд. Ереванского университета, Ереван, 1971, ст. 48, 106.

ԼԻԱՆԱ ԳՅՈՒՐՋՅԱՆ

ՀՀ գիտությունների ազգային ակադեմիա
Գիտակրթական միջազգային կենտրոն
Արևելագիտության ամբիոն (թյուրքագիտություն), մագիստրոս
Էլ. փոստ՝ gyurjyanliana01@gmail.com

Հոդվածի նպատակն է վերլուծել միջնադարյան ֆեոդալական համակարգը և որպես այդ ֆեոդալական համակարգի մի մաս հանդիսացող եկեղեցուն:

Հոդվածում լուսաբանվում է մասնավորապես Տաթևի վանքի կալվածքների ձեռքբերման գործընթացը, նրա ձեռքում ֆինանսական և տնտեսական գործառույթների կենտրոնացումը, որի վառ օրինակներն են վանքին կից գործող տնտեսական շինությունները:

Հոդվածում անդրադարձ է կատարվել նաև եկեղեցու փոխհարաբերություններին՝ ինչպես գյուղացիների, այնպես էլ օտար տիրակալների հետ՝ տարբեր քաղաքական պայմաններում: Մոնղոլական տիրապետության շրջանում Տաթևի վանքի կալվածքները զգալիորեն ընդլայնվել էին, որը պայմանավորված էր հոգևոր դասի աջակցությունը ստանալու, բնակչության վրա վերահսկողություն հաստատելու և առևտրային հարաբերություններում կայունություն պահպանելու անհրաժեշտությամբ: Սակայն հետագա դարերում, մասնավորապես՝ պարսկական տիրապետության պայմաններում, վանքի հողային տիրույթները աստիճանաբար կրճատվել են: Այնուամենայնիվ, անկախ արտաքին և ներքին անբարենպաստ զարգացումներից, եկեղեցին պահպանել է իր հիմնական կալվածքները:

Բանալի բառեր՝ Սյունիք, Տաթևի վանք, Օրբելյաններ, ֆեոդալիզմ, վանական կալվածքներ, պարոնտեր:

THE CHURCH AS A LARGE LANDOWNER: THE CASE OF TATEV MONASTERY

LIANA GYURJYAN

National Academy of Sciences of the Republic of Armenia
International Center for Science and Education
Department of Oriental Studies (Turkology), Master's Degree

gyurjyanliana01@gmail.com

The aim of the article is to analyze the medieval feudal system and the church as a part of that feudal system.

The article particularly covers the process of acquiring the estates of the Tatev Monastery, the concentration of financial and economic functions in its hands, vivid examples of which are the economic buildings operating adjacent to the monastery.

The article also touches upon the relations of the church, both with the peasants and with foreign rulers, in different political conditions. During the Mongol rule, the estates of the Tatev Monastery had expanded significantly, which was due to the need to receive the support of the clergy, establish control over the population, and maintain stability in trade relations. However, in subsequent centuries, particularly under Persian rule, the land holdings of the monastery gradually decreased. However, regardless of external and internal adverse developments, the church retained its main estates.

Keywords: Syunik, Tatev Monastery, Orbelyans, feudalism, monastic estates, barons.

ЦЕРКОВЬ КАК КРУПНЫЙ ЗЕМЛЕВЛАДЕЛЕЦ: НА ПРИМЕРЕ ТАТЕВСКОГО МОНАСТЫРЯ

ЛИАНА ГЮРДЖЯН

Национальная академия наук Республики Армения
Международный научно-образовательный центр
Кафедра востоковедения (тюркология), магистр

gyurjyanliana01@gmail.com

Целью статьи является анализ средневековой феодальной системы и роли церкви в этой системе.

В статье подробно рассматривается процесс приобретения поместий Татевского монастыря, концентрация в его руках финансово-экономических функций, ярким примером чего служат хозяйственные постройки, действовавшие при монастыре.

В статье также рассматриваются взаимоотношения церкви, как с крестьянами, так и с иностранными правителями, в различных политических условиях. В период монгольского владычества поместья Татевского монастыря значительно расширились, что было обусловлено необходимостью заручиться поддержкой духовенства, установить контроль над населением и поддерживать стабильность торговых отношений. Однако в последующие века, особенно в период персидского владычества, земельные владения монастыря постепенно сокращались. Однако, несмотря на неблагоприятные внешние и внутренние обстоятельства, церковь сохранила свои основные поместья.

Ключевые слова: Сюник, Татевский монастырь, Орбеяны, феодализм, монастырские поместья, бароны.

Միջնադարում ֆեոդալիզմը հանդիսանում էր հասարակական-քաղաքական կազմակերպման հիմնական ձևը ինչպես Արևմուտքում, այնպես էլ Արևելքում: Այդ համակարգում առանձնահատուկ տեղ էր գրավում եկեղեցին, որը աստիճանաբար իր ձեռքում էր կենտրոնացրել խոշոր ֆինանսական և տնտեսական գործառույթներ: Միջնադարյան այս երևույթը բնորոշ է եղել մի շարք երկրներին, մասնավորապես՝ Ռուսաստանին, Վրաստանին և Հայաստանին: Սույն հոդվածում կփորձենք լուսաբանել նշված երևույթը՝ Տաթևի վանքի օրինակով:

Սմբատ Գունդստաբլը առանձնացնում է եկեղեցական կալվածքների ընդլայնման երկու աղբյուր՝ նվիրատվությունները և ժողովրդից կատարվող գանձումները **[6, էջ 211]**: Մխիթար Գոշի «Դաստանագրք»-ում կարդում ենք հետևյալը. «Ժողովուրդը, երբ զոհեր անի, ապա քահանային պիտի մատուցի զոհի մարմնի հետեյալ մասերը... Քահանային պիտի տաս նաեւ քո ցորենի, գինու եւ յուղի առաջին բերքը, քո ոչխարների առաջին խուզից ստացած բուրդը, որովհետեւ նրանց /քահանաներին/ քո ցեղերի միջից է քո Տեր Աստվածն ընտրել...» **[19, էջ 98]**: Մյուս կողմից Սմբատ Գունդստաբլը նշում է, որ վանքապատկան բնատնտեսությունները դառնում էին զանազան չարաշահումների պատճառ, ուստի և կտրականապես դատապարտում էր եկեղեցականների կողմից կատարվող վաշխառությունը **[6, էջ 212]**: Հոգևոր դասի նյութական ունեցվածքի կուտակումը քննադատել է նաև Առաքել Դավրիժեցին. «...իւրաքանչիւր սևագլուխ ունէր իւր զինչս առանձին, այգի և բուրաստան, փեթակ և տուն, և մարան, և համբարանոց, և զմուտս ստացուածոց նաև զմուտս հասարակաց վանիցն մասունս արարեալ յինքնանս բաժանէին» **[7, էջ 80]**:

Ստեփանոս Օրբելյանը Սյունիքում հիշատակում է 30 վանք, որոնցից Տաթևի վանքը ներկայացված է որպես «Սիսական տան բոլոր վանքերի գլուխն ու շնորհարաշխության աղբյուրը» **[20, էջ 92]**, վանքին պատկանող գյուղերի և կալվածքների թիվը հասնում է 47-ի, որոնցից 25-ը գյուղեր էին, իսկ մնացածը՝ առանձին կալվածքներ **[13, էջ 145]** և վանքը տասանորդ էր ստանում 677 գյուղերից **[17, էջ 132]**:

Տաթևի վանքի ծաղկումը սկսվել է 9-րդ դարի սկզբից, երբ 839թ. Դավիթ եպիսկոպոսը (մոտ 838-861թթ.) Սյունյաց Փիլիպե իշխանից գնում է Տաթևի շրջակա հողամասերը **[5, էջ 11]**, այդ մասին Ստ. Օրբելյանը հիշատակում է. «Եւ առեալ 10.000 դրամ որ լինի ի մէն մի 6 դանկ. եւ տայ ի ձեռս նորա զԱրծիւ գիւղ եւ զԲերդկաներէջ որ ի բերոյ վանիցն, բոլորն ընդ ջրթափովն...» **[26, էջ 249]**: Այնուհետև Փիլիպե իշխանը 844թ. վանքին է նվիրում նաև Տաթև գյուղը **[20, էջ 95]**:

932թ. Տաթևի վանահայր Հակոբ եպիսկոպոսը (918-958 թթ.) 12.000 դրամով և մեծագին գոհարով գնում է Ձագեձորի Վարարակ (Գորիսի ակներ) գետի ջուրը և կառուցում ջրանցք և ջուրը հասցնում Որոտանի ձախ ավի Ցաքուտ կոչվող տարածքը: Ոռոգման ջուրը տեղ հասցնելուց հետո Ցաքուտ տեղանունը վերանվանվում է Վարդուտ **[23, էջ 46-47]** և, ինչպես Ստ. Օրբելյանն է հիշատակում. «տնկեաց բազում այգիս եւ որթս սորեկս, էարկ տունկս իզանազան պտղաբերաց ձիթենիս և թզենիս և նոնենիս. և յամենայն մրգաբերաց արար դրախտս զարմանալիս» **[26, էջ 299]**: 29կմ երկարություն ունեցող այս ջրանցքը, հետագայում վերանորոգել է Հովհաննես եպիսկոպոսը: Հետաքրքիր է նաև, որ վանքերի առաջնորդները շրջակա գյուղերի բնակիչներին խստիվ արգելում էին օգտվել վանքապատկան ջրանցքներից ու առուներից **[4, էջ 112-113]**:

Սյունիքում շինարարական և նվիրատվական գործունեությամբ աչքի է ընկել նաև Սմբատ Ա (970-998թթ.) թագավորի տիկին Շահանդուխտը: Շահանդուխտն իր որդիների Վասակի և Սևադայի հետ միասին «Սմբատ թագավորի հոգու համար» Տաթևի վանքին են նվիրել վեց հազար դրամ և Հաբանդ գավառի Տեղ գյուղը [22, էջ 168]:

Եկեղեցական կալվածքների ընդարձակումը առաջացնում է գյուղացիների դժգոհությունը, արդյունքում 910-ական թ. ապստամբություն են բարձրացնում ցուրաբերդցիները և Տամալեկս գյուղի բնակիչները: Ապստամբներն կոտորել են Տաթևի վանքի մեռոնի կաթսան և ժայռից մեռոնը թափել ցած [24, էջ 42]: Ստ. Օրբելյանն այդ մասին գրում է. «սկսան կողոտել զեկեղեցին եւ զգործատներն և զյարկան կրօնաւորաց» [26, էջ 293]: Ապստամբները մինչև 916թվականը պահպանել են իրենց նախկին իրավունքները, չենթարկվելով Տաթևի վանքին, այնուհետև այն ճնշվել է Սմբատ իշխանի կողմից [24, էջ 41]: Ապստամբության ճնշումից հետո Սմբատ Սյունին և տիկին Սոֆիան 1000 դահեկանով գնում են Տամալեկսը և նվիրում Տաթևի վանքին, իսկ բնակիչներին, որոնք չէին ցանկանում ենթարկվել Տաթևի վանքին, բռնությամբ հեռացնում են Տամալեկո գյուղից: 930-ական թվականներին (Սյունյաց եպիսկոպոս Հակոբ Դվինեցու ժամանակ, ով փորձում էր յուրացնել վանքի շրջակա Յուր գյուղի հողերը [1, էջ 17]) ապստամբում են Ավելադաշտ գյուղի «շինականները», ապստամբությունը կրկնվում է նաև 990-ական թ. [24, էջ 43-44]: Հետազոտողների մեծ մասը այս շարժումը կապում է նաև թոնդրակյան շարժման ակտիվացման հետ [25, էջ 168], քանի որ ժողովրդական-սոցիալական շարժումները ուղղված էին ֆեոդալական համակարգի դեմ և արտահայտվում էին կրոնական երանգով [16, էջ 8-9]:

Դեն իշխանը 1045թ. Տաթևին է նվիրում Խոտ գյուղը [9, էջ 46], իսկ Սյունյաց թագավորների ենթակա Աբուսահլը 1083թ. Տաթևին է նվիրում «այգի մի մեծ ի Մեղրոյ ձորի» [4, էջ 102]: Տաթևի կալվածքների ընդարձակման հարցում առատաձեռնությամբ աչքի է ընկնել նաև Սյունյաց բարեպաշտ արքա Սենեքերիմ Սևադյան (1072-1094թթ.)՝ իր քրոջ Շահանդուխտ թագուհու անմնացորդ աջակցությամբ: Ի դեմս Գրիգոր մետրոպոլիտի և նրա որդեգիր Ստեփանոսի՝ 1085թ. Սենեքերիմն արքայական ընտանիքի սեփականություն համարվող Արիտ գյուղը, որպես «հոգեցատուր» ընծա նվիրաբերում է Տաթևի եպիսկոպոսարանին [2, էջ 81]: 1086թ.-ին թվագրվող մի հրամանագրում նշվում է, որ իշխան Հասանը Սենեքերիմի հրամանով Տաթևի վանքին է վերադարձնում Ձեռատի վանքը և Նորաշենիկ գյուղը [29, էջ 308-309]:

1251թ. Նորավանքի Սարգիս եպիսկոպոսը վանքին ընծայում է «երկու ակն ի ջաղացն յԱռփայ», իսկ Վարդան կրոնավորը՝ կառուցելով «Քարահատին ջաղացը», նվիրում է Տաթևի վանքին [4, էջ 119]: 1272թ. արձանագրության մեջ հիշատակվում է Տարսայիճի և Մինա Խաթունի կողմից Սուրբ Աստվածածնի եկեղեցուն կատարած նվիրատվության մասին. «Նվիրեցինք եկեղեցու սպասավորների կարիքների համար հողեր՝ Սունակի Տափը և Նահատակին, ինչպես նաև Շիխերում գտնվող Ստորին ծաղկանոցը՝ Տաթևի լուսավորության նպաստման համար» [29, էջ 317]: 1274թ. Տարսայիճ Օրբելյանը Տաթևի վանքին ընծայում է նաև 6 գյուղ, դրանք են Շնհերը, Խոտ ավանը, Բորտին, Յուրը, Հարժիսը, Փեթևանը [4, էջ 82]:

Տաթևի սրահում 1281թ. փորագրված արձանագրության մեջ հիշատակված է, որ Հովհաննես քահանան իր «հալալ ընչից» գնում է Կոծմակոթը՝ Տաթևի վանքին հատկացնելու նպատակով [5, էջ

21], իսկ Ս. Աստվածածին եկեղեցու արևելյան պատի մոտ կանգնած խաչքարի վիմագրությունից տեղեկանում ենք, որ նվիրաբերել է նաև Զադոչանոց բակերը **[5, էջ 33]**: Համանման բովանդակություն ունի նաև տեր Բարսեղի արձանագրությունը, սեփական դրամով ձեռք բերելով «զՏանձուտն ի հայրենատերացս», նա շնորհում է Տաթևի միաբաններին **[4, էջ 135]**: 1300թ. մի հիշատակարան նույնպես վկայում է Տաթևի վանքին կատարված նվիրատվությունների մասին **[15, էջ 858]**:

Կարևոր է նաև հասկանալ պատճառները, որոնք ընկած էին այս նվիրատվությունների հիմքում: Մոնղոլական խաները հայտնի էին իրենց հպատակների նկատմամբ կրոնական հանդուրժողականությամբ: Մոնղոլների կրոնական հանդուրժողականությունը դրսևորվում էր ոչ միայն նրանց ազատ դավանանքը թույլատրելով, այլև նրանց համար հարկային արտոնություններ տրամադրելով **[35, էջ 127]**, սակայն չպետք է անտեսենք նրանց առևտրային շահերը, որոնք նվաճողներին ստիպում էին հարգանքով վերաբերվել ենթարկված ժողովուրդների կրոնական համոզմունքներին **[35, էջ 120]**:

Ստեփանոս Օրբելյանը վանքին նվիրաբերած հողատարածքների կարգավիճակը բնութագրում է հետևյալ արտահայտություններով «ազատ յամենայն արքունի հարկաց» և «ազատ յամենայն աշխարհական հարկաց» **[32, էջ 8]**: Համեմատականի համար նշենք, որ պահպանվել են մոնղոլական հրամանագրեր ուղղված Ռուսաստանի ուղղափառ եկեղեցու մետրոպոլիտ Ալեքսեյին, որտեղ նշվում է, որ բոլոր քահանաները ազատված են տուրքերից և հարկերից, բայց փոխարենը պետք է աղոթեն Աստծուն խանի և նրա ընտանիքի համար և օրհնեն նրանց **[34, էջ 239-240]**: Կիրակոս Գանձակեցին նույնպես հաստատում է վերոհիշյալ երևույթը՝ նշելով, որ «հոգևորականներից հարկ չի գանձվել, քանի որ նրանք խանից հրաման չեն ունեցել» **[36, էջ 914]**: «Եվ ահա կյանքի է կոչվում սոցիալական մի նոր տերմին՝ «պարոն-տէր», - գրում է Լ. Խաչիկյանը, - որը հատկացվում է բոլոր այն հայ կալվածատեր-ֆեոդալներին, որոնք շարունակում են իրենց ձեռքում պահել իրենց հայրենական կալվածքները, լինելով միաժամանակ և «պարոն» (այսինքն՝ աշխարհիկ իշխան) և «տէր» (այսինքն՝ հոգևոր առաջնորդ)» **[8, էջ 38]**: Այսպիսով, Սմբատ Օրբելյանը 1280թ. իր եղբայր Ստեփանոսին քահանա էր ձեռնադրել, որից հետո հաճախ Օրբելյան տան ժառանգներն էին ստանձնում նաև տեղի հոգևոր իշխանությունը՝ հանձնիս Տաթևի: Հետագայում, իրենց տիրույթները պաշտպանելու նպատակով որպես վակֆ հանձնում են Տաթևի վանքին, որը նման ճանապարհով ձեռք է բերում ընդարձակ կալվածքներ **[11, էջ 70-71]**:

Տաթևի վանքի տնտեսական շինությունների մեջ հիշատակվում է Ձիթահանքը, Գինետունը կամ Շիրախանայը, որը մի տեսակ գործարան է խաղող ճգմելու համար **[21, էջ 43]**: Ձիթահանքը հիմնականում մշակում էին կտավատ, քունջութ, սորել: Վերջինս օգտագործվում էր առանձնապես ձիթաճրագներն ու կանթեղները վառելու համար, ինչպես նաև որպես քսայուղ **[4, էջ 119]**: Սյունյաց մի շարք վանքեր զբաղվել են նաև շերամապահությամբ: Լ. Բաբայանի կարծիքով Վարարակի ջրանցքի կառուցումը «խոշոր չափով խթանել է և շերամապահության զարգացմանը», հումքը մշակվել է Տաթևի վանքի գործատներում, իսկ մի մասը վաճառքի է հանվել ինչպես Սյունիքի, այնպես էլ Հայաստանի այլ նահանգների առևտրական շուկաներում **[4, էջ 109]**: Տաթևի վանքի շինությունների շարքում հիշատակվում է Տուն Հասարակացը, որը կարելի է հասկանալ վանքի հյուրատուն կամ

ուխտավորների կացարաններ [21, էջ 41]: Ուսումնասիրողներից Բ. Առաքելյանը նկատում է, որ «առևտրի զարգացմանը համընթաց վանքերի հյուրատները հյուրընկալում էին առևտրականներին»: Ներսես Լամբրոնացին նշում էր, թե վանահայրերը եկեղեցիներն ու վանքերը դարձրել էին «պանդոկ և օտարաց մաքսատուն» [4, էջ 122-123]: Եկեղեցին ուներ նաև առևտրական և արհեստավոր ճորտերը, ովքեր կարող էին կամ իրենց աշխատանքն ու ծառայությունները մատուցել եկեղեցուն, կամ պարտավոր էին տարեկան եկեղեցուն վճարել որոշակի քանակությամբ ապրանքներ, ինչպիսիք են մոմեր, թելեր, խունկ և այլն [37, էջ 279]: Հիշատակման արժանի է նաև, որ Շինուհայր, Խոտ և Հալիժոր գյուղերը միջնադարում Տաթևի վանքին այլ հարկերի թվում նաև ընկույզ են տվել [27, էջ 61]:

Մոնղոլական իլխանության շրջանում իրավիճակը փոխվում է: Ստ. Օրբելյանը վկայում է, որ ինքը դիմադրել է Տաթևի վանքը թալանել և կործանել ցանկացող Քեյդաթուի ուղարկած հրոսակներին: Այնուհետև իլխան Բայտու խանը նույնպես սկսում է հալածել և կողոպտել այլակրոն, հատկապես քրիստոնյա ժողովուրդներին ու նրանց հոգևոր գործիչներին [3, էջ 93]: Սակայն համակարծիք չենք Պետրուշևսկու այն պնդմանը, որ մոնղոլական իլխանության և թուրքմենական տիրապետության շրջանում հայկական ֆեոդալական համակարգի առանձնահատկությունները գրեթե անհետացել էին [33, էջ 35]: XIV-XVդդ. սակավ վկայություններ են հասել Տաթևի հողային կալվածքների վերաբերյալ, սակայն պահպանվել են 1450թվականի կալվածագրերը, որտեղ նշված է, որ Տաթևի վանահայր Շմավոն վարդապետը Ռուստամ Օրբելյանից գնում է մի քանի գյուղեր (Ավարի, Տաշու, Աղանց, Տանձատափ), առանձին հողակտորներ ու այգիներ և վակֆ է անում Տաթևի վանքին: Այս վակֆնամեի վերջում նույնպես շեշտված է, որ նվիրված կալվածները իր հետնորդները չվաճառեն և մեկ տարուց ավելի ժամանակով վարձու չտան, չնվիրեն և չփոխանակեն [28, էջ 349-350]: 1508թ. գրված մի կալվածագրից իմանում ենք նաև, որ Շմավոն վարդապետը վանքին վակֆ է արել 16 գյուղ [10, էջ 81]:

Զհանշահը հոգևորականությանն իր կողմը գրավելու նպատակով համաձայնում է հայոց կաթողիկոսական աթոռը հաստատել Էջմիածնում և միաժամանակ կարգադրում հարկերից ազատել Տաթևի վանքը [3, էջ 269]: Հայտնի են Զհանշահի 1449թ. և Հասան Ալու 1468թ. հրովարտականքներ տրված Տաթևի և Վաղադինի վանքերին [10, էջ 79]:

Տաթևի վանքը շարունակում էր մնալ խոշոր եկեղեցական համալիր հետագա տարիներին նույնպես, դրա մասին է վկայում 1652թ. հիշատակարանի հետևյալ հատվածը. «...ի յերկիրս Որոտեան, ի մեծ և հոչակաւոր աթոռս Տաթև...» [14, էջ 515]:

16-18դդ. հրովարտականքից իմանում ենք, որ Տաթևի կալվածքների նկատմամբ շարունակ հավակնություններ էին հանդես բերում Ղափասի Դարաբաս գյուղի Բուրթելու համայնքի ներկայացուցիչները [12, էջ 188]: Այս առումով արժեքավոր են Շահ Սուլեյմանի 1667թ. և 1668թ. հրովարտականքը. «Ղափանի Դարաբաս գյուղում բնակվող Բուրթելու համայնքը չորս տարի է, ինչ խեղճերիս հանգիստ չի տալիս ցանկանալով վանքի մի քանի կտոր վակֆային մուլքերը ձեռքներիցս խլել: Այս պատճառով թշնամացել ու խարդախություն են անում... ձերբակալել են մեզ ու մեր տներում իջևանելով օրական ալաֆե-ուլուֆե, մոհլաթանե, խեղմաթանն ու այլ ապօրինի հարկերի անվան տակ մի խոշոր գումարի տուգանք են գանձել...» [18, էջ 73]:

Վավերագրերում հանդիպում ենք ուշագրավ տեղեկություն քոչվոր ցեղերի կողմից օրինախախտումների մասին, ըստ 1668թ. հրովարտակի. «...Ղարաբաղի ջավանշիր, օթուզիքի, քենգերլու, շաովանշահլու, հաջիլու, խոջաաբու-իսհաղլու, քրդական կարաչոռլու, փուսյան ու թարաքեմե ցեղերը իրենց ամառանոցային ու ձմեռանոցային վայրերը քոչելիս իջևանում են վերոհիշյալ վանքի վակֆային մահալներում, նրա ցանքսերում արածեցնում իրենց չորքոտանի կենդանիներին ու բերքը ոչնչացնում, նենգորեն ռայաթների ձիերը, կովերն ու ոչխարները տանում մորթում են, բռնի ու ապօրինի արարքներ գործում...» **[18, էջ 70-71]**: Նմանատիպ հիշատակություններ կան 1685թ. և 1687թ. հրովարտականներում ահմաղլու և խավֆանլու ցեղերի վերաբերյալ **[12, էջ 190]**:

1670-80-ական թթ. ուժեղ սոցիալական պայքար էր ծավալվել Տաթևի վանքի վանահայր Հովհաննես վարդապետի և գյուղացիների միջև: Վանքի արխիվում պահպանված մի քանի տասնյակ պարսկերեն վավերագրերից պարզվում է, որ կալվածքների ընդարձակման հետևանքով խիստ սահմանափակվել էին գյուղերի համայնքների տնօրինության տակ գտնվող այգիներն ու վարելահողերը և գյուղացիները ծանրաբեռնված լինելով հսկայական չափերի հասնող հարկերով, չկարողանալով վճարել դրանք, հրաժարվել են ճանաչել վանքի իրավունքները այդ հողերի նկատմամբ **[28, էջ 279]**: Տաթևի վանքին մատուցվող ծառայությունների մասին պատկերացում ենք կազմում հետևյալ հատվածից. «ԻԴ (24) բեռ ցորեն և Գ (2) լիտր մեղր տան և գլխովին բոլոր գեղովն մէկ օր վար անեն. Բ (2) օր հունձ անեն, և մեկ օր ալ ջառ անեն ինչ բան որ լինի, և մեկ որ եզնարածքն վանքի համար խոտ հարեն» **[28, էջ 281]**:

Այսպիսով, X դարում վանքն ուներ 500-ից ավելի կրոնավորներ **[26, էջ 271]**, 30-ից ավելի գյուղեր և կալվածքներ, XIII դարում Տաթևի վանքի թեմին էին պատկանում 667 գյուղ, ապա XV դարում այն ուներ ընդամենը 260-ը: Հետագայում դրանց թիվը նվազում է մինչև XVIII դար՝ 95 գյուղ, իսկ XIX դարում՝ ընդամենը 70-ը **[11, էջ 71]**, այստեղից կարող են անել հետևություն, որ եկեղեցական կալվածքների բարգավաճման համար ավելի նպաստավոր է եղել մողղական տիրապետության շրջանը:

Սույն հետազոտությունը ցույց է տալիս նաև, որ թույլ է անդրբեջանցի այն հետազոտողների առաջ քաշած տեսակետը, ըստ որի հայերի տարածաշրջանում հայտնվելը կապում են 1441թ. էջմիածնում Կաթողիկոսական աթոռի վերահաստատման հետ՝ **[31, էջ 18-19]** ներկայացնելով այն իբրև իրադարձություն, երբ եկեղեցին խլում էր տարածքներ և հայերին վերաբնակեցնում այնտեղ **[30]**, հիմնվելով միայն այն փաստի վրա, որ եկեղեցին, պարզապես, ընդարձակում և վերահաստատում էր իր օրինական կալվածքները: Սույն հոդվածը Տաթևի վանքի օրինակով ցույց է տալիս, որ վաղ միջնադարից նվիրատվությունները և տնտեսական կշռի կենտրոնացումը եկեղեցու ձեռքում բնական երևույթ է եղել, իսկ անդրբեջանցիների առաջ քաշած տեսակետը ոչ մի գիտական հիմնավորում չունի: Այստեղ տեղին է նաև մեջբերել Ֆրիդրիխ Էնգելսի հետևյալ խոսքերը եկեղեցու մասին. «Նա /եկեղեցին/ ֆեոդալական հասարակարգը շրջապատեց աստվածային շնորհի սրբազան փայլով: Նա իր սեփական նվիրատվությունը հաստատեց ֆեոդալական օրինակի համաձայն, և վերջիվերջո նա ամենախոշոր ֆեոդալական սեփականատերն է» **[10, էջ 78]**:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. **Ալեքսանյան Վ.**, Սյունյաց աթոռը Ջդ. վերջի գյուղացիական ընդվզումների ժամանակաշրջանում, Բանբեր Երևանի համալսարանի, Հայագիտություն, 2020թ., № 1 (31), էջ 12-26:
2. **Ալեքսանյան Վ.**, Սյունյաց աթոռի մետրոպոլիտական աստիճանի վերահաստատումը XI դարում, Լրաբեր հասարակական գիտությունների, 2020, № 2, էջ 69-88:
3. **Գրիգորյան Գ.**, Սյունիքը Օրբելյանների օրոք (XIII-XV դարեր), Պատ. խմբ. Բ. Ա. Ուլուբաբյան, Եր., ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1981, էջ 318:
4. **Գրիգորյան Գ.**, Սյունիքի վանական կալվածատիրությունը IX - XIII դարերում, Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատարակչություն, Երևան, 1973, էջ 265:
5. Դիվան հայ վիմագրության, Պրակ II, Գլխ. խմբ.՝ Հ. Ա. Օրբելի, հատորի խմբ. Բ. Ն. Առաքելյան, ՀՍՍՌ ԳԱ, Հնագիտ. և ազգագր. ին-տ., Երևան, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., 1960, էջ 11-39:
6. **Թովմասյան Ն. Ռ.**, Սոցիալ-տնտեսագիտական գաղափարները Սմբատ Սպարապետի դատաստանագրքում, Պատմա-բանասիրական հանդես, 1966, № 2, էջ 210-216:
7. **Թորոսյան Հ.**, Եկեղեցական հողատիրությունը և վանական կալվածատիրական տնտեսությունն Արևելյան Հայաստանում (XVI-XVII դդ.), Լրաբեր հասարակական գիտությունների, 1981, № 10, էջ 80-89:
8. **Թորոսյան Վ. Հ.**, Պարոնտերության ինստիտուտի ձևավորումն ու զարգացումը Հայաստանում (XI-XIV դդ.), Լրաբեր հասարակական գիտությունների, 2011, № 1-2, էջ 30-42:
9. **Լալայեան Ե.**, Զանգեզուրի գավառ, Նիսիեր ապագայ ուսումնասիրութեան համար, Հատոր. Բ, Զանգեզուր, Թիֆլիս, 1899, էջ 116:
10. **Կիրակոսյան Գ. Ե.**, Վանքապատական հողատիրության ընդարձակման ուղիները XIV-XV դդ., Լրաբեր հասարակական գիտությունների, 1971, № 4, էջ 78-87:
11. **Կոստիկյան Ք.**, Սյունիքի Օրբելյանները XVIII-XIX դարերում, Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ, 2000, № XIX, էջ 70-78:
12. **Կոստիկյան Ք.**, Տաթևի վանքի XVII դարի երկրորդ կեսի պատմությունն ըստ պարսկալեզու հրովարտակաների տվյալների, Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ, 2003, № XXII, էջ 186-200:
13. **Հակոբյան Թ.**, Սյունիքի թագավորությունը, Պատմա-աշխարհագրական առումով, «Միտքը» հրատարակչություն, Երևան, 1966, էջ 218:
14. Հայերեն ձեռագրերի ԺԷ դարի հիշատակարաններ, Եր. ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ, Հ. 3 (1641-1660 թթ.), Կազմ. Վ. Հակոբյան; Պատ. խմբ.՝ Ա. Ս. Մաթևոսյան, 1983, էջ 1016:

15. Հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ, ԺԳ դար, Մատենադարան, ՀՍՍՀ Մինիստրների խորհրդին առընթեր Մ. Մաշտոցի անվ. հին ձեռագրերի ին-տ; Կազմ. Ա. Ս. Մաթևոսյան; Պատ. խմբ. Լ. Ս. Խաչիկյան, Եր. ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1984, էջ 977:
16. **Հովհաննիսյան Ա.**, Սմբատ Զարեհավանցին, նրա ժամանակն ու ժամանակակիցները, Բանբեր Մատենադարանի, 1956, № 3, Երևան, էջ 7-30:
17. **Ղարազյոզյան Ա. Հ.**, Տաթևի վանքի շրջակա կավածրները, Պատմա-բանասիրական հանդես, 1981, № 1, էջ 132-135:
18. Մատենադարանի պարսկերեն հրովարտակները, Պրակ երրորդ, Եր., Զանգակ, 2005թ., էջ 728:
19. **Մխիթար Գոշ**, Դատաստանագիրք, Եր., Իրավունք, 2008թ., էջ 242:
20. **Մկրտչյան Վ.**, Տաթև Վանական Համալիրի Եկեղեցիների Հիմնումը (համառոտ ակնարկ), Էջմիածին, 2010, ԿԶ տարի, № 2, էջ 92-103:
21. **Մովսիսեան Մ.**, Հայկական Երեք Մեծ Վանքերի Տաթևի, Հաղարծնի և Դադի եկեղեցիները եւ վանական շինությունները, Երուսաղեմ, Տպարան Սրբոց Յակոբեանց, 1938, էջ 151:
22. **Շաբունց Գ.**, Սյունյաց Շահանդուխտ իշխանուհու, Շահանդուխտ Ա, Շահանդուխտ Բ թագուհիների նվիրատվական և շինարարական գործունեությունը, Հայագիտական հանդես, 2014, № 1 (25), էջ 166-173:
23. **Պողոսյան Ա.**, Տաթևի համառոտ պատմություն, Եր., Զանգակ, 2007, էջ 224:
24. **Սահակյան Տ.**, Գյուղացիական ապստամբությունը Սյունիքում 10-րդ դարում, ՀՍՍՌ ԳԱ Տեղեկագիր հասարակական գիտությունների, 1956, № 3, էջ 37-44:
25. **Սարումյան Ն.**, Թոնդրակյան շարժումը և Սմբատ Զարեհավանցին հայ պատմագրության մեջ, Գիտական տեղեկագիր. Հասարակական գիտություններ, 2016, № 1, էջ 164-172:
26. **Ստեփանոս Օրբելյան**, Պատմութիւն նահանգին Սիսական, 1850, Փարիզ, էջ 346:
27. Տաթևի վանքը՝ հոգևոր, մշակութային և դպրության կենտրոն, Գիտաժողովի նյութեր, Եր., «Պատմամշակութային արգելոց-թանգարանների և պատմական միջավայրի պահպանության ծառայություն» ՊՈԱԿ, 2015, էջ 105:
28. **Փափազյան Հ.**, Հոդվածներ, Եր., Մատենադարան, 2020, Հատոր Ա, Երևան, էջ 407:
29. **Григорян Г. М.**, Очерки Истории Сюника IX-XV вв., Издательство АН Армянской ССР, Ереван, 1990, с. 388.
30. **Гумбатов Г.**, Армяне азербайджанский город Иреван переименовали, 2020, <https://proza.ru/2020/12/06/1888> (12.05.2025).

31. Иреванское Ханство, Российское завоевание и переселение армян на земли Северного Азербайджана, Национальная Академия Наук Азербайджана Институт Истории Имени А. А. Бакиханова, Баку, 2010, с. 620.
32. **Маргарян А. Г.**, Феодальный иммунитет и процесс закрепощения крестьянства в Армении и Грузии в XI-XIII веках, Кавказ и Византия, Выпуск 4, Издательство АН Армянской ССР, Ереван, 1984, с. 5-20.
33. **Петрушевский И. П.**, Очерки по истории феодальных отношений в Азербайджане и Армении в XVI начале XIX вв., Издательство Ленинградского Государственного Ордена Ленина Университета Имени А. А. Жданова, Ленинград, 1949, с. 182.
34. **Atwood, Christopher P.**, Validation by Holiness or Sovereignty: Religious Toleration as Political Theology in the Mongol World Empire of the Thirteenth Century, The International History Review, 2004, Vol. 26, No. 2, pp. 237-256.
35. **Evaniseli, G.**, The Religious Toleration Policy of the Mongols and its Diplomatic Significance for Relations with the Holy See in the Thirteenth Century, The International Scientific Journal Of Humanities, 2022, pp. 127-134. DOI: <https://doi.org/10.55804/Tsu-ti-1/Evaniseli>
36. **Margaryan G.**, Tarkhanism in Medieval Georgia and Armenia: Features of the Transcaucasian Feudalism, History, Archeology and Ethnography of the Caucasus, 2023, V. 19, № 4, pp. 910-920.
37. **Margaryan G.**, The Trading-Craft Class, The Church and The Peculiarities of Feudalism in Eastern Georgia in the XVI-XVIII Centuries, History, Archaeology and Ethnography of the Caucasus, 2022, V. 18, № 2, pp. 275-283.

ՀԱՐԵՄՆ ՕՍՄԱՆՅԱՆ ԿԱՅՍՐՈՒԹՅԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԱՇՐՋԱՆՈՒՄ

ՏԻԳՐԱՆՈՒՀԻ ՎԱՐԴՊԱՐՈՆՅԱՆ

ՀՀ գիտությունների ազգային ակադեմիա
Գիտակրթական միջազգային կենտրոն
Արևելագիտության ամբիոն, մագիստրոս
(բանասեր, լրագրող)

tigranuhivardparonyan@gmail.com

ՆԵԼԼԻ ՄԻՆԱՍՅԱՆ

Գիտական ղեկավար՝ պատմական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ

Ամփոփագիր

Օսմանյան Կայսրության սուլթանական հարեմն արտաքուստ փակ և գաղտնի աշխարհ էր, սակայն իրականում այն կարևոր դեր ուներ կայսրության քաղաքական և հասարակական կյանքում: Այս հոդվածում փորձել ենք հասկանալ՝ ինչպիսին էր հարեմի իրական կառուցվածքը, ինչ դեր էին խաղում այնտեղի կանայք, ինչ ազդեցություն էին ունենում նրանք կայսրության քաղաքական որոշումների վրա: Մեր ուշադրությունից չի վրիպել օսմանյան արխիվներում պահպանվող հարեմի Գրանցամատյանները, որոնք բացահայտում են ոչ միայն հաստիքներն ու գումարները, այլ նաև օգնում են պատկերացնել, թե որքան մարդ էր ներգրավված հարեմում: Օրավճարների թվերը պատմում են ավելին, քան պերճախոս պատմաբանները: Ի վերջո, ցույց ենք տալիս, որ հարեմը ոչ միայն գեղեցկության, առեղծվածի ու վայելքի, այլև՝ իշխանության ու պայքարի աղբյուր է:

Բանալի բառեր. հարեմ, կանայք, հարճեր, Օսմանյան կայսրություն, Սուլթան Սուլեյման, Հյուրեմ

THE HAREM IN THE OTTOMAN EMPIRE PERIOD

TIGRANUHI YARDPARONYAN

National Academy of Sciences of the Republic of Armenia
International Center for Science and Education
Department of Oriental Studies, Master's Degree
(Philologist, Journalist)

tigranuhivardparonyan@gmail.com

NELLI MINASYAN

Scientific Supervisor: Candidate of Historical Sciences, Associate Professor

Abstract

The Sultan's harem of the Ottoman Empire, though outwardly a closed and secretive world, in reality played a significant role in the political and social life of the empire. This article aims to explore the true structure of the harem, the roles of the women within it, and the influence they exerted on imperial decision-making. Particular attention is given to the harem's registries preserved in Ottoman archives, which reveal not only staff positions and financial records, but also help estimate the number of individuals involved in the harem's daily operations. The figures of daily allowances tell more than eloquent historians. Ultimately, we demonstrate that the harem is not only a source of beauty, mystery, and pleasure, but also of power and struggle.

Keywords: harem, women, concubines, Ottoman Empire, Sultan Suleiman, Hürrem

ГАРЕМ В ПЕРИОД ОСМАНСКОЙ ИМПЕРИИ

ТИГРАНУХИ ВАРДПАРОНЯН

Национальная академия наук Республики Армения

Международный научно-образовательный центр

Кафедра востоковедения, магистр

(филолог, журналист)

tigranuhivardparonyan@gmail.com

НЕЛЛИ МИНАСЯН

Научный руководитель: кандидат исторических наук, доцент

Аннотация

Султанский гарем Османской империи внешне представлялся закрытым и таинственным миром, однако на самом деле он играл важную роль в политической и общественной жизни империи. В данной статье мы стремимся понять, какова была реальная структура гарема, какую роль играли женщины, жившие в нём, и какое влияние они оказывали на принятие политических решений. Особое внимание уделяется также архивным регистрам гарема, сохранившимся в османских источниках, которые раскрывают не только штатное расписание и размеры выплат, но и помогают представить, сколько человек было вовлечено в жизнь гарема. Цифры суточных выплат рассказывают больше, чем красноречивые историки. В конечном итоге мы показываем, что гарем — это не только источник красоты, тайны и наслаждения, но и власти и борьбы.

Ключевые слова: гарем, женщины, наложницы, Османская империя, султан Сулейман, Хюррем

Ներածություն

Թեմայի արդիականությունը: Հարեմը շատերի երևակայության մեջ նույնացվում է հավերժական վայելքների հետ, սակայն իրականում այն ներսից փակված, մութ ու բարդ ուղիներով, այլ համակարգ է: Եթե մի քանի տարի առաջ մեր հասարակությանը հարցնեին՝ ինչպիսի գիտելիքներ ու պատկերացումներ ունեն հարեմի մասին, միանգամից կմտաբերեին Րաֆֆու «Հարեմը» և կմեջբերենք այդ ստեղծագործությունից թեմայի դարձած հետևյալ միտքը՝ ինչիս են պետք ոսկե թասերը, երբ մեջը արյուն եմ թքելու («**Էհ, ինչ կանեմ ոսկի լազանն, երբ նրա մեջ արյուն պետք է թքեմ**» [1]): Խոսքը մեր հայուհի Ալմաստի մասին էր, ով բռնի ուժով տեղափոխվում է շահագրեյի հարեմ, դարձնում են Ջեյներ-խանում: Սակայն այս ընկալումները 2011 թվականից սկսեցին փոխվել, երբ Թուրքիան, փափուկ ուժի գործադրմամբ, կինոարտադրության միջոցով, ամբողջ աշխարհին ներկայացրեց հարեմի նոր, գունեղ պատկեր:

«Փառահեղ դարաշրջան» («Muhteşem Yüzyıl» [9]) սերիալը նոր դուռ բացեց դեպի հարեմի խորհրդավոր աշխարհը՝ տեսանելի դարձնելով ոչ միայն քաղաքական ու ընտանեկան դավերը, այլև ներկայացվեց հարեմի բացառիկությունն ու շքեղությունը: Սա նոր մոտեցում էր: Հարեմը մատուցվեց այլ լույսի ներքո, իսկ պատմությունը գրվեց նոր գույներով:

Ցավով պետք է նշենք, որ օսմանյան հարեմը՝ սերիալի տեսքով, մտավ մեր հասարակության մեջ, հատկապես կանանց ու աղջիկների շրջանում: Հարեմի թեման դարձավ արդիական:

Հետազոտության նպատակը

Ֆիլմից հետո մի շարք հարցեր առաջացան. ի՞նչ է իրականությունը, իսկ ի՞նչ է հորինվածը: Ո՞րն է հարեմի իրական գաղտնիքը: Այս ֆիլմը արդյո՞ք միայն միջ էր: Ի՞նչ խնդիրներ էր լուծում հարեմը: Արդյո՞ք այդքան ազդեցիկ են եղել օսմանյան կանայք, որքան որ ներկայացվել է սերիալում: Ի վերջո, ճիշտ է, որ նրանք ներգրավված են եղել քաղաքական գործընթացներում: Հետազոտության շրջանակներում փորձեցինք տալ այդ հարցերի պատասխանները:

Հետազոտության համար, որպես աղբյուր, հիմք են հանդիսացել ոչ միայն հայկական, այլև՝ եվրոպական, ռուսական և, որ կարևորն է, հենց թուրքական աղբյուրները: Հետազոտության ընթացքում օգտվել ենք օսմանյան արխիվներում պահվող հարեմի անձնակազմին վերաբերող գրանցամատյաններից:

Հարեմ

«Հարեմ» ասելիս շատերս պատկերացնում են շքեղ պալատ և բազմաթիվ գեղեցկուհիներ: Իրականում հարեմը մեծ, գործող համակարգ էր: Այն գրեթե միշտ ասոցիացվում է մուսուլմանական աշխարհի հետ, սակայն բազմակնությունը տարածված է եղել շատ ժողովուրդների մոտ, օրինակ՝ բյուզանդացիների [6], ետ չեն մնացել հայերը, հարեմի գաղափարը հետագայում ևս ներթափանցել է եվրոպա:

Ինչ վերաբերում է հայկական հարեմներին, այն ուներ անվանման իր տարբերակը՝ **կանանոց**: Պատմությանը հայտնի են բազմաթիվ դեպքեր և հիշատակություններ Հայաստանում

բազմակնության տարածման վերաբերյալ: Պատմությունը հիշում է Հայոց թագավոր Տիգրան Մեծին, Արշակ Երկրորդին, Պապ թագավորին, Լևոն Երկրորդ Մեծագործին, ովքեր կանանոցներ ունեին:

Հայոց արքունիքում հատուկ նախարարություն կար արքայի կանանոցի և զավակների պահպանության, հսկողության ու դաստիարակման համար: Պաշտոնյան կոչվում էր **հայր-մարդպետ** և որպես կանոն ներքինի էր: Կանանոցը երկու մասի էր բաժանված՝ **կանայք** և **հարճեր** (կամ **վարձակ**): Բազմակնության շրջանում կանայք որոշ սոցիալական դեր և իրավունքներ ունեին, իսկ հարճերն ու վարձակները միայն սիրուհիների և հոմանուհիների դեր էին կատարում: Տիրակալը կանանոցին կից հատուկ մասնաշենքում պահում էր նաև իգացյալ տղամարդկանց:

Հարեմը Եվրոպա հասավ Խաչակչաց արշավանքներից հետո: Այդ ժամանակ արևմտյան հասարակությունը սկսեց ավելի ակտիվորեն հետաքրքրվել Արևելքի մշակույթով: Եվրոպան հարեմի ինստիտուտը փորձեց հարմարեցնել սեփական կենցաղին ու բարքերին:

Անգլիայի թագավոր Հենրի 8-րդը (1491–1547 թթ.), Ֆրանսիայի «արքա-արև» Լյուդովիկոս 14-րդը (1638–1715 թթ.), Լյուդովիկոս 15-րդը (1710–1774 թթ.) բոլորն էլ առանձնանում են որպես վայելքների մեծ սիրահարներ: Յուրաքանչյուրն իր պալատը վերածել էր մի յուրատեսակ արևմտյան հարեմի: Ինչպես օսմանյան հարեմում, այստեղ ևս, կանայք ներքաշվեցին քաղաքական ինտրիգների մեջ: Ի դեպ, ամենամռայլ դրվագը եվրոպական հարեմային մշակույթի պատմության մեջ պատկանում է մարկիզ դը Սադին: Նրա կերպարը պատմության մեջ մնաց որպես բռնության սիմվոլ [7]:

Օսմանյան կայսրության հարեմը

Օսմանյան սուլթանների հարեմները ձևավորվել են աստիճանաբար, սակայն, որպես համակարգված կառույց, ձևավորվել է 15-րդ դարում՝ Մեհմեդ II Նվաճողի (1451–1481) ժամանակներից սկսած: Նա Կոստանդնուպոլսի նվաճումից հետո Թոփքափի պալատում ձևավորեց հարեմի համակարգը՝ բյուզանդական կայսեր օրինակով :

Հարճերը, որոնք ձևավորեցին հարեմը, գրեթե բոլորն այլ ազգի էին: Նրանց մի մասը բերվել էր որպես ավար կամ գնվել էին ստրկավաճառության շուկաներից, իսկ ոմանք այստեղ էին հայտնվեցին սեփական կամքով՝ աղքատությունից փախչելու նպատակով: Միշտ և բոլոր ժամանակներում հարեմում հայտնված կանանց կրթում էին: Դա արվում էր այն ակնկալիքով, որ նրանցից ոմանք կարող էին դառնալ թագաժառանգների (շահզադեների) մայրեր՝ ապագա Վալիդե սուլթաններ:

Հարեմում պարտադիր էր իսլամի ընդունումը, եթե ոչ ինքնակամ, ապա հարկադրաբար: Իսլամի ընդունման արարողությունը պարզ էր, բավական էր արտասանել՝ «Չկա այլ Աստված բացի Ալլահից, և Մուհամեդը նրա մարգարեն է» [6]:

Սա բավական ուշագրավ երևույթ էր. փաստորեն, ժամանակի ընթացքում Օսմանյան գահին նստող արու զավակների երակներում այլևս չէր հոսում զտարյուն օսմանցու արյուն, և Օսմանից փոխանցվող գեներ դատապարտված էր աստիճանական թուլացման: Իսկ ինչ էր լինում քրիստոնյա կնոջ հետ, երբ նրան բռնությամբ իսլամ ընդունել էին տալիս: Մեր կարծիքով, նրանց մոտ սկսում էր

գործել «զսպանակի օրենքը». ճնշումն ավելի ուժեղացնում էր ներսի հակազդեցությունը: Նրա մոտ արթնացնում էր ինքնապաշտպանական բնագոյ՝ արդյունքում տեղի է ունեցել ուժերի կենտրոնացում: Դա է պատճառը, որ հետագայում Օսմանյան կայսրությունը ունեցել է թույլ Սուլթաններ, բայց ուժեղ Սուլթանուհիներ: Փաստորեն, կարող ենք ասել, որ այդ ուժեղ կանանց մեջ խտացել են նաև երկու քաղաքակրթություն՝ քրիստոնեական ու իսլամական և երկու մշակույթ՝ արևմտյան ու արևելյան: Այդ 2 ուժերի միմյանց դեմ պայքարն է տվել այսպիսի արդյունք: Ի դեպ, 1550-1656 թվականների այս ժամանակահատվածը հարեմը հայտնի է եղել որպես **«կանացի սուլթանատ»**: Այս ժամանակահատվածում իշխել են բացառապես կանայք:

Ամուսնությունից դեպի հարճություն

Օսմանյան կայսրության վաղ շրջանում սուլթանների ամուսնությունները կարևոր քաղաքական նշանակություն ունեին: Դրանք հաճախ ծառայում էին որպես ռազմավարական դաշինքներ, ամրապնդում էին հարաբերությունները հարևան պետությունների հետ: Սակայն 15-րդ դարի կեսերից իրավիճակը փոխվեց:

Մեհմեդ II Նվաճողի ժամանակաշրջանում Օսմանյան կայսրությունն արդեն այնքան հզոր էր դարձել, որ այլևս դաշնակիցների կարիք չուներ: Նա նվաճեց և վերացրեց նախկինում գոյություն ունեցող փոքր պետությունները, որոնց հետ նախկինում կարելի էր ամուսնությամբ կապեր ստեղծել:

Ամուսնությունները դուրս մղվեցին Օսմանյան պալատական ավանդույթից, և փոխարինելու եկավ հարճության համակարգը: Հարճությունը դարձավ դինաստիայի պահպանման ու շարունակման հիմնական միջոցը: Այս համակարգը միաժամանակ ապահովում էր երկու կարևոր բան՝

1. **Հարճերի միջոցով սուլթանը կարող էր վերահսկել իր ժառանգների թիվը:** Հարճերը, ի տարբերություն կնոջ, չունեին քաղաքական հենարան կամ ընտանիք՝ հետագայում սուլթանի իշխանությանը սպառնալիք դառնալու համար:
2. **Հարճերից ծնված երեխաները համարվում էին օրինական ժառանգներ**, քանի որ իսլամական օրենքի համաձայն՝ հարճի ծնած զավակը ազատ քաղաքացի էր և ուներ բոլոր իրավունքները:

Այսպիսով, հարճության համակարգը սուլթանի համար դարձավ առավել հարմարավետ և վերահսկելի տարբերակ:

Փաստորեն, այստեղից է հիմնավորվում հարեմ ունենալու անհրաժեշտությունը:

Այս կառավարման համակարգը գործեց մինչ Սուլթան Սուլեյմանը: Հետագայում նա վերանայեց ու փոփոխության ենթարկեց շատ ավանդույթներ, այդ թվում՝ արքունիքում ամուսնության կարգը: Օսմանյան Կայսրության 10-րդ սուլթանն առաջինն էր, որ ամուսնացավ իր նախկին հարճի՝ Հյուրեմի [4] (Ռոքսելանայի) հետ: Հյուրեմը եղել է առաջին Հասեքի սուլթանը, ասել է թե Սուլթանի միակ կինը: Այս որոշումը խախտեց ընդունված ավանդույթը, որը հիմք հանդիսացավ հասարակության շրջանում բուռն քննարկումների ալիք բարձրանալուն: Որոշ մարդիկ հավատում էին,

որ Հյուրեմը գործի է դնում իր հմայքն ու խորամանկությունը՝ հարեմում ազդեցություն ձեռք բերելու և սուլթանի կողքին բարձր դիրք զբաղեցնելու համար:

Սուլթանի հարեմում գործում էր «**մեկ մայր՝ մեկ որդի**» քաղաքականությունը. նպատակն էր պահպանել ժառանգության հավասարությունը, որպեսզի որևէ արքայազն՝ շահզադե, չստանա առավելություն իր մոր բարձր դիրքի շնորհիվ: Սակայն Հյուրեմը խախտեց այս երկարամյա ավանդույթը՝ սուլթանին պարգևելով 4 որդի (շահզադե) և 1 դուստր: Հյուրեմը առհասարակ մեկը մյուսի ետևից կտրում էր բոլոր կարծրատիպերը: Սուլթանատում անգամ կատարվեցին արմատական փոփոխություններ:

Հարեմի հիմնական կենտրոնը գտնվում էր Ստամբուլումի Հին պալատում, որը կառուցել էր Մեհմեդ II-ը՝ Կոստանդնուպոլիսը գրավելուց հետո, որը նաև սուլթանի գլխավոր նստավայրն էր: 1468 թվականին, Մեհմեդ II-ը սկսեց կառուցել Թոփքափի Նոր պալատը, որտեղ պետք է տեղափոխվեր սուլթանական նստավայրը, իսկ հարեմը մնալու էր Հին պալատում: Սուլթան Սուլեյմանի օրոք տեղի ունեցավ սուլթանական ընտանիքի համախմբում **[8]**: Հյուրեմը տեղափոխվեց իր սրտի սուլթանի պալատը, ինչը աննախադեպ էր: Հին պալատում մնացին միայն այն կանայք, ովքեր չէին հետաքրքրում սուլթանին կամ պատժվել էին նրա կողմից:

Մինչև 16-րդ դարը գահաժառանգները գնում էին գավառական ծառայության (սանջակ)՝ փորձառություն ձեռք բերելու: Շահզադեների մայրերը հետևում էին նրանց: Այս օրենքը ևս Հյուրեմը կարողացավ շրջանցել՝ մնալով Թոփքափի պալատում, Սուլեյմանի կողքին՝ որպես պատճառ նշելով իր կրտսեր զավակ Ջահանգիրի առողջական խնդիրները, որին չէր կարող միայնակ թողնել:

16-րդ դարի վերջից սկած սուլթանները սկսեցին վարել նստակյաց կյանք, չլքեցին սուլթանական պալատը և բոլորը համախմբվեցին մի տանիքի տակ: Հետևաբար սուլթանների մայրերի, կանանց, ազգականների, հարճերի դերը, հեղինակությունը կտրուկ բարձրացավ. սկսեցին կանայք ակտիվորեն խառնվել քաղաքական հարցերին՝ իրենց տեղը ամրապնդելու դինաստիայի ժառանգականության, հատկապես իրավահաջորդության պայքարում: Ձևավորվեց «Կանացի սուլթանատը»: Այստեղ կառանձնացնենք **Վալիդե** և **Հասեքի սուլթաններին**: Նրանք հարեմի ամենազդեցիկ կանայք էին: Վալիդեն սուլթանի մայրն էր, իսկ հասեքին՝ սուլթանի սիրելի կինը: Որոշ Վալիդեներ ազդել են իրենց որդիների կառավարության քաղաքականության վրա և միջամտել պետական գործերին:

Որոշ Վալիդեներ, Հասեկներ նամակների ու նվերների միջոցով շփվում էին Եվրոպայի թագավորների ու թագուհիների հետ: Նրանք կարևոր դեր են խաղացել պետության արտաքին քաղաքականության մեջ **[8]**:

Հարեմի մուֆ կողմերը

Հարեմում կանայք բոլորը ստանում էին կրթություն՝ սովորելով օսմանյան մշակույթ, կրոն, էթիկետ, պոեզիա, օտար լեզուներ: Հարեմում մեծ տեղ էր հատկացվում կրոնական ուսմունքին: Բաց չէին թողնում ոչ մի աղոթաժամ: Այստեղ կազմը բազմազգ էր՝ մի հարկի տակ էին հավաքել

կովկասյան, բալկանյան, արաբական և եվրոպական ծագմամբ գեղեցկուհիներ: Մշակութային հետաքրքիր սինթեզ էր:

Հարեմում Սուլթանի ամենասիրելի կանայք վայելում էին արտոնություններ: Սուլթանը նրանց շոյալում էր նվերներ, տալով՝ ադամանդե, մարգարիտե կամ զմրուխտե զարդեր, ոսկեթելերով մետաքսե հագուստներ, ոսկե մետաղադրամներ: Այս նվերները ոչ միայն նյութական արժեք ունեին, այլև խորհրդանշում էին ստացողի հանդեպ սուլթանի հարգանքն ու մեծ սերը: Նման նվերները կարող էին ստացողին դարձնել պալատական դիվանագիտության մեջ ազդեցիկ խաղացողի: Հետևաբար, սուլթանի ուշադրությունը գրավելը դառնում էր լրջագույն պայքար:

Կանայք մրցակիցներին իրենց ճանապարհից հեռացնելու համար գործի էին դնում իրենց հնարավոր և ոչ հնարավոր բոլոր հմտություններն ու դիվանագիտական կապերը: Դա էր պատճառը, որ հարեմի ներսում գլուխ էին բարձրացնում դավադրությունները, թունավորումներն ու ներքին խարդավանքները: Հաճախ ցավոտ պայքար էր ծավալվում՝ սեփական որդիներին գահի ժառանգ դարձնելու համար: Հաղթում էր ոչ թե ուժեղագույնը, այլ նա, ով ուներ դիվանագիտական մեծ հմտություններ:

Հարեմում հաստատված էին խիստ կանոններ. կարգազանցները ենթարկվում էին պատժի կամ արտաքսման: Մեծ ուշադրություն էին դարձնում կանանց վարքագիծին: Հագուստը համապատասխանում էր էթիկետի պահանջներին: Չնայած արտաքին շքեղությանը, հարեմի կյանքը հոգեբանորեն շատ ծանր էր: Հաճախ կանայք ապրում էին մեկուսացման զգացումով, նրանք զրկված էին ազատ շփումներից, կտրված՝ արտաքին աշխարհից: Կրկնակի ծանր էր հատկապես այն կանանց համար, ովքեր սուլթանի կողմից ընտրված չէին: Նրանք մատնված էին մոռացության: Հարեմը այս կողմով երբեք չներկայացվում:

Սուլթանի հարեմ, թե՛ հարեմի սուլթան

Սուլթան Սուլեյմանի դարաշրջանում ու հետսուլեյմանյան ժամանակահատվածում տարբեր պաշտոնյաներ (լինի դա հարեմի անձնակազմից, թե պետական այրերից), ստանում էին իրենց օրավճար-պարգևավճարները: Գրանցամատյաններում պահպանվել են արժեքավոր տեղեկություններ այդ հաստիքների ու գումարի քանակի վերաբերյալ: Այդ մատյանների մոնիթորինգի արդյունքում մենք կարողանում ենք պատկերացում կազմել հարեմի անձնակազմի թվաքանակի մասին: Իսկ եթե կենտրոնանանք օրավճար- պարգևավճարների թվերին, ապա նրանք մեզ ավելին կպատմեն, քան մենք պատկերացնում ենք [5]:

Դրամական միավոր Ասպերը կամ Ասպրոնը ծագում է լատիներեն asper բառից, այն ուշ բյուզանդական շրջանի արծաթյա կամ խառնադրամ (բիլոն) տեսակ է: **Աքչեն** Օսմանյան արծաթադրամ է, որը նման էր բյուզանդական **ասպրոնին**: Եվրոպայում արքեն հայտնի էր նաև որպես **ասպեր** կամ **ասպրե**:

Հարեմի աճը անձնական դրամապանակների գրանցամատյաններում						
	Նոր պալատ		Հին պալատ		Ընդամենը	
Գրանցման ամսաթիվը	Հարեմի անձնակազմը	Ամսական վճար (ասպերով)	Հարեմի անձնակազմը	Ամսական վճար (ասպերով)	Հարեմի անձնակազմը	Ամսական վճար (ասպերով)
1552	—*	—*	167	24,360	167	24,360
1575	49	12,510	73	7,470	122	19,980
1581-1582	104	27,180	146	19,320	250	46,500
1600-1601	275	52,373	298	52,740	583	104,113
1603-1604	276	64,855	334	65,330	610	130,185
	(10	10,500)				
1612	—+	56,913	—+	107,031	—+	163,994
	(10	15,342)	(8	16,500)	(18	31,842)
1622	295	112,570	411	128,520	705	241,090
	(47	61,900)	(17	26,130)	(64	88,030)
1633	433	136,470	412	120,450	845	256,920
	(65	59,970)	(19	36,420)	(84	96,390)
1639-1640	—+	169,037	—+	125,010	—+	294,047
	(102	77,760)	(18	34,700)	(120	112,460)
1647-1648	—+	233,916	—+	142,827	—+	376,743
	(147	133,408)	(21	30,612)	(168	164,020)
1652	436	206,258	531	128,505	967	334,763
	(142	131,085)	(16	25,050)	(156	156,135)

Այս աղյուսակում ներառված չեն Հասեկի ու Վալիդե սուլթանները, սուլթանի քույրերը, երեխաները, նրանց ուղեկցուիները, բուժքույրերը: ()- Փակագծի մեջ եղած թվերը ցույց են տալիս հարեմի բնակչության այն մասը, որը ներկայացնում է տնային տնտեսության անձնակազմը՝ Դարուս-Սաադենը(Dar üs- Saade)

* - Հյուրեն սուլթանը և նրան սպասարկող անձնկազմը տեղափոխվել էր Նոր պալատ, գրանցամատյանում գրանցված է Հին պալատ

+ - Մատյանում թվեր նշված չէին

Աղյուսակի տեղեկատվությունը վերցված է Վարչապետի արխիվի հետևյալ գրանցամատյաններից՝ Maliyeden Müdevver Nos. 487 (1575), 422 (1581-1582), 5633 (1600-1601), 843 (1612), 847A (1622), 2079 (1633), 1692 (1647-1648), 774 (1652); Ali Emiri, Kanuni No. 24 (1552); Kamil Kepeci No. 7104A (1639-40).

1603-1604 թվականների տվյալները վերցված են Բարքանի կողմից հրապարակված անհայտ գրանցամատյանից ("İstanbul Saraylarina ait Muhasebe Defterleri." 155).

Այս Գրանցամատյաններում պահպանված թվերը հաստատում են, թե ինչքան կազմակերպված են աշխատել ու հրքան լուրջ են վերաբերվել այս ինտիտուտին:

Հարս-սկեսուր և սկեսուր-հարս հարաբերությունների մասին Օսմանյան աղբյուրներում գրեթե փակ է: Վստահաբար կարելի է ասել, որ ոչ մի ճանապարհորդ կամ դեսպան ևս չէր կարող պատկերացում կազմել, թե 15-րդ կամ 16-րդ դարերում ինչ հարաբերությունների մեջ կարող է լինել հարեմի բարձրաստիճան կանայք:

Այսպես, ղվ էր վայելում ամենամեծ հեղինակությունը ամբողջ Օսմանյան կայսրությունում: Այդ հարցին դժվար է պատասխանել: Այդքան խորքային մանրամասներին ոչ ոք չի տիրապետել: Այդ հարցում մեզ օգնության են հասնում «մաթեմատիկական» պարզ հաշվարկները: Բավական է մի հայացք ուղղենք օրավարձ-պարգևավճարներին և ամեն ինչ պարզ կլինի: Այն հետևյալն է (հաշվարկը հետևյալ տրամաբանությամբ է՝ սկեսուրից հարս հաջորդականությամբ) .

Վալիդե սուլթանը (մայր սուլթանը)՝ Սուլեյմանի օրոք, Հաֆսա Սուլթանը, ստանում էր օրական 200 ասպերի պարգևավճար:

- **Սուլեյմանի Հասեկին՝ Հյուրենը**, ստանում էր օրական 2000 ասպերի պարգևավճար, առնվազն իր կարիերայի ավարտին: Դա այն դեպքում երբ Սուլթանի քույրերը, կանայք, դուստրը ստանում էին 50-150 ասպեր:
- **Նուրբանու Սուլթան**՝ օրական 2000 ասպեր:
- **Սաֆիյե Սուլթան** պարգևավճարը՝ 3000 ասպեր:
- **Հանդան Սուլթան**՝ օրական 1000 ասպեր:
- **Քյոսեմ Սուլթան**՝ օրական 3000 ասպեր:
- **Թուրհան Սուլթան** Նախ 2000 ասպեր: 1651 թվականին Քյոսեմի մահից (սպանություն) հետո նրա իշխանությունը փոխանցվեց Թուրհանին, որին տրվեց 3000 ասպեր:

Սա այն դեպքում, երբ պետական այրերի եկամուտը հետևյալն էր՝

Բարձրագույն պետական պաշտոնյաներ

- Մուֆթի (դատավորների առաջնորդ)՝ օրական 750 ասպեր:
- Ռումելի գլխավոր դատավոր՝ օրական 572 ասպեր:
- Անատոլիայի գլխավոր դատավոր՝ օրական 563 ասպեր:
- Ենիչերի աղա (ենիչերների ղեկավար)՝ օրական 500 ասպեր:

Վեզիրներ

- Վեզիրների պարգևավճարը սովորաբար կազմում էին օրական 1000 ասպեր:
- Սուլթանինը՝ **1001 ասպեր**:

Այստեղ հարց է ծագում՝ **սա Սուլթանի հարեմն է, թե՛ հարեմի Սուլթանը**: Սրանք լոկ թվեր չեն, սրանք միմյանց փոխհարաբերությունների արտացոլանքն է, **սա հարեմի գաղտնիքն է**:

Օսմանյան կայսրության «վերջին» հարեմը [3]

Օսմանյան կայսրության հարեմը գոյություն է ունեցավ մոտավորապես 400 տարի: **1908 թվականի Սահմանադրական հեղափոխությունից հետո** հարեմը փաստացի «լուծարվել» է, իսկ **1924 թվականին**, երբ Օսմանյան սուլթանատը պաշտոնապես վերացավ, հարեմն արդեն գոյություն չուներ:

1908 թվականին, երբ բացվեցին հարեմի դռները, հարճերի շրջանում խուճապ տարածվեց՝ չգիտեին ուր գնալ և ինչպես ապրել: Թեև սուլթան՝ Աբդուլ Համիդ 2-րդի հարեմը շատ փոքրիկ էր համարվում, այնուամենայնիվ, փողոցում հայտնվեց ավելի քան 200 կին: Որոշում կայացվեց նրանց վերադարձնել իրենց ընտանիքներին:

Որոշվեց՝ կայսրություն հրավիրել հարճերի բարեկամներին: Ցավոք, բոլորի բարեկամներին գտնել չհաջողվեց, սակայն շատերը եկան: Ըստ ականատեսների, շատ հուզիչ ու ծանր է եղել հարազատների հետ կանանց հանդիպումը: Այն հարճերը, ում ետևից ոչ ոք չէր եկել, հետագայում ոմանք ամուսնացել են, մյուսները՝ տեղափոխվել այլ հարեմներ:

Եզրակացություն

Կնոջը թերագնահատել պետք չէ: Հարեմի կանայք թեպետ փակված են եղել արտաքին աշխարհից, սակայն կարողացել են իրենց մասնակցությունն ունենալ հսկայական կայսրության կառավարման գործում: Իրենց ձեռքերը դուրս են եկել կայսրության սահմաններից: Հարեմը իսկապես հանելուկ է եղել: Նրան վերաբերող ամենաաննկատ իրն անգամ կարող է լույս սփռել պատմության մութ էջերի վրա:

Հարեմի նկատմամբ հետաքրքրությունը երբեք չի մարել, միշտ ու բոլոր ժամանակներում նրա մասին խոսելու են, քանի որ կենտրոնում կինն է՝ կին, ով իր մեջ կրում է երկու քաղաքակրթություն:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Րաֆֆի «Հարեմ»- <https://vahagnakanch.wordpress.com/wp-content/uploads/2011/04/raffi-harem.pdf>, հասանելի է 23.04.2025
2. Հայկազ Մարգարյան- Պատմամշակութային բլոգ- Հարեմ - <https://haykazmargaryan.wordpress.com/2013/04/23/%d5%b0%d5%a1%d6%80%d5%a5%d5%b4-4/>, հասանելի է 23.04.2025
3. Վերջին հարեմը. ինչ պատահեց սուլթանի վերջին հարճերի հետ <https://armday.am/post/129929>; հասանելի է 23.04.2025
4. The Oxford Encyclopedia of Women in World History- Hürem Sultan- <https://books.google.ru/books?id=EF17tr9XK6EC&lpq=RA1-PA517&hl=ru&pg=RA1-PA517#v=onepage&q&f=false>, հասանելի է 23.04.2025
5. Leslie P. Peirce - The Imperial Harem -Women and Sovereignty in the Ottoman Empire, New York Oxford, Oxford University Press, 1993- https://www.google.am/books/edition/The_Imperial_Harem/L6-VRgVzRcUC?hl=ru&gbpv=1&dq=leslie+pierce+the+imperial+harem+pdf&printsec=frontcover, հասանելի է 23.04.2025
6. Джеймс Круг- История гарема в культурах народов мира. Смоленск, 2004- <http://ec-dejavu.ru/h/Harem.html>, հասանելի է 23.04.2025
7. Шапи Казиев -Повседневная жизнь восточного гарема -<https://www.rulit.me/books/povsednevnaya-zhizn-vostochnogo-garema-read-40622-2.html> , հասանելի է 23.04.2025
8. Abdullah İslamoğlu - Osmanlı Devleti'nde Kadınların Devlet Yönetimine Etkileri- <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/3508122>, հասանելի է 23.04.2025
9. Wikipedi Özgür Ansiklopedi - Muhteşem Yüzyıl,- https://tr.wikipedia.org/wiki/Muhte%C5%9Fem_Y%C3%BCzy%C4%B1l, հասանելի է 23.04.2025

ԳՈՂ ՎԱՍԻԼԻ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԼԻԼԻԹ ՀԱԿՈԲՅԱՆ

Վանաձորի պետական համալսարան, Հումանիտար գիտությունների ֆակուլտետ, պատմության
բակալավր IV կուրս

Գիտական ղեկավար՝ պ.գ.թ., դոցենտ **Մ. ԲՐՈՒՏՅԱՆ**

Էլ. փոստ՝ hakobyanlilit009@gmail.com

Հոդվածի նպատակն է սկզբնաղբյուրների և մասնագիտական գրականության հիման վրա վերլուծել Գող Վասիլի կերպարը, նրա կողմից հիմնված իշխանության դերը ժամանակի աշխարհաքաղաքական իրադարձությունների համատեքստում: Հոդվածի գիտական նորույթը կայանում է նրանում, որ մինչև այժմ հանգամանալից ուսումնասիրված չէ Գող Վասիլի հիմնած իշխանության դերը հայոց պատմության մեջ: Հոդվածի խնդիրներն են հասկանալ Գող Վասիլի իշխանության ստեղծման նախադրյալներն ու պատճառները: Հոդվածը թույլ է տալիս համակարգային պատկերացում կազմել Գող Վասիլի կողմից հիմնված հայկական իշխանության և հարևանների հետ ունեցած հարաբերությունների մասին: Գալով եզրակացության կարող ենք ասել, որ Գող Վասիլի կողմից հիմնված իշխանությունը տարածաշրջանում իրենից հզոր ուժ էր ներկայացնում, որի հզորությանն էին ապավինել հայոց կաթողիկոսը և տասնյակ հազարավոր հայեր:

Բանալի բառեր՝ Քեսուն, խաչակիր, իշխանություն, Գող Վասիլ, Բերդուս, Հիսն Մանսուր

PRINCIPALITY OF GOGH VASIL

LILIT HAKOBYAN

VSU, "History", 4th year

Scientific supervisor: Candidate of Historical Sciences,

Associate Professor **M. BRUTYAN**

The purpose of the article is to analyze the character of Gogh Vasil, the role of the government established by him in the context of the geopolitical events of the time, based on the original sources and professional literature. The scientific novelty of the article lies in the fact that the role of the government founded by Vasili Gogh in Armenian history has not been thoroughly studied until now. The problems of the article are to understand the prerequisites and reasons for the establishment of Gogh Vasil's government. The article allows us to form a systematic understanding of the Armenian government founded by Gogh Vasil and its relations with its neighbors. Coming to a conclusion, we can say that the government founded by Vasil Gogh represented a stronger force than himself in the region, on whose power the Armenian Catholicos and tens of thousands of Armenians relied.

Key words: Kesun, crusader, power, prince, Berdus, Hisn Mansur

КНЯЖЕНИЕ ГОХ ВАСИЛА

ЛИЛИТ АКОБЯН

ВГУ, История 4-й курс

Научный руководитель: канд. Исторических наук, доцент **М. БРУТЯН**

Адрес электронной почты: hakobyanlilit009@gmail.com

Цель статьи – на основе первоисточников и профессиональной литературы проанализировать характер Гох Васи́ла, роль установленной им власти в контексте геополитических событий того времени. Научная новизна статьи заключается в том, что роль государства, основанного Василием Гохом, в истории Армении до сих пор досконально не изучена. Задачи статьи заключаются в понимании предпосылок и причин создания правительства Гох Васи́ла. Статья позволяет сформировать системное представление об армянском правительстве, основанном Гохом Васи́лом, и его отношениях с соседями. Подводя итоги, можно сказать, что правительство, основанное Василем Гохом, представляло в регионе более сильную силу, чем он сам, на власть которого опирались Армянский Католикос и десятки тысяч армян.

Ключевые слова: Кесун, крестоносец, власть, князь, Бердус, Хисн Мансур.

XI-XII դդ. Հայաստանում ստեղծված աշխարհաքաղաքական, սոցիալական, տնտեսական դրության, ռազմական պայմանների և Բյուզանդիայի գաղթեցման քաղաքականության պատճառով տեղի էր ունենում հայ բնակչության զանգվածային գաղթ դեպի Վերին Միջագետք, Կիլիկիա, Կապադովկիա, Ասորիք և Փոքր Հայք: Այս գաղթի հետևանքով ավելացավ հայությունը այս տարածաշրջանում, որի արդյունքում առաջացան հայկական իշխանությունները: Դրանից առաջիններից էր Գող Վասիլի իշխանությունը: XI դարի 80-ական թթ. կեսերից Միջագետքի հյուսիս-արևմտյան մասում առաջացավ Գող Վասիլի իշխանությունը՝ Քեսուն կենտրոնով **[11; էջ 626, 12; էջ 78]**: Գող Վասիլը Փիլարտոս Վարաժնունու իշխաններից էր: Նրան էին պատկանում նաև Ռաբան, Հոռմկլա, Մարաշ քաղաքները **[6; էջ 66-88]**: Փիլարտոս Վարաժնունին ի զորու չլինելով վերահսկողության ներքո պահել իր տիրույթները արդեն 1080-ական թթ. սկսած սելջուկների ճնշումներից, Գող Վասիլին հանձնեց Քեսունը և Ռաբանը **[10; էջ 21]**: Հետագայում Գող Վասիլի գործունեության և կերպարի ուսումնասիրության հարցում հետաքրքրական է նրա «Գող» մականունը: Վասիլի «Գող» մականունը Անանուն Եղեսացու կողմից մեկնաբանվում է այսպես. «Քեսունը և Ռապանը պատկանում էին Գող Վասիլ հային, որը ճանապարհներին մշտապես ավազակություն անելու պատճառով էր Գող կոչվել» **[13; էջ 40]**: Մեջբերված հատվածից հնարավոր կլինի հասկանալ, որ Վասիլը իսկապես զբաղված է եղել ավազակություններ և գողություններ կատարելով մինչդեռ այդ տեսակետը անհիմն է: Վասիլի Գող մականունն ունենալը Վարդան Արևելցու «Տիեզերական պատմություն»-ում լեզվաբան և «Տիեզերական պատմության» աշխարհաբար թարգմանած Գ.Բ. Թոսունյանի կողմից տրված ծանոթագրություններում մեկնաբանվում է թշնամիների վրա հանկարծակի հարձակումներով **[4; էջ 157]**, իսկ եթե ավելացնում ենք «Հայերենի արմատական բառարանում» գող բառին տրված բացատրությունը, այն է՝ «թշնամու ձեռքից կոռուվ մի տեղ գրաւել» **[5; էջ 572]** պարզ է դառնում, որ Վասիլը ստացել է իր այդ մականունը իր կատարած հանկարծակի հարձակումների, նվաճումների և ոչ թե կատարած ավազակությունների պատճառով: Լատին պատմիչների մոտ Վասիլը հիշատակվում է որպես Govasilus կամ Goruasilius **[4; էջ 158]**, ակնհայտ է, որ այդ տարբերակները Գող Վասիլ անվանման հնչյունափոխված տարբերակներն են: Ուռհայեցին Վասիլ Տղային (Գող Վասիլի հոգեզավակին) վերագրում է Կամսարական ծագում նշելով «Վասիլի իշխանությունը տվեցին Վասիլ Տղային, որ մոր կողմից Կամսարականների ընտանիքից էր» **[1; էջ 217]**: Գող Վասիլին Կամսարական ծագում վերագրում է նաև Վարդան Արևելցին **[4; էջ 161]**, սակայն այս մեջբերումից չենք կարող կարծել, որ Գող Վասիլը Կամսարական էր, քանի որ Վասիլ Տղային Գող Վասիլը որդեգրել էր, և մինչև որդեգրումը ազգակցական որևէ կապ նրանց հարաբերությունները չէին ենթադրում:

Այսպիսով, Վասիլը՝ հանկարծակի ու սրընթաց հարձակումների պատճառով «Գող» կոչվածը, 1082-1112 թթ. իր իշխանությամբ հուսալիորեն պաշտպանում էր հայերի ազգային և կրոնական ինքնությունը: Գող Վասիլն իր ճանապարհը դեպի իշխանություն սկսում է որպես հայկական զորախմբերի առաջնորդ և իր իշխանությունը հաստատում է Ամանոսից արևելք և XII դ. սկզբին, դառնում ընդարձակ տարածաշրջանի իշխող **[9; էջ 362]**:

Հետաքրքիր են Գող Վասիլի և խաչակիրների հարաբերությունների մանրամասները: Գող Վասիլը հաճախ զինական աջակցություն էր ցույց տալիս խաչակիրներին, կամենալով ձեռք բերել

նրանց զորակցությունը: 1103 թ. Գող Վասիլը սելջուկ-թուրքերի գերությունից ազատեց Եդեսիայի դուքս Բոհեմունդին: Այդ առթիվ պատմիչներից Մատթեոս Ուռհայեցին գրում է. «Այդ տարին Գող Վասիլ կոչվող հայոց մեծ իշխանի միջնորդությամբ և օգնությամբ ֆրանկների կոմս Պեմունդը հարյուր հազար դահեկանով փրկագնվեց Դանշիմանից: Որպես փրկագին [Վասիլը] տվեց տասը հազար դահեկան...», [1; էջ 195] դաշնակցային հարաբերությունները սերտ էին, այնքան, որ Վասիլը հավաքելով ողջ գումարը մեծ ջանքեր գործադրելով ազատ է արձակում Եդեսիայի դքսին [1; էջ 195] Այս առումով շատ հետաքրքիր և կարևոր է վերլուծել Գող Վասիլի և խաչակիրների ունեցած հարաբերությունները: Վերը նշված Անտիոքի դուքս Պեմունդը՝ նույն ինքը Բոհեմունդը, գերի էր ընկել մահմեդականների հետ ունեցած բախման ժամանակ: Նրա հետ գերության մեջ էր նաև Բալդուին Բուրգացու ազգական Ժոսլին Կուրտենացին: Բոհեմունդին գերությունից ազատ արձակելու համար Գող Վասիլը վճարեց 100.000 դահեկան գումար, ինչը ժամանակի համար բավականին մեծ գումար էր: Ավելի ուշ մենք տեսնում ենք Վասիլին, Բոհեմունդ II-ի և Մոսուլի աթաբեկ Ջավալիի հետ դաշնակցած Անտիոքի դուքս Տանկրեդի դեմ կռվելիս, բանն այն է, որ երբ Բալդուինը գտնվում էր գերության մեջ Անտիոքի կառավարումը ստանձնել էր նրա քեռորդի Տանկրեդը, ով Բալդուինի գերությունից ազատվելուց հետո բնավ չէր մտածում Անտիոքի դքսի պատվավոր տեղը վերադարձնել իր տիրոջը: Այս պատճառով Բալդուինը փորձում էր այն ետ բերել զենքի ուժով՝ դաշնակցած Վասիլի ու Ջավալիի հետ: Բալդուինի իշխանության վերադարձի փորձերը, սակայն, հաջողությամբ չեն պսակվում, և Տանկրեդը շարունակում է իշխել Անտիոքում [10; էջ 43]: Այստեղ հարց է առաջանում, թե որո՞նք էին Գող Վասիլի դրդապատճառները Բալդուինի գերությունից ազատվելու հարցում այդքան շահագրգռված լինելու համար, կամ գերությունից հետո նրա հետ ընդդեմ Տանկրեդի դաշինք կազմելու համար ի՞նչը կարող էր շարժառիթ հանդիսանալ: Բալդուինը ամուսնացած էր հայ իշխաններից Գաբրիել Մելիտենացու դուստր Մորֆիայի հետ [10; էջ 41], սակայն միայն նրա կնոջ ազգությունը ըստ էության կարող էր շատ քիչ լինել, որպեսզի Գող Վասիլը հանուն նրա վճարեր այդքան մեծ փրկագին այն դեպքում երբ դա չէր արել անգամ Անտիոքում նրան հաջորդած Տանկրեդը: Նրա կնոջ ազգությունը շատ քիչ կլիներ նաև Բալդուինի հետ ռազմաքաղաքական դաշինք կնքելու համար: Իրականում Գող Վասիլի այս քայլը լավ հաշվարկված էր. նախ ապահովագրում էր իրեն խաչակիրներից սպասվող հավանական վտանգներից և հետո՝ նա այդպիսով ձեռք էր բերում դաշնակցի ի դեմս աշխարհաքաղաքական մարտահրավերների: Հաշվի առնելով տարածաշրջանում ժամանակի անկայուն քաղաքական վիճակը այդ դաշնակցի առկայությունը անշուշտ նրա համար անհրաժեշտ էր:

Գող Վասիլի գործունեության ուսումնասիրության մեջ կարևոր է թուրքերի հետ ունեցած բախումները, հատկապես նշանավոր էր Բերդուսի ճակատամարտը: 1107 թ. սելջուկ-թուրքերը անցնելով Տավրոսյան լեռները՝ հարձակվում են Անարզաբայի տեր Թորոսի վրա, ով օգնության է կանչում Գող Վասիլին: Վերջինս, ժողովելով իր զորքը, օգնության է հասնում Թորոսին: Այս մասին մեզ տեղեկություններ է տալիս պատմիչներից Ուռհայեցին՝ գրելով. «1107 թվականին տեղի է ունենում պարսից զորահավաք՝ տասներկու հազար հոգի, որոնք, Տավրոս լեռան վրայով անցնելով Անարզավա կոչվող գավառը, ավարի առան Ռուբենի որդի Թորոսի համայն երկիրը: Նրանք եկան անցան Մարաշ քաղաքի դաշտով և անհամար բազմությամբ հասան Գող Վասիլի տիրույթները, Բերդուս կոչվող վայրը, նվիրական սահմաններում» [1; էջ 203-205]: Գող Վասիլը զորահավաք է կազմակերպում

նրանց դիմագրավելու նպատակով, որի մասին Ուռհայեցին վկայում է. «Հայոց իշխան Վասիլը, լսելով այդ մասին, հայկական զորքերի զորահավաք արեց, որոնք արծվի կամ առյուծի կորյունի նման հասան այլազգիների վրա: Սաստիկ և ահավոր ճակատամարտ տեղի ունեցավ, որտեղ [հայերը] մեծ հաղթանակ տարան, թուրքերին փախուստի մատնեցին...» [1; էջ 203-205]: Բերդուսի ճակատամարտում Գող Վասիլը առնում է մեծ թվով ռազմավար և գերիներ: Փաստորեն դիմագրավելով սելջուկների արշավանքներին Գող Վասիլը տարածաշրջանում իրենից բավականին հզոր ուժ էր ներակայացնում: Զախջախիչ պարտությունից հետո, սելջուկների և Գող Վասիլի հաջորդ բախումը հիշատակվում է 1108 թվականին Հիսն Մանսուրի մոտ, իսկ այդ մասին Ուռհայեցին գրում է . «Պարսիկները կրկնապատիկ զորք գումարելով՝ շուրջ վեց հազար ընտիր մարտիկներ, իրենց սուլթանի գլխավորությամբ եկան հայոց իշխան Վասիլի երկիրը՝ վրեժ առնելու Բերդուսում Վասիլ իշխանից ստացած ջարդի համար...» [1; էջ 203-205]: Նրանք հարձակվեցին հնձի օրերին, կոտորեցին հնձվորներին և գերիներով հանդերձ շարժվեցին դեպի Հարթան կոչվող բերդը: Գող Վասիլը իր զորքով հարձակվեց նրանց վրա և պարտության մատնեց նրանց [1; էջ 203-205]: Այս հաղթանակից հետո Գող Վասիլը կրկին մեծ քանակությամբ ավար և գերիներ է վերցրեց:

Այս տարած հաղթանակներից հետո Գող Վասիլը ձեռք էր բերեց մեծ համբավ և լուրջ հեղինակություն էր վայելում: Շուտով խաչակիրները կրկին նրա օգնությունն են խնդրում: Բալդուին Բուրգացին և Ժուլին Կուրտենեցին դիմում են Գող Վասիլին, որպեսզի նրա օգնությամբ Տանկրդեից վերադարձնեն Եդեսիան: Վասիլը կրկին գնում է դաշինքի և Բալդուին Բուրգացուն տրամադրում է 1000 հեծյալ ու 2000 հետևակ հայեր [10; էջ 235]: Հայ պատմիչներից Մատթեոս Ուռհայեցին զորքի մասին թվական այլ տվյալներ է հաղորդում՝ գրելով. « Վասիլը նրանց ութ հարյուր հոգի տվեց [նրանց միացան] և հոռոմաց կայսեր բանակում ծառայող պաժինակների զորքերը, որ Մսիս քաղաքում էին գտնվում» [10; էջ 235]: Այս թվական անճշտությունը կարելի է բացատրել նրանով, որ Ուռհայեցին չէր ցանկանում ընդգծել հայերի մասնակցության փաստը այդ քրիստոնեասպան բախմանը:

Գող Վասիլի իշխանության անդորրը կրկին խաթարվում է նաև 1112թ. երբ Տանկրեդը հարձակվում է իշխանության վրա, այն դեպքում երբ 1111թ. Գող Վասիլը օգնել էր խաչակիրներին Մոսուլի ամիրա Մավդուդի դեմ պայքարելու հարցում [14; էջ 52]: Տանկրեդի հարձակման մասին Ուռհայեցին գրում է. «Այդ տարին Անտիոքի կոմս Տանգրին զորահավաք արեց ու գնաց հայոց իշխան Վասիլի դեմ. համառ մարտով նա Վասիլի ձեռքից գրավեց Ռապան քաղաքը, ապա զորքով գնաց Քեսունի վրա և իջավ դաշտի գլխին, աղբյուրից ներքև, Թիլում: Վասիլը հինգ հազար զինվոր հավաքեց: Հակառակորդները մի քանի օր հանգիստ մնացին, ապա հաշտվեցին...» [1; էջ 216]: Տանկրեդը ետ է վերադարձնում Ռապանը: Այնուհետև Վասիլը խաչակիրներին է վերադարձնում Հարսնմիր գավառը, Փերսին ծածքը, Ռազտիպը, Հարթանը, Թորեշը և Ուրեմնը [1; էջ 216], որոնք ավելի վաղ վերցրել էր խաչակիրներից (այն, որ այս տարածքները գտնվել են Վասիլի իշխանության տարածքում արդեն իսկ փաստում է իշխանության ընդարձակ լինելու մասին): Վասիլի կողմից կատարված այս տարածքային զիջումը կարելի է բացատրել նրանով, որ Վասիլը ցանկանում էր հաստատել տևական խաղաղություն, զիջելով իր իշխանության բուն տարածքից դուրս գտնվող տիրույթները:

Վասիլի իշխանությունը հզոր էր այնքան, որ անգամ հայոց եկեղեցին ապավինում էր նրա հովանավորությանը: Հայոց կաթողիկոս Բարսեղը նեղվելով թուրքերի անընդհատ հարձակումներից Անիից տեղափոխվում է Ուռհա: Այդ մասին Ուռհայեցին գրում է. «Այդ տարի (1105թ.) հայոց կաթողիկոս տեր Բարսեղը իր ամբողջ սպասավորությամբ, ազատներով, եպիսկոպոսներով ու քահանաներով, Անի քաղաքից ելավ եկավ Ուռհա քաղաքը» **[1; էջ 195]** այս տեղափոխության պատճառն այն էր, որ Անին գրավվել էր սելջուկ-թուրքերի կողմից, ուստի կաթողիկոսի նստավայրի այնտեղ գտնվելը ապահով չէր, Բարսեղ Ա Անեցուն նախորդած Գրիգոր Բ Վկայասեր կաթողիկոսի նստավայրը Կապադովկիայի Ծամնդավ քաղաքում էր, նրա մահից հետո նոր կաթողիկոս Բարսեղ Ա Անեցու փաստացի նստավայրը հանդիսանում էր Ծամնդավը, սակայն նստում էր մեկ Անիում, մեկ Կիլիկիայում, մեկ Եդեսիայում մեկ էլ Կոմագենեյում **[10; էջ 353]**: Վերջնականապես Բարսեղը տեղափոխվում է Գող Վասիլի մոտ 1105թ.: Փաստորեն Բարսեղը, ուներ նաև այլընտրանք, սակայն հաստատվում է Գող Վասիլի մոտ, ինչը վկայում է ոչ միայն եկեղեցու և Վասիլի ունեցած բարիդրացիական հարաբերությունների մասին, այլև նրա, որ Վասիլը տարածաշրջանում հզոր ուժ էր ներկայացնում, և կաթողիկոսը ապավինում էր նրա ռազմաքաղաքական հովանավորությանը: Հայրապետության նոր նստավայրն է դառնում Շուղրը:

1112թ. հոկտեմբերի 12-ին՝ «արեգ ամսի քսանչորսին» **[1; էջ 216]** մահանում է Գող Վասիլը: Այդ մասին Վարդան Արևելցին գրում է. «Բայց քանի դեռ կենդանի էր Տեր Բարսեղը, մեռնում է պարոն Վասիլը՝ մեծ իշխանաց իշխանը, որ Աստծու օգնությամբ տիրում էր բազում բերդերի ու գավառների» **[4; էջ 161]**: Գող Վասիլի մահը ցավով են ներկայացնում հայ պատմիչներից ոչ միայն Վարդան Արևելցին այլև Մատթեոս Ուռհայեցին. «Այդ տարին, արեգ ամսի քսանչորսին, վախճանվեց հայոց մեծ իշխան Գող Վասիլ կոչեցյալը. հայոց համայն աշխարհում մեծ սուգ եղավ, քանզի հայոց զորքի բեկորները, Բագրատունյաց և Պաղավունյաց ընտանիքները, հայ թագավորազունները, հայոց ազատագունդ զորքով հանդերձ նրա մոտ էին ապաստանել և մեծ պատիվների արժանացել» **[1; էջ 216]**: Ասվածից կարելի է եզրակացնել, որ Գող Վասիլի իշխանությունը ժամանակին տարածաշրջանում հիմնված հզոր իշխանություններից մեկն էր, որի հովանավորությանն էր ապավինել անգամ հայոց կաթողիկոսական աթոռը, և պատահական չէ, որ հայ պատմիչներից Մխիթար Այրիվանեցին Գող Վասիլին համարում է «Վասիլ յաջողած» **[2; էջ 19]**:

Իբն ալ-Ասիրն էլ Վասիլի մահվան մասին գրում է. «Այդ տարում մեռավ կիրճերի տեր հայազգի Վասիլը [փ.Բասիլ ալ-Արմանի փ.]» **[13; էջ 241]** անշուշտ «կիրճերի տեր» արտահայտությունը պայմանավորված է Գող Վասիլի իշխանության զբաղեցրած աշխարհագրական դիրքով: Վասիլի մահը ժամանակի հայ պատմիչների կողմից դիտարկվում է որպես մեծ ողբերգություն, և առհասարակ Գող Վասիլ և նրա գործունեության մասին հայ պատմիչները դրական կարծիք են արտահայտում: Դրա պատճառն այն էր, որ նրա իշխանությունը հանդիսանում էր համախմբող կենտրոն բուն Հայաստանից արտագաղթող հայության համար, ովքեր քոչվոր ցեղերին բաժին դարձած հայրենիքում այլևս գոյության հեռանկար չէին տեսնում և հեռանալով հայրենիքից, անվտանգության նկատառումներից ելնելով համախմբվում էին հայ իշխանների շուրջ: Այդ ճանապարհով էլ Գող Վասիլի իշխանության ներքո ապաստան էին գտել տասնյակ հազարավոր հայեր և նրա մահը այդքան մեծ ցավով ընդունելու պատճառներից մեկը կապված էր դրա հետ:

Գող Վասիլը հիմնեց ընդարձակ և հզոր իշխանությունը, որը, սակայն երկար չկարողացավ դիմագրավել աշխարհաքաղաքական մարտահրավերներին: Նրա մահից հետո իշխանությունը անցնավ Տղա Վասիլին, որին պատմիչները հիշատակում են նաև «երեխա Վասիլ» ձևով: «Բարսեղ պատրիարքը հոգ է տանում նրա տան մասին և իշխանությունը տալիս է երեխա Վասիլին՝ մեծ Վասիլի սանին, որը Կամսարական ցեղից էր, որովհետև Վասիլի տունը այն ժամանակ հայոց թագավորազունների ու ազատների հավաքատեղին ու հայրապետների աթոռավայրն էր» [4; էջ 161], այսպես է հիշում Ուռհայեցին Վասիլ Տղային իշխանության անցումը:

Գող Վասիլն իր իշխանության տարածքում կատարել է նաև շինարարական աշխատանքներ, ընդհուպ «բարձրահարկ ապարանքներ և հոյակապ շենքեր» [1; էջ 249]:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Մատթեոս Ուռհայեցի Ժամանակագրություն, Երևան, 1973
2. Մխիթար Այրիվանեցի Պատմութիւն ժամանակագրական, Սանկտ Պետերբուրգ, 1867թ.
3. Սմբատ Սպարապետ Տարեգիրք, Վենետիկ, 1956թ.,
4. Վարդան Արևելցի Տիեզերական պատմություն, Երևան, 2001թ.
5. Աճառյան Հ. Հայերեն արմատական բառարան, Երևան, 1926թ.
6. Բոզոյան Ա. Կիլիկիայի հայկական պետությունը. իշխանապետությունից թագավորություն, Պաշտօնական ամսագիր Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսութեան Մայր Աթոռոյ Սրբոյ Էջմիածնի, Էջմիածին 2006, էջ 66-98
7. Հակոբյան Թ., Մելիք – Բախշյան Ստ., Բարսեղյան Հ. Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան Երեւանի Համալսարանի Հրատարակչություն, Երեւան, 1986
8. Միքայելյան Գ. «Կիլիկիայի հայկական պետության պատմություն», Երևան, 2007թ.,
9. Մուրաֆյան Կ. Կիլիկիան կայսրությունների խաչմերուկում, Երևան 2001թ.
10. Լևոն Տեր-Պետրոսյան «Խաչակիրները և հայերը» հատոր Ա, Երևան, 2015թ:
11. Հայ ժողովրդի պատմություն հատոր III, Երևան, 1976թ.,
12. Օտար աղբյուրները Հայաստանի և հայերի մասին, Հ. 11 Արաբական աղբյուրներ Բ Իբն Ալ-Ասիր, Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատարակչություն, Երևան 1981թ.
13. Օտար աղբյուրները Հայաստանի և հայերի մասին, Հ. 12 Ասորական աղբյուրներ, Հ. Բ: Անանուն Եդեսացի: Ժամանակագրություն, Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատարակչություն, Երևան 1982թ.
14. Ստեփանյան Ա. Գող Վասիլի իշխանությունը, Բանբեր Երևանի համալսարանի. Հայագիտություն, Երևան 2016 № 3 (21) էջ 47-55

«ՄՇԱԿ» ԹԵՐԹԻ ԱՆԴՐԱԴԱՐՁԸ ԲԱՔՎԻ ՀԱՅ-ԹԱԹԱՐԱԿԱՆ ԲԱԽՈՒՄՆԵՐԻՆ

ՄԱՆԵ ԱՐՋՈՒՆՑ

Գորիսի պետական համալսարան

Պատմության ֆակուլտետ, 3-րդ կուրս

archuncm@gmail.com

Ամփոփագիր

Պարբերական մամուլի ձևավորումը հայ իրականության մեջ միտված էր ոչ միայն լուրեր ու տեղեկություններ հաղորդելու, այլև նպաստելու առաջադեմ գաղափարների տարածմանը, վեր հանելու բազմաթիվ խնդիրներ:

Հոդվածում փորձ է արվում ներկայացնել 19-րդ վերջից մինչև 20-րդ դարի սկիզբ գոյություն ունեցած հայկական մի հայտնի մամուլի՝ «Մշակ» թերթի անդրադարձը հայ-թաթարական բախումներին, հատկապես ուսումնասիրելու Հայաստանից դուրս ստեղծված հայկական այդ պարբերականի արձագանքը, ինչպիսի աղբյուրներից էր օգտվում, այն արդյո՞ք նպաստում էր հայերի հետ կապված այդ իրադարձությունների միջազգայնացմանը: Ուսումնասիրության կենտրոնում են հատկապես 1905 թ. իրադարձությունները:

Այս աշխատանքը կատարելու համար ըստ հնարավորինի, մենք ուսումնասիրել ենք «Մշակ» թերթի հիմնախնդիրն արտացոլող առանձին համարները, որոնցում անդրադարձ է կատարվել վերոնշյալ պատմական իրադարձությանը՝ հայ-թաթարական բախումներին:

Բանալի բառեր՝ թերթ, բախումներ, փախուստ, զոհեր, վայրագություն

REFLECTION OF THE NEWSPAPER «MSHAK» ABOUT THE ARMENIAN-TATAR COLLISIONS IN BAKU

MANE ARJUNTS

Goris State University

Faculty of History, 3rd year

archuncm@gmail.com

Abstract

The formation of the periodical press in Armenian reality was aimed not only at reporting news and information, but also at promoting the dissemination of progressive ideas and raising many issues.

The article will attempt to present a mention of the famous Armenian press «Mshak» which existed from the end of the 19th – beginning of the 20th century, about the Armenian-Tatar conflicts, especially to study the reaction of this Armenian press created outside of Armenia, what sources it used, whether this contributed to the internationalization of those events related to the Armenians.

The focus of the study is especially on the events of 1905.

To conduct scientific research, we also studied individual issues of the «Mshak», newspaper, which mentioned the above-mentioned historical event.

Keywords: newspaper, clashes, escape, victims, atrocities.

РЕАГИРОВАНИЕ АРМЯНСКОЙ ГАЗЕТЫ «МШАК» ОБ АРМЯНО-ТАТАРСКИХ СТОЛКНОВЕНИЯХ В БАКУ

МАНЕ АРДЖУНЦ

Горисский государственный университет

Исторический факультет, 3-й курс

archuncm@gmail.com

Аннотация

Формирование периодической печати в армянской действительности было направлено не только на сообщение новостей и информации, но и на содействие распространению прогрессивных идей и поднятию многих вопросов.

В статье будет предпринята попытка представить упоминание известной армянской прессы «Мшак», существовавшей с конца XIX – начала XX века, об армяно-татарских конфликтах, особенно изучить реакцию этой армянской прессы, созданной за пределами Армении, какие источники она использовала, способствовало ли это интернационализации тех событий, связанных с армянами. В центре исследования находятся особенно события 1905г.

Для проведения научного исследования мы изучили отдельные номера газеты «Мшак», в которых упоминалось вышеупомянутое историческое событие.

Ключевые слова: газета, столкновения, побег, жертвы, злодеяния.

19-րդ դարում հայ հասարակական-քաղաքական միտքը վերելք էր ապրում, որն էլ նպաստում էր պարբերական մամուլի արագ զարգացմանը: Հանդես են գալիս բազմաթիվ թերթեր, հանդեսներ: Նշված ժամանակահատվածում պարբերական մամուլը հանդիսանում էր ոչ միայն լուսավորության տարածման միջոց, այլև կապող օղակ էր աշխարհի տարբեր հատվածներում գտնվող հայության համար:

Հայ-թաթարական բախումներն ուսումնասիրելու համար նախ անհրաժեշտություն կա ներկայացնելու թերթի ձևավորման հետ կապված որոշ հանգամանքներ, որոնք ցույց կտան թերթի քաղաքական ուղղվածությունը, բովանդակությունն ու հատկապես խմբագիրների սոցիալ-քաղաքական հայացքները:

Արևելահայ իրականության մեջ լիբերալ-բուրժուական հոսանքի թերթերից էր «Մշակը»: Այն ստեղծվել է 1872 թ. Թիֆլիսում և գոյություն է ունեցել մինչև 1921 թ.: Թերթն ուներ հասարակական, քաղաքական ուղղվածություն: Թերթի խմբագիրն էր Գրիգոր Արծրունին: Նա ժողովրդի լուսավորության և ինքնաճանաչման միջոց համարում էր քաղաքական ակտիվ լրագիրը և ձեռնամուխ է լինում նրա ստեղծմանը: Այս գաղափարին հավանության են տալիս և աջակցություն խոստանում հայ հասարակական-քաղաքական նշանավոր գործիչներ Միհրդատ Ամերիկյանը, Գևորգ Չմշկյանը, Պողոս Իզմայիլյանը, Վասիլ Շահվերդյանը, Գաբրիել Սունդուկյանը, Պերճ Պողոյանը, Ստեփանոս Պալասանյանը, Հակոբ Մելիք-Հակոբյանը՝ ապագա նշանավոր գրող Րաֆֆին: **[1, էջ 345]:** «Մշակի» գաղափարախոսությունը նաև հայ հասարակական-քաղաքական մտքի մշակմանը նպաստելն էր: Այդ առումով Արծրունին ևս կարևորում էր ինքնաճանաչումը, ինքնաքննությամբ կատարելագործվելու գաղափարը:

Գրիգոր Արծրունին իր հիմնադրած թերթը համարում էր Ստեփանոս Նազարյանի «Հյուսիսափայլի» շարունակությունը, գտնելով, որ իր քաղաքական հայացքները համապատասխանում են «Հյուսիսափայլի» ներկայացրած գաղափարներին:

Հրատարակման տարիները համապատասխանում են հայ իրականության մեջ տեղի ունեցած բազմաթիվ իրադարձություններին՝ Արևելյան ճգնաժամ, Բեռլինյան կոնգրես, հայկական ջարդեր և հիմք է ժամանակաշրջանի պատմական իրողությունների վերաբերյալ տեղեկություններ հաղորդելու համար: Թերթում տեղ են գտել նաև Թուրքիայում հայերի ծանր վիճակի, գյուղացիների, ճնշված իրավիճակը ներկայացնող տեղեկությունները:

Թերթն ուներ թղթակիցներ: Հատկապես աչքի էին ընկնում Ն. Տեր-Հարությունյանը, Փ. Վարդանյանը, Ա. Արասխանյանը, նաև՝ Անդրեաս Արծրունին:

Գրիգոր Արծրունու մահից հետո՝ 1892 թ. հետո, թերթի խմբագիրն է եղել Ալեքսանդր Քալանթարը: Այսինքն, մեզ հետաքրքրող ժամանակաշրջանի մասին տեղեկություններ ենք ստանալու Ալեքսանդր Քալանթարի խմբագրական աշխատանքի շնորհիվ **[1, էջ 348]:**

Անդրադառնալով հայ-թաթարական բախումներին, պետք է նշել, որ դրանք տեղի են ունեցել 1905-1906 թթ.: Դրանք Ռուսաստանի առաջին բուրժուադեմոկրատական հեղափոխության ժամանակ ժողովրդի ուժերը մասնատելու, նրանց ուշադրությունը հեղափոխությունից շեղելու համար

Անդրկովկասում ցարական իշխանությունների հրահրած ազգամիջյան բախումներն էին: 1905թ. փետրվարի 6-ին Բաքվում տեղական իշխանությունների և հատկապես նահանգապետ Նակաշիձեի դրոմամբ կովկասյան թաթարները հարձակվում են հայերի վրա: Նրանք հրդեհեցին հայկական թաղամասերը, կողոպտեցին ժողովրդին:

Հայ-թաթարական բախումներն ուսումնասիրել ենք «Մշակ» թերթի № 18(հրատարակվել է 1905թ. փետրվարի 9-ին), №19(փետրվարի 10), № 21(փետրվարի 12), №22(փետրվարի 13), № 27(փետրվարի 19),№ 33(փետրվարի 27), №40(մարտի 8) № 150 (հրատարակվել է 1905թ, հուլիսի 31-ին), № 167(օգոստոսի 21), № 247(դեկտեմբերի 31) տեղ գտած նյութերի միջոցով [2]:

№18-ում «Ներքին տեսութիւն» բաժնում տեսնում ենք «Պաշտօնական հաղորդագրութիւն Բագուի դէպքի մասին» հոդվածը, որտեղ նշված է, որ փետրվարի 6-ի երեկոյան Բաքվի հատկապես կենտրոնական հատվածից հեռու վայրերում լսվում են հրացանի և ատրճանակի որոտներ: Քաղաքում քաոս է առաջանում, որի պատճառը հետևյալն է. քաղաքի կենտրոնում սպանվել է բավական հարուստ մի թուրք՝ հայի ձեռքով: Թուրքերը վրեժ լուծելու համար փողոցում սպանում են մի քանի հայի, որից էլ սկսում են բախումները: Թերթը նշված տեղեկության համար հղում է տալիս «Կովկաս» ռուսական թերթին:

Արդյոք «Կովկաս» թերթի նման հայտարարությունները չեն կարող քողարկիչ դեր ունենալ ցարական իշխանությունների կողմից հրահրված բախումների համար, կամ կան տեղեկություններ, որոնք քողակված են ու անտեղի են համարվել հրապարակվել: Թերթը այս իրադարձությունը ներկայացրել է օգտվելով տարբեր աղբյուրներից: Նույն բաժնի մյուս հոդվածում, որում հղում է տրված վրացական «Ցնօբիս Փուրցէլի» լրագրին տեսնում ենք հետևյալը. ընդհարումը սկսել է առավոտյան ժամը 10-ին, պատճառը՝ թուրքի կողմից հային սաստիկ վիրավորելն է եղել: Վեճը հանգեցրել է երկու կողմից ամբոխների հավաքմանը, որը ցրվել է միայն 50 կազակական զինվորների կողմից:

Միգուցե երկու հոդվածները ներկայացնելով թերթը փորձում է ցույց տալ և՛ միջազգային անդրադարձը, և՛ չկրելով որևէ քաղաքական ուժի ազդեցությունը՝ չեզոքություն պահպանել ու ընթերցողին տալ ընդհանուր պատկերացում:

Տվյալ համարում այլևս անդրադարձ չի կատարվում այդ դեպքին, իսկ արդեն №19-ում «Բագուի արինհեղութիւնը» վերնագրի տակ ուսումնասիրում ենք Թիֆլիսի քաղաքագլխի ստացած տեղեկությունը, ըստ որի երկու կողմերի հոգևորականները շրջելով քաղաքով փորձում են կանգնեցնել արյունահեղությունները: Հայտնում է նաև, որ քաղաքի փողոցներից շատերում մարդկանց դիակներ են, թաթարները կատաղորեն ջարդերի են ենթարկում Չեմբերեքէնդ և Շամախու-ճամբայ թաղերի հայ բնակիչներին: Սաբունչուի՝ Բաքվի քաղաքային բնակավայրի մի քանի մուսուլմանները թաթար ջարդարարներին են միացել, սպանված հայերի թիվը բավականին մեծ է [2]:

Թերթը կոչ է անում մյուս շրջանների հայ բնակիչներին զգուշանալ, առաջարկելով՝ կիրառել նախազգուշական միջոցներ՝ թույլ չտալու համար այլ վայրերում նման սպանությունների կրկնում: Միաժամանակ նման քայլեր կարող են ձեռնարկել նաև գավառների հայտնի ու մեծ դեր ունեցող հայ և մահմեդական հոգևորականները:

№21-ում արդեն խիստ անհանգստությամբ ներակայացվում է, որ բախումները լուրջ վնաս են հասցրել հայ ազգաբնակչությանը:

Թերթը տեղեկացնում է նաև, որ Կովկասի կառավարչապետի պաշտոնակատարը կարգադրել է միջոցներ ձեռնարկել կանխելու հետագա արյունահեղությունները: Այստեղ թերթը կարևոր տեղեկություն է հաղորդում այն մասին, որ սպանվածների մեծ մասը տղամարդիկ են, իսկ կանայք տնից դուրս չէին գալիս: Այնուհետև ներկայացվում են ականատեսների տեղեկությունները: Նրանցից մեկը՝ «Նուր-ն», պատմում է, որ Բաքվի Վոսոնցովսկայա փողոցը ենթարկվել է հարձակման, ավերվել են առանձին շինություններ, զուգահեռ նաև թալան է սկսվել: Մյուս դեպքում հարձակման է ենթակվել «Ֆանտազիա» բաղնիքը, Ս.Ասլանեանի տունը. այրի տիկին Լազարյանի տունը հրդեհել են, որտեղ այրվել են տանտիրուհին ու իր մայրը՝ դա մի դժոխք էր կատարելապես:

№22-ում տեսնում ենք հետևյալը, փետրվարի 12-ին Կովկասի կառավարչապետի օգնական գեներալ-լեյտենանտին է ներկայացել պատվիրակություն բաղկացած 24 անձից: Պատվիրակության ղեկավար իշխան Մելիքովը խնդրել է միջոցներ ձեռք բերել Բաքվում բախումները կանգնեցնելու համար: Նշված համարում տեսնում ենք, որ պարսից հյուսպատոսը փետրվարի 11-ին պարսկահպատակ հայ և պարսիկ առևտրականներին իր խորին վիշտն է հայտնել, միաժամանակ տեղեկացրել՝ միջոցներ կձեռնարկեն՝ թույլ չտալու նման իրադարձությունների կրկնությանը:

Մեկ այլ փաստի ենք ականատես լինում միտված կանխելու այդ ոճրագործությունները: Թիֆլիսի քաղաքագլխի կինը՝ Վարվարա Ալեքսանդրովնա Վերմիշեանը դիմում է Թիֆլիսի թերթի խմբագրին, խնդրելով՝ թերթի միջոցով դիմել Թիֆլիս քաղաքի ազգաբնակչությանը՝ սարսափելի դեպքերից տուժած բաքվեցիներին օգնելու թե փողով, թե իրերով և թե մթերքով:

Համեմատական տանելով ու փորձելով իրադարձությունը բազմակողմանի ուսումնասիրել, մենք հետազոտել ենք նաև Թիֆլիսում հրատարակված մեկ այլ պարբերական՝ «Մուրճ»-ը, նաև փորձել ենք համառոտ անդրադարձ կատարել ժամանակահատվածի մամուլին: Ամսագիրը հրատարակվել է Թիֆլիսում 1889-1907թթ.: Այն ևս լիբերալ-բուրժուական ուղղության նշանավոր պարբերականներից էր:

Թիֆլիսի քաղաքագլխի համերաշխության կոչերը իրենց տեղն են գտել նաև «Մուրճ»-ում: Մասնավորապես այստեղ նշվում է, որ Վերմիշեանը հեռագրեր է ուղարկել Բաքվի մահմեդական բնակչության հեղինակավոր ներկայացուցիչներին, խնդրելով՝ նպաստել ժողովրդների խաղաղությանը, արյունահեղությունների դադարեցմանը [3]:

Վերմիշեանը հեռագրերին ի պատասխան ժամանակի նշանավոր մահմեդական գործիչներից մեկից՝ Ֆարուխ բեկ Վեզիրովից, ստացել է հեռագիր այն մասին, որ հայ և մահմեդական հոգևորականները նահանգապետի, պատվավոր անձանց հետ շրջել են փողոցներով, փորձելով հանգստացնել ժողովրդին:

Այս տեղեկությունը տեսնում ենք նաև «Մշակ»-ում: Եթե վերլուծենք երկու թերթերի հաղորդած տեղեկությունները, տեսնում ենք, որ թերթերը ակտիվորեն անդրադարձել են հայ ժողովրդի հետ

կատարվող իրադարձություններին: Դրանք հիմնականում բովանդակում են կարևոր լուրերը՝ սկսած բախումների առաջին օրերից, համերաշխության կոչերը, ականատեսների վկայությունները:

«Մշակ»-ը հայտնում է նաև Բաքվի զոհերի համար հավաքված գումարների մասին՝ Ներսիսյան դպրոցից 86ր., Մանթաշեանի գրասենյակի ծառայողներից՝ 243ր., և ընդհանուր գումարը կազմել է՝ 1055 ր., և 80 կ.:

№33-ում հիմնականում ներկայացվում են ականատեսների վկայությունները, որոնցից մեկի համաձայն, Միքայելյան հիվանդանոց տեղափոխվելիս տեսել է մի քանի դիակներ ու վիրավորներ, հիմնականում՝ հայեր և երեք ռուս կին: Հաջորդ օրը գիվանդանոցի վրա թուրքերը հարձակվում են՝ պահանջելով իրենց տալ հայերին: Նրանց այնտեղից օգնում է փախուստի համար մի լեզգի: №33-ում տեսնում ենք նաև բախումների հետևանքով զոհված հայերի անունները: Փետրվարի 27-ի համարում զոհվածների թիվը 120 էր:

№40-ը արդեն իսկ տեղեկություններ է հաղորդում հայերի՝ քաղաքից հեռանալու մասին: Թաթարական վայրագությունները այլ ելք չթողեցին այնտեղ բնակվող հայերի համար: Աստիճանաբար այդպիսի հրահրումներ սկսեցին տեղի ունենալ այն նահանգներում ու գավառներում, որտեղ իրար մոտ էին գտնվում հայ-թաթարական բնակիչները: Հետաքրքիր է, որ այս համարում խմբագիրը ներկայացնում է, որ տնտեսական պահանջը ստիպում են հայ մարդուն վերադառնալ Բաքու: Թերթի խմբագիրը կոչ է անում մի ձեռքով մշակույթ պահել ու տարածել, իսկ մյուս ձեռքով՝ զգուշություն:

№150-ում խոսվում է արդեն Ղամարլուի շրջանում կատարված բախումների մասին: Նահանգապետին անընդհատ դիմումներ են ներկայացվում, որպեսզի կանխվեն նման դեպքերը:

Մյուս համարներում աստիճանաբար անդրադարձ է կատարվում նոր բախումների վայրերին, ներկայացվում են հիմնական պատճառները, մեղադրական պահանջները, բողոքները նահանգապետին և վարչական մարմինների մյուս պաշտոնյաներին, ովքեր որևէ քայլ չեն կատարում կանխելու այդ բախումները:

Ուսումնասիրելով և վերլուծելով թերթի նշված համարները կարող ենք վերլուծել ու նշել, որ այն չէր կրում որևէ քաղաքական ուժի ազդեցությունը՝ քողարկելու տեղի ունեցած իրադարձությունները: Թերթը հետևում էր կատարվող իրադարձությունները ամբողջապես ու անաչառ ներկայացնելուն: Դրանք թե բախումների կենտրոնից ստացված տեղեկություններ էին, թե արտասահմանյան թերթերից արտատպություններ, գուցե և պարզորոշելու, որ հայկական այդ խնդիրները գտնվում են միջազգային ուշադրության կենտրոնում՝ առանց նշելու քաղաքական նկատառումները: Հատկապես թերթի 1905 թվականին լույս տեսած համարներում հատուկ բաժնում թերթը անդրադարձ է կատարվում վերջին լուրերին: Մասնավորապես ներկայացված լուրերը լրացնում են նաև բախումներից տուժած կամ ականատեսների հաղորդած մանրամասն տեղեկությունները: Այսպիսով, հրահրված հայ-թաթարական բախումները որևէ հարցի կամ առանցքային խնդրի լուծում չէին բովանդակում, դրանք պարզապես հանգեցրին մարդկային կոտորածների, ավերումների: Այդ բախումները պետք է նշել նաև, որ չեն սահմանափակվել միայն Բաքվում, դրանք իրենց օջախներն

ունեցան նաև Թիֆլիսում, Գանձակում, Նախիջևանում: Թերթն անդրադարձել է նաև այդ շրջաններում կատարված իրադարձություններին:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Հայ պարբերական մամուլի պատմություն XVIII- XIX դարեր, Հատոր 1, Երրորդ մաս, Գլուխ առաջին, ՀՀ ԳԱԱ Պատմության ինստիտուտ, Գահիրե, 2006:
2. <https://tert.nla.am/mamul/mshak/Table.html> , (20.03.2025թ.)
3. <https://tert.nla.am/mamul/Murch-1889/Table.html> (30.04.2025թ)

ՀՀ ԳԱԱ ԳԻՏԱԿՐԹԱԿԱՆ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԿԵՆՏՐՈՆ
МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ ЦЕНТР НАН РА
INTERNATIONAL SCIENTIFIC-EDUCATIONAL CENTER OF NAS RA

ՈՒՍԱՆՈՂԱԿԱՆ ԳԻՏԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹՅՈՒՆ
СТУДЕНЧЕСКОЕ НАУЧНОЕ ОБЩЕСТВО
STUDENT SCIENTIFIC SOCIETY

Գիտակրթական ոլորտի մարտահրավերներն ու հնարավորությունները
ՈՒՍԱՆՈՂԱԿԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԳԻՏԱԺՈՂՈՎԻ ՆՅՈՒԹԵՐ
ԳԻՏԱԿԱՆ ՀՈԴՎԱԾՆԵՐԻ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ
ԱՊՐԻԼԻ 29, 2025

Challenges and Opportunities in the Field of Education and Science
PROCEEDINGS OF THE REPUBLICAN STUDENT SCIENTIFIC CONFERENCE
COLLECTION OF SCIENTIFIC ARTICLES
APRIL 29, 2025

Вызовы и возможности в сфере науки и образования
МАТЕРИАЛЫ РЕСПУБЛИКАНСКОЙ СТУДЕНЧЕСКОЙ НАУЧНОЙ
КОНФЕРЕНЦИИ
СБОРНИК НАУЧНЫХ СТАТЕЙ
29 АПРЕЛЯ 2025 г.

Գլխավոր խմբագիր՝ Նաիրա Հակոբյան
Ժողովածուի պատասխանատու՝ Լուսինե Մխիթարյան